

М. О. Шабанов

**СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ:
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ
ТА ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

М. О. Шабанов

**СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ:
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ
ТА ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
для студентів факультету міжнародних відносин,
політології та соціології
спеціальності «Політологія»

ОДЕСА
ОНУ
2022

**УДК 321(075.8)
Ш 123**

Рецензенти:

С. М. Наумкіна, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»;

І. М. Миросердна, кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 5 від 21.12.2021 р.*

Шабанов М. О.

Ш123 Сучасні політичні режими: концептуальні засади та практичний вимір : навч. посіб. / М. О. Шабанов. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2022. – 143 с.

ISBN 978-617-689-525-1

Навчально-методичний посібник розроблений з метою забезпечення дисципліни «Політичні режими сучасності» для навчання студентів у галузі знань 052 – Політологія. Представлено матеріали, які характеризують сутнісні риси у функціонуванні сучасних політичних режимів, історичні та цивілізаційні аспекти конституювання владного дискурсу в конкретних політичних системах в залежності від диференціації.

Навчальний посібник призначений для студентів відділення політології, також може бути цікавий для студентів та викладачів вищих навчальних закладів галузі політологія.

УДК 321(075.8)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ТЕМАТИЧНО-ЗМІСТОВА ЧАСТИНА КУРСА.....	7
ТЕМА 1. Політичний режим: поняття та основні підходи.....	11
ТЕМА 2. Історичні витоки та форми політичних режимів.....	22
ТЕМА 3. Політична влада як стрижень політичного режиму.....	30
ТЕМА 4. Структура та особливості функціонування політичного режиму.....	39
ТЕМА 5. Культурно-ідеологічна складова у функціонуванні політичного режиму.....	52
ТЕМА 6. Демократичний режим: сутність, концепція та прояви.....	58
ТЕМА 7. Авторитарний режим: сутність, концепція та прояви.....	68
ТЕМА 8. Тоталітарний режим: сутність, концепція та прояви.....	80
ТЕМА 9. Багатоманітність політичних режимів. Гібридний політичний режим.....	86
ТЕМА 10. Міський та регіональний політичні режими.....	99
ТЕМА 11. Шляхи зміни політичного режиму. Соціальна та політична революції.....	111
ТЕМА 12. Сучасний політичний режим в Україні.....	115
Приблизна тематика рефератів та питань.....	127
Термінологічний словник.....	130
Список додаткової літератури.....	138

ВСТУП

Посібник з навчальної дисципліни «Політичні режими сучасності» укладено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра напряму підготовки «052 Політологія». Вивчення сучасних політичних режимів є нагальною необхідністю для студентів-політологів та фахівців з питань практико-прикладної реалізації. Воно відкриває комплексне бачення щодо процесуальної реалізації державної та політичної влади у сучасних суспільствах. Особлива увага при цьому повинна приділятися політичним режимам та процесам демократизації. Крім того, політичний режим, що склався в Україні, має ознаки змішаного та такого, що надає досліднику досить широкі можливості для аналітичної роботи та порівняння.

Предметом є вивчення об'єктивних закономірностей та комплексних процесів трансформації форм політичних режимів у суспільстві в межах політичної системи, між суспільними групами, державами, націями, тобто таких відносин, головне завдання яких полягає у здатності нав'язати свою волю іншим, утримувати, зберігати або завоювати владу.

Наукова проблематика політичних режимів не може розвиватися ізольовано, поза взаємодії з іншими галузями знань. Тому до аналітики режимної проблематики залучено когнітивні компоненти з суміжних сфер політичного, соціального, історичного та соціокультурного дискурсу. У цьому сенсі проблематику сучасних політичних режимів необхідно віднести до контекстуальних та міждисциплінарних за сутністю аспектів дослідження сучасної політичної сфери, механізмів владного впровадження та інституціоналізації соціально-політичних практик.

Розгляд механізмів влади завжди викликав дослідницький інтерес та потребу в осмисленні, хоча витоки режимної проблематики не мали чітких рамок та обмежень. Вони пов'язувалися з більш «широкими» явищами. Так, у давнину замислювалися над природою, походженням і течією наймасштабнішого, незвичайного, але

одночасно наддоступного явища. Цей феномен носив в собі ім'я давньогрецького міста – держави, «поліса». Саме там, на думку наших сучасників, зародилося розуміння дійсної ролі особливого виду суспільної діяльності, своєрідного служіння народу, суспільству, тобто «політика».

Важливо, що заняття політикою визнавалося древніми філософами найважливішим з усіх, оскільки несло благо всій спільноті загалом. Так, піднесене патетичне тлумачення політики Аристотелем заклало фундамент для всіх наступних поколінь. Кожен зобов'язаний був внести свою лепту, свій індивідуальний внесок у цю політико-владну взаємодію. Розмірковуючи про походження і природу самої політики часто можна зіткнутися з різними її тлумаченнями, науковими, і практичними інтерпретаціями, які як співвідносяться, так і рівною мірою суперечать один одному. Інтерес до політики закономірно спонукає до пошуку ідеальної або відносно стабільної системи влади, яка б відповідала на актуальні питання та запити суспільства. Така тенденція викликає потребу появи категорії «режим», яка виступала би певним «фасадом» різноманітних дискурсів влади.

Інтерес до проблематики влади на сучасному етапі обумовлює систематизацію всіх її проявів, в тому числі і на рівні держави, суспільства, окремих спільнот. Політичний режим виступає в якості надважливого сегменту у вивченні та аналітиці. Сучасний режим постає як суто динамічна змінна, система механізмів впливу, що має безліч закономірностей й випадковостей.

Важливо наголосити, що політичний режим – визнаний механізм організації влади. Де-факто сучасний політичний режим уявляє собою сукупність інституційних, нормативних та навіть силових методів утримання політичної (державної) влади. Основними компонентами політичного режиму є: принцип легітимності (законності), структура соціальних та політичних інститутів, система політичних партій і рухів, і, нарешті, форма і роль держави у здійсненні влади (так званий державний режим). Кожний компонент має власний рівень автономності та важливості. З усього переліку

компонентів лише держава має високий рівень автономності та перманентно впливає на всі інші.

Сила або слабкість держава як єдиної політичної організації, що представляє все суспільство загалом, визначає тип політичного режиму та характер політичної взаємодії між окремими суб'єктами. Найбільш вагомою функцією політичного режиму є регуляція відносин між державними інституціями та інституціями громадянського суспільства. Здатність до подібного налагодження визначає загальну здатність режиму до відтворення та забезпечує політичній еліті (істеблішменту) легітимізацію власних дій та рішень.

Мета дослідження політичних режимів сучасності полягає у актуалізації знань щодо різних за спрямованістю та просторово-темпоральними межами систем влади, розкрити феноменальність політичних режимів як складової частини загального соціально-політичного процесу.

У зв'язку з метою ставляться **наступні завдання**:

- опрацювати основну джерельну базу і літературу по напрямку політико-режимної проблематики на сучасному етапі;
- проаналізувати важливі елементи політичного режиму;
- визначити фактори, що впливали на створення різноманітних політичних режимів минулого та сучасності;
- надати перелік критеріїв диференціації політичних режимів та основних систем класифікації.
- надати розгорнуту характеристику та аналітичні рекомендації щодо функціонування сучасного політичного режиму України.

ТЕМАТИЧНО-ЗМІСТОВНА ЧАСТИНА КУРСА

Змістовий модуль 1. «Концептуальні засади феномену політичного режиму»

Тема 1. Політичний режим: поняття та основні підходи (2 год.)

Поняття «режим». Політичний режим та політична система. Політичний та державний режим. Системні риси політичного режиму у генетичному вимірі дослідження. Східна політична думка та уявлення щодо політичного режиму. Конфуціанство. Даосизм. Легізм. Антична політична філософія. «Ідеальна держава» Платона. Аристотель. Марксизм. Ідея соціального порядку. М. Вебер та школа «елітології». Новітні підходи до аналізу політичного режиму. Ж.-Л. Кермонн. Інституційний підхід. Соціологічний підхід. Концепції М. Дюверже, Г. Ласуела. Сучасні погляди на політичний режим. Е. Шілз. М. Бунге та концепція «інтегральної технодемократії». А. Лейпхарт.

Тема 2. Історичні витоки та форми політичних режимів

Східні деспотії. Політичні режими у містах-державах Давньої Греції. Демократія, аристократія, олігархія, тиранія. Політичні режими Давнього Риму: республіканський устрій, принципат, домінат. Політичні режими Середньовіччя та Нового часу. Абсолютизм. Консервативна та ліберальна концепції: теорія та практична реалізація.

Тема 3. Політична влада як стрижень політичного режиму

Влада як соціальний та культурний феномен. Політична влада та державне управління як засіб реалізації політики. Проблема легітимації влади. Компоненти легітимації влади. Фактори стабільності політичної влади та режиму. Державна влада та її особливості. Державні механізми управління та примусу. Політичне

відчуження та його наслідки. Головні універсальні якості влади. Проблема демократизації влади в сучасній Україні.

Тема 4. Структура та особливості функціонування політичного режиму

Структура політичного режиму. Середовище та умови функціонування політичного режиму. Інституційна інфраструктура політичних режимів (держава, політичні партії, групи інтересів, групи тиску, неурядові організації). Задачі політичного режиму. Ресурси політичного режиму. Політична поведінка правлячого режиму. Засоби політичного режиму щодо підтримки стабільності та уникнення конфронтації.

Тема 5. Культурно-ідеологічна складова у функціонуванні політичного режиму

Політична культура. Політична ідеологія. Сучасні ідеології та їх взаємозв'язок з політичним режимом. Політична міфологія. Політичний режим та сучасне інформаційне суспільство. Роль ЗМІ у перетворенні сучасного політичного режиму та сукупності владних практик.

Змістовий модуль 2. Базові аспекти функціонування сучасних політичних режимів

Тема 6. Демократичний режим

Поняття «демократії». Історичні витоки демократичного режиму. Пряма демократія. Представницька демократія. Демократична організація суспільства, принцип поділу влади в системі державної влади. Превалювання тенденції до демократизації режимів за участю більшості народу в керівництві державними і суспільними справами, виборність органів влади, розмежування державної сфери громадського суспільства, економічна та політична свобода,

альтернативні політичні рішення, високий рівень суспільного самоврядування, багатопартійність і існування опозиції. Хвилі демократизації сучасного суспільства.

Тема 7. Авторитарний режим

Поняття «авторитарний». Історичні витоки та умови конституювання авторитарних режимів. Авторитарні тенденції в політичних системах. Субординація суб'єктів політичних відносин. Реформаційний, стабілізаційний та деструктивний політичні режими. Військовий режим, монархічний режим (абсолютна монархія, дуалістична монархія), теократичний режим, персоніфікований режим. Субординація суб'єктів політичних відносин. Посткомуністичні режими СНД. Режим «керованої демократії» у Росії. Сучасні авторитарні режими Африки, Азії та Латинської Америки.

Тема 8. Тоталітарний режим: сутність, концепція та прояви (2 год.)

Поняття «тоталітарний». Історичні витоки тоталітарного режиму. Фашистський режим Б. Муссоліні. Тоталітарний режим у Німеччині. Сталінський режим. Франкістський режим в Іспанії. Структурованість тоталітарного суспільства. Модель З. Бжезінського та Ф. Хайєка. Погляди Х. Арндт, К. Фрідріха, Х. Лінца, Дж. Талмона. Характерні ознаки тоталітарного політичного режиму.

Умови формування тоталітаризму: різка ломка усталених структур, маргіналізація різних соціальних груп; руйнування або відсутність сфер діяльності громадянського суспільства; поява сучасних ЗМІ; деформація політичної свідомості; відсутність демократичних традицій, схильність масової суспільної свідомості до насильницьких способів вирішення питань; накопичення державного досвіду вирішення соціальних проблем шляхом мобілізації багатомільйонних мас населення; наявність можливостей для створення розгалуженого апарату репресій і насильства. Тоталітарний режим та сучасність. Тоталітарні режими Куби,

Північної Кореї. Тоталітарність як тенденція у сучасній державі та суспільстві.

Тема 9. Багатоманітність політичних режимів. Гібридний політичний режим

Передумови багатоманітності політичних режимів. Типологія Х. Лінца. Військовий політичний режим. Теократичний політичний режим. Бюрократичний політичний режим. Характеристика сучасного мобілізаційного режиму. Тандемократія та «керована демократія». Персоналістський режим. Гібридний політичний режим – на шляху до демократії.

Тема 10. Міський та регіональний політичні режими

Теорія міських політичних режимів К. Стоуна. Федералістські та плюралістичні режими. Прогресивні режими середнього класу. Структура та особливості функціонування міського політичного режиму. Процеси урбанізації та субурбанізації. Міські «ресурсні коаліції». Регіональний політичний режим та регіональні еліти. Взаємодія «центр – периферія».

Тема 11. Шляхи зміни політичних режимів. Соціальна та політична революції

Соціальна революція. Історичні передумови соціальних революцій. Економічні фактори впливу на революції. Культурні та релігійні фактори впливу на революції. Революційні зміни режиму та реформування. Політична революція. «Бархатні революції». «Кольорові революції». Демократичний транзит. Революційна еліта. Революція Гідності.

Тема 12. Сучасний політичний режим в Україні

Історичні витоки сучасного політичного режиму в Україні. Умови формування політичного режиму в Україні. Правління Л. М. Крав-

чука. Правління Л. Д. Кучми: особливості політичного режиму «кучмізму». Помаранчева революція: результати політико-соціальних змін Конституційна реформа 2006 року. Президентство В. Ф. Януковича. Сучасний стан політичного режиму в Україні.

Тема 1. Політичний режим: поняття та основні підходи

Основні поняття

Політичний режим, політичний механізм, марксизм, анархія, державний режим, поліархія, інституційний підхід, соціологічний підхід, автократизм, мобілізаційний режим.

План

1. «Режим» в системі категорій політичної науки;
2. Поняття політичного режиму та його компоненти;
3. Основні підходи до розуміння політичного режиму: соціологічний та інституційний;
4. Класифікація політичних режимів та її основні критерії.

Політичний режим у сучасних умовах – це відкрита технологія владної взаємодії, контролю та моніторингу суспільства, суспільно-політичної взаємодії як такої. Розробку теоретичних і методологічних підвалин аналізу політичного режиму утворюють класичні теорії Г. Спенсера, Е. Дюркгейма та особливо М. Вебера. У західній (Л. Деймонд, Г. О’Доннел, В. Меркель, А. Круасан, Р. Даль, Л. Горовіц та ін.) і російській (Т. Лебедева, Ю. Кудрявцев) політичній науці досить давно досліджуються різні аспекти сучасних політичних режимів у світі. В межах аналізу сучасних політичних режимів було звернено увагу на існуючі парадигми демократизації. Класичний аналіз причин та факторів демократизації політичних режимів надано в межах модернізаційної та транзитологічної парадигми. Модернізаційна парадигма представлена роботами С. Хангтінтона, Ф. Лімонжі, М. Ліпсета. Розвинута концепція транзитологічної моделі демократизації політичних режимів в наукових доробках Д. Растоу, Г. О’Доннела, Ф. Шміттєра та А. Пшеворського.

Деякі автори вважають за необхідне диференціювати поняття «державний режим» від «політичного режиму», інші ототожнюють обидва терміни. Ф. Кардозо наголошує, що важливим постає питання розрізнення понять політичного режиму та поняття держави [2].

Сучасний політичний режим розкривається як багатовимірний та багатофункціональний феномен. Часто політичний режим уявляють тотожним до понять «політичний курс», «політичний устрій», однак таке уподібнення є хибним, оскільки режим представлений у сенсі більш поглибленого в сутність стратегії діючої влади та її технологій. Політичні режими представляються більш мінливим елементом у порівнянні з політичним устроєм. Водночас системні якості політичного режиму контекстуально споріднені з політичним устроєм. Політичний курс, у свою чергу визначає тимчасову стратегію діючого політичного режиму.

Політичний режим має щонайменше два основних виміри розгляду, а саме: 1) фундаментально-теоретичний, який безпосередньо стосується системних та універсальних за формою рис феномену, відкритих принципів владного функціонування, їх поширення та реалізації, 2) програмно-практичний, тобто розгляд конкретики влади в регіональному розвитку та специфіці країн. Специфіка країн розкриває специфіку правління й політико-режимного пролонгування.

У межах фундаментально-практичного рівня можна виокремити аналітичний рівень як показник продукування когнітивного та інструментального усвідомлення політичного режиму у його феноменальності. Когнітивний рівень усвідомлення політичного режиму демонструє систему понять, які характеризують режим безпосередньо. Так, до них можна віднести, зокрема, поняття: міжнародний режим, регіональний режим, локальний режим, політична легітимність, політична легальність, популізм, типологія політичних режимів, система стримувань та противаг влади, ресурси влади, легітимація та шляхи легітимації.

Програмно-практичний рівень політичного режиму – це сукупність стратегічних, тактичних та практико-технологічних

аспектів реалізації владного дискурсу. У цьому сенсі владний дискурс може бути реалізований за трьома основними стратегіями:

1. Поміркованою, тобто без ідеологічних пріоритетів з намаганням балансувати між різноманітними партійними інтересами, з фактично деполітизованим управлінням (заради загальних національних інтересів, наприклад, в історичній ретроспективі владний режим короля Нородома Сіанука, що правив державою Комбоджа у 1941-1955 рр. (він намагався дотримуватися нейтралітету у біполярному світі, де конкурували країни демократичного Заходу та держави комуністичного блоку на чолі з СРСР);

2. Радикальною, яка побудована на гострому ідеологічному домінуванні, інклюзії ідеологічних настанов у системі управління суспільством, фактичній відсутності опозиційності та критики політичного режиму, намаганні вирішувати кризи та політичні конфлікти саме за допомогою політичного насилля, яке представлене масштабними політичними репресіями з системою таборів по всій країні, або непоодинокими випадками політичного терору, політичними вбивствами опонентів, представників інших бачень на влаштування влади (історичний приклад – кривавий, етатистський, тоталітарний «сталінський режим» у СРСР, який характеризувався надвисоким відсотком насилля в державі та всіма вищезазначеними особливостями загалом);

3. Консервативна стратегія, спрямована на збереження політичних та культурних цінностей, а також властивих генетично для певної держави систем владарювання, ретрансляція лише політично “перевіренних часом” меседжей суспільства, дотримання низки пріоритетів у владному дискурсі, які стосуються, передусім у збереженні традиціоналізму в управлінні та контролі над населенням. У той самий час населення часто підтримує консервативні сили, вважаючи надмірний радикалізм або, навпаки, відповідну «поміркованість» у політичних поглядах, злочином (серед прикладів можна навести сучасні монархічні та теократичні політичні режими Аравійського півострову, такі як суверенна абсолютна монархія у Саудівській Аравії та абсолютна монархія в Арабських Еміратах).

Консервативний склад політики держави обумовлюється підтримкою суспільства. Така підтримка може бути забезпечена масштабними легітимаційними процесами, які ініційовані політичним режимом на різних рівнях репрезентації. Крім того, суто консервативна стратегія потребує культурного або навіть політико-культурного «фундаменту». Вона також може бути підтримана і зовні. Тобто зовнішньополітична підтримка світовими чи регіональними лідерами, авторитетними та економічно стійкими державами є елементом зовнішньої легітимації. Така легітимація акумулює підтримку дій лідера держави, політичної еліти, яка знаходиться при владі довгий час, вибудовуючи стратегічний вектор у міжнародній політиці. Дійсно, суб'єкти геополітичного впливу на цьому рівні пролонгують протистояння один з одним, регіональні лідери, намагаються посилити свої позиції у певній географічній локації.

Отже, в цілому поняття «політичний режим» прийнято розглядати через призму трьох підходів: інституціонального (правового), політико-системного та соціологічного. Представники інституціонального підходу (К. Бекстер, Г. Лассуелл та А. Лейпхарт) ототожнюють категорію «політичний режим» та більш поширену – «форма правління». Політичний режим вважається складовою компонентою конституційного права та пов'язується з особливостями розподілу державної влади та шляхів її інституціоналізації. Компонент державної влади стає центральним у такому співвідношенні. Закономірно, що у відповідності з цим концептуально-методологічним поглядом, використання категорії «державний режим» стає більш поширеним. Така традиція знаходить відтворення у континентальноєвропейській традиції. Зокрема, мова йде про синтез елементів форми правління та формату політичного режиму, його іманентного типу або різновиду. Можна виокремити такі типи політичних режимів як президентські, парламентарні, одно-, дво- та багатопартійні політичні режими.

Разом з тим, те й інше слід принципово розмежовувати з такими явищами, як форма державного устрою і правління. Актуальність вивчення нетрадиційних проявів системності у функціонуванні

сучасного політичного режиму обумовлена необхідністю розробляти шляхи та стратегії щодо подолання саме кризових станів. Розвиток політичного режиму передбачає постійний моніторинг та аналіз всіх проявів соціально-політичного дисбалансу, що мають місце. Феномен політичного режиму розглядається у вимірі двох основних підходів: інституційного та соціологічного.

Перший акцентує увагу на особливостях соціальної та політичної інтеракції, увага дослідника концентрується передусім на аспектах співвідношення «індивід – суспільство – держава». Крім того, режим репрезентовано як технологію зіткнення держави та компонентів громадянського суспільства. Представниками соціологічного підходу є Ж. Л. Кермонн та М. Дюверже [3]. У свою чергу інституційний або юридичний підхід акцентує увагу навколо правових засад у функціонуванні режиму, юридичному його оформленні, інституційних принципах його відтворення тощо. До представників цього наукового напрямку відносять С. Хангінтона [7].

Сучасний режим необхідно розглядати як пролонговану сукупність владних конкурентних зіткнень. Основними компонентами політичного режиму є: принцип легітимності, структура соціальних та політичних інститутів, система політичних партій і рухів, і, нарешті, форма і роль держави у здійсненні влади. Кожний компонент має власний рівень автономності та важливості. З усього переліку компонентів лише держава має високий рівень автономності та перманентно впливає на всі інші.

Сила або слабкість держави як єдиної політичної організації, що представляє все суспільство загалом, визначає тип політичного режиму та характер політичної взаємодії між окремими суб'єктами. Політичний режим спрямований на підтримку певного рівня політичної стабільності у вимірі нелінійності сучасного суспільства. Політична стабільність – складова частина загального поняття стабільності держави. Стабільність визначена як основна функціональна специфіка у діяльності сучасної держави, державного апарату, різноманітних служб тощо.

Стабільність розглядається також як функція демократії, що включає в себе, в тому числі й участь громадян в управлінні державою за допомогою інститутів громадянського суспільства. Стабільність співвідносять з ситуативними і оперативними параметрами політичної динаміки, а стійкість – зі стратегічними, історичними її вимірами. Стабільність в країні може бути досягнута шляхом тактичної та тимчасової угоди між основними політичними силами. Так зване «пактування» еліт може дійсно сприяти узгодженим діям, консолідованим політичним рішенням та створенням ефективної коаліції в парламенті, як практичному у виразі системно-динамічних особливостей подолання конкурентно-конфронтаційного виміру традиційного політико-елітарного протистояння. Дійсно пактування може відбуватися між істеблішментом та впливовими економічними групами (так званим «олігархатом»)

Режим має власні межі. Зокрема, це темпоральні межі, тобто політичний режим існує певний визначений проміжок часу, проходить процес трансформації та змінює власну форму. Хронологія політичного режиму детермінована його характерними рисами. Так, пролонгованість окремих авторитарних режимів, пов'язана з часом правління певного диктатора чи політичного клану. Наявною для будь-якого режиму є його власна «генетична» сутність та специфіка, як сукупність соціокультурних та соціально-політичних імпульсів у виникненні та відтворенні компонентів. Режим – феномен, що розкривається як соціально-діалектичний. Також він характеризується наявністю просторових меж: держави, регіону, міської (локальної) спільноти тощо. Саме локалізація детермінує потужності режиму, його здатність до «регенерації» за певних умов у тому самому соціокультурному середовищі за наявності тих самих або подібних нарративів. Наостанок, режим обмежений кількістю суб'єктів інтеракції, що підкріплює його здатність до охоплення та постійного розширення за рахунок включення різних суб'єктів за статусно-рольовою структурою. Суб'єктні межі режиму детерміновані передусім кількістю та потенціалом окремих суб'єктів, а також кількістю та якістю суспільних інститутів [1].

В більшості випадків розгляд політичного режиму конкретизується обставинами та середовищем протікання (виникнення). Середовище може бути внутрішнім та зовнішнім. Під внутрішнім середовищем функціонування політичного режиму розуміється, перш за все, перелік чинників, які впливають безпосередньо або опосередковано на системні зрушення та архітектуру режиму в межах суспільства. Суспільство формується упродовж поколінь, де закономірно змінюються формати управління й політичної інтеракції, централізується або піддається децентралізації владний механізм.

Суспільство відкрите до впливів ззовні і тому слідує чинниками, які здійснюють вплив, є зовнішні або екзогенні, зокрема, до них відносимо як соціальні, так і поза соціальні чинники. Умовно можна віднести цивілізаційний чинник синтезування культур до суто екзогенного, такого, що формує специфіку сприйняття влади та владного дискурсу не в одній країні, а в цілому регіоні.

Важливо, що проблематика середовища політичних режимів як цільної аналітичної конструкції, їх протікання, розвитку, занепаду практично не досліджується. Проте, саме середовище надає нам відповіді на системні й сенсорні характеристики політичного режиму. Так, бачимо явище політичної ситуації, яка є показником середовища. Ситуація – це багатовимірний тимчасовий стан взаємодії держави та громадянського суспільства. Перелік соціально-політичних ситуацій викликає безумовну потребу у знаходженні дієвих механізмів системного впливу на суспільство, його реакції тощо.

Слід зауважити, що ефективний політичний режим має забезпечити комунікацію та зворотній зв'язок із всіма соціальними прошарками разом. Тобто основні завдання базуються на потребі стабілізувати політичну ситуацію, управляти нею, створювати передумови обережного багаторівневого керування.

Відбувається на декількох рівнях. Надає суб'єктності або позбавляє її окремих учасників процесу системи взаємодій. Де-факто правильне розуміння ситуації виражається у погляді на учасників політичного процесу, причини інтеракції та наявні конфліктогенні

зони взаємосприйняття. Ситуація детермінує поточний стан політичного режиму, який не знаходиться у зовсім «спокійному» стані, а скоріше постійно зазнає «пульсації», відповідає на виклики, трансформується разом із представниками еліти. Такий формат є характерним для всіх без винятку політичних режимів, навіть тих, які нібито перебувають у законсервованому стані.

Так, яскравим є приклад тоталітарних політичних режимів, які спираються на широку ідеологічну, пропагандистську та репресивну платформу, проте, часи гострого протистояння та репресій періодично змінюються умовно спокійним станом. Стабілізація політичного режиму виражається у збалансуванні запиту громадян, відповіді політичних еліт та викладеному загальному нарративі (або нарративах) режиму. У цьому сенсі умовний або реальний нарратив політичного режиму є головним ідейно-політичним компонентом. Такий «нарратив» може бути виражений через утопічний надпроект, який політичний режим поетапно виконує тощо.

Відсутність хоча б одного компонента, викривлення процесу його компонування призводить до загострення взаємовідносин у суспільстві. У той самий час як різновекторний та конфліктогенний за власною природою запит призводить до занепаду політичного режиму та різкого переходу до вже зовсім іншого формату. Подібну ситуацію маємо змогу спостерігати в сучасному Афганістані, де в межах країни виникли протилежні за спрямованістю запити. Запит на радикалізацію й більш репресивні методи управління став контекстуально вмонтовуватися у протистояння демократичної влади та руху «Талібан». Останній фактично отримав переваги завдяки підтримці в країні, спроможності видати своєрідний імпульс суспільству. Дійсно такий імпульс почав повністю спиратися на радикальну версію перебудови системи влади.

Отже, з аналітичної точки зору соціально-політична ситуація є маркером середовища, де перебуває політичний режим. Соціально-політична ситуація є відкритим вираженням динаміки середовища перебування режиму. З аналітичної точки зору виокремлення саме соціально-політичної ситуації необхідно для розуміння соціальних,

культурних, релігійних, економічних та інших елементів поточного та перманентного середовища. Режим перебуває в суцільній мережі соціальних, політичних, економічних та культурних інтеракцій. Політичний режим постійно продукує динаміку.

Найбільше поширення отримала докладна типологія політичних режимів, що належить американському політологу Хуану Лінцу. Вона актуальна у сучасних умовах домінування раціонально-критичної парадигми та постмодерністського виміру владного дискурсу та політичних режимів. Такий вектор розгляду критеріїв поділу здається неповним, проте, він наочно демонструє «кластерність» в оформленні класифікацій та типологій політичних режимів.

Отже, Лінц запропонував систематизувати критерії порівняння режимів за чотирма головними ознаками-шкалами, зокрема:

1) мобілізація (примусове залучення громадян до політичної активності на користь керівників країни);

2) плюралізм (означає існування і визнання різноманітних думок, що служать засобом передачі державі різноманітних цінностей, інтересів, проблем);

3) ідеологізація (інкорпорація єдиної монолітної та цільної системи політичних поглядів, відсутність альтернативних поглядів);

4) конституційність влади (проблема легальної і легітимної конституційності виникає перш за все у відносинах між публічною владою і народом).

За таких критеріїв він виділив демократичний режим, і чотири типи авторитарних режимів — авторитарний, тоталітарний, посттоталітарний і султаністський. Зокрема, посттоталітарний політичний режим Х. Лінц відніс до періодів після смерті харизматичного тоталітарного вождя, пов'язав його з процесом так званої «рутинізації харизми».

Сучасний політичний режим як багатоаспектний феномен, безумовно, слід розглядати у множині рівнів та вимірів. По-перше, поряд з аналізом політичного режиму як технології політичної системи, її функціонального початку, а також державного режиму, слід виокремити 3 базових рівня сучасного політичного режиму:

1) міжнародний політичний режим, 2) регіональний політичний режим; 3) міський (місцевий) політичний режим.

Міжнародний політичний режим функціонує на рівні глобальної політичної системи. Його виникнення, існування й розвиток цілком залежить від потенціалу наддержавних формувань різного характеру. Дотепер досить вагомим є зв'язок між власне міжнародним політичним режимом та економікою на глобальному рівні (або міжнародним політичним режимом). Зміна міжнародного політичного режиму пов'язана з особливостями розподілу політичних сил: однополярність, біполярність, багатополярність. Розуміння міжнародного політичного режиму стає можливим завдяки як юридичному (нормативно-правовому погляду), так і соціологічному підходам.

Регіональний політичний режим характеризує конкуренцію регіонального істеблішменту та політичних еліт на відповідному рівні взаємодії. Часто регіональний режим є формою відстоювання економічних інтересів, зберігання ресурсів.

Місцевий політичний режим фактично є констеляцією акторів, інститутів, ресурсів і стратегій на локальному рівні, що зумовлює характер реалізації влади та політико-економічного управління, заснованого на місцевому політичному курсі, і який може бути притаманний будь-якій територіальній одиниці, при умові існування принаймні мінімальної автономії від вищих органів влади. На характеристики місцевого політичного режиму впливають об'єктивні параметри громади: географічне розташування, кількість жителів, природні, демографічні ресурси, соціально-економічні характеристики. Важливим для місцевого політичного режиму є конкретне співвідношення різних соціальних груп та їх інтересів у політичній, економічній, професійній сферах життя міста тощо.

Політичний режим – це спосіб функціонування та взаємозв'язку основних елементів політичної системи суспільства. Поняття політичний режим включає такі основні критерії: характер та міру здійснення влади; механізм формування влади; взаємовідносини суспільства та влади; роль та значення недержавних і неполітичних

організацій та структур; характер існуючих у суспільстві заборон; роль ідеології в житті суспільства; характер політичного лідерства; співвідношення прав та свобод громадян; стан засобів масової інформації; роль політичних партій; типи політичної поведінки; співвідношення між законодавчою та виконавчою владами; роль і значення органів примусу. Нелінійність соціальних змін і політичного розвитку означає наявність об'єктивної можливості багатоваріантної послідовності подій та варіантів режиму. У житті практично завжди існують альтернативні варіанти змін і розвитку. Будь-який політичний режим у вимірі нелінійності розвитку сучасного суспільства детермінується трьома базовими чинниками: 1) процедурами і способами організації владних інститутів та безпосереднім здійсненням влади; 2) стилем ухвалення суспільно-політичних рішень; 3) відносинами між владою та громадянами.

Така динаміка ймовірно може бути динамікою розвитку або стагнації, проте, вона практично перманентно існує. У системно-функціональному ключі проблематики політичний режим постає як цільний ситуативно-дієвий феномен владного дискурсу, інституціоналізації та практики управління.

Запитання

1. Назвіть фундаментальні принципи організації політичного режиму на сучасному етапі?
2. Порівняйте категорії політичного режиму та політичної системи? Як співвідносяться дані категорії?
3. Чому політичний режим можна вважати системною категорією?
4. В яких межах існує сучасний політичний режим?
5. Чому соціально-політична ситуація є маркером середовища, у якому перебуває сучасний політичний режим?

Реферати

1. Політичний режим як поняття та динамічне явище.
2. Інституційний підхід до політичного режиму.

3. Соціологічний підхід до політичного режиму
4. Сучасні концепції політичного режиму.
5. Фактори еволюції політичних режимів в сучасних умовах.
6. Перехідні (транзитивні) політичні режими.

Список літератури

1. Громько А. Политические режимы: история и теория вопроса / А. Громько. – М., 1995.
2. Колесник Ю. М. Теоретичні засади дослідження політичного режиму / Ю. М. Колесник // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія : зб. наук. пр. – О. : Фенікс, 2014. – Вип. 7. – С. 177-179.
3. Колесник Ю. М. Деякі чинники функціонування та еволюції політичних режимів / Ю. М. Колесник // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2014. – Вип. 52. – С. 230–234.
4. Політичні режими сучасності : інституційні та процесуальні виміри аналізу : навч. посібник / В. С. Литвин. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 632 с.
5. Цыганков А. П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика (учеб. пособие). М.: Интерпракс, 1995. - 257 с.
6. Шипунов Г. Категорія “політичний режим”: суть та основні підходи щодо визначення / Геннадій Шипунов // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : [збірник наукових праць] / Національний університет "Львівська політехніка" [та інші]. – Львів : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2006. – Випуск 18. – С. 235–242.

Тема 2. Історичні витоки та форми політичних режимів

Основні поняття: політичний режим, проторежим, політогенез, деспотія, теократія, тиранія, демократія, «ізономія», «ізотімія», «ізогорія», аристократія, олігархія, політія, тімократія, республіка, принципат, домінат, монархія, абсолютизм.

План

1. Історичні витоки політичних режимів.
2. Історичні форми політичних режимів.
3. Сучасні політичні режими у контексті історичних змін та історичній ретроспективі.

Феномен політичного режиму – це системне явище, що має як прогресивні ознаки сучасності, так і пролонговане в історичній ретроспективі. Пошуки відповідей щодо складання різноманітних форм та типів політичних режимів сучасності слід шукати в минулому. Перш за все, необхідно наголосити на історичній та культурній обумовленості специфіки так званих владних (політичних) «проторежимів».

Проторежими – це сукупність владних практик на історичному етапі додержавності. Велике значення в контексті формування проторежимів мали процеси політогенезу. Політогенез можна вважати процесом виділення в суспільстві політичної сторони як самостійної і частково автономної, процесом появи особливих владних форм організації суспільства. Все це, природно, пов'язано з концентрацією влади і політичної діяльності (як внутрішньої, так і зовнішньої) в руках певних груп або суспільних верств.

Політогенез повинен виступати як більш загальне поняття, яке описує генезу політичної підсистеми складного суспільства, а державогенез – як особливий тип формування політичних інституцій, спрямований саме до виникнення державної організації. В результаті формування держави в управлінні суспільством все більшу роль починають грати адміністративні, силові і правові методи, що застосовуються новими типами військових і цивільних професійних управлінців-адміністраторів. В той самий час початковий етап політогенезу повністю був обумовлений цілим переліком факторів впливу. Серед них слід виокремити такі важливі фактори, як демографічний, кліматичний, соціальний розподіл праці тощо.

Для переходу суспільства на нову стадію політогенеза потрібні особливі умови, а також каталізатори, тобто обставини, які, хоча і не

відносяться прямо до політогенеза, але полегшують і прискорюють його хід. Такими умовами можуть, наприклад, виступати:

- швидке зростання населення;
- участь у вигідній торгівлі і контроль над торговими шляхами (сухопутними і морськими). Багато держав та інші складні політії розвинулися багато в чому саме завдяки такій діяльності, і з відходом торгівлі багато з них зникали;
- поява видатних особистостей у потрібний момент;
- щасливий випадок (наприклад, вдала війна).

У сучасному науковому дискурсі складається чітка дихотомія східних та західних історичних форм політичних режимів. Східні форми політичних режимів, перш за все, проявили себе у формі так званих «східних деспотій». У своєму політичному розвитку країни Стародавнього Сходу пройшли в цілому загальний шлях – від невеликих племінних утворень, міст-держав до царств, а потім до відносно централізованих імперій, як правило, поліетнічних, створюваних за рахунок завоювання і анексії території сусідніх держав. (Давньосхідним суспільствам були відомі також і республіканські форми правління, при яких значну роль грали традиції примітивної племінної демократії, наприклад, республіки в містах-державах (Фінікія, Месопотамія). Чи не відрізнялися деякі східні держави і повним набором перерахованих вище формальних характеристик «східної деспотії»?)

В цілому для давньосхідного суспільства були характерні унікальні еволюційні моделі історичного прогресу. Великі соціальні зрушення відбувалися часто лише під впливом зовнішніх завоювань або природних катаклізмів. Життя йшло як би по замкнутому колу, підкоряючись природному циклу, циклу сільськогосподарських робіт. Незначні поліпшення не могли якісно змінити сформований устрій. Якщо і з'являлися якісь державні ідеї, то вони ставали надбанням вузького кола жерців, придворних, знаті і зберігалися в секреті.

Державний апарат у східних деспотіях був численним. Виділялися три рівня управління – центральний, регіональний, місцевий (общинний). Усередині апарату було відсутнє

розмежування між виконанням державних обов'язків і забезпеченням особистих інтересів деспота. Слід відмітити факт часто прямої залежності чиновників вищого рангу від волі деспота – правителя, який мав фактично необмежену владу, спирався на сакралізацію власної постаті та чисельних родичів й фаворитів при владі. Персона правителя була центральним елементом в управлінській (політичній) системі володарювання. Сама система володарювання спиралася на особистісну відданість правителю, доступі до нього, лояльності підвладних його діям безпосередньо. За деспотії воля деспота вважалася законом. Його особистість нерідко обожнювалася за життя і після смерті (прикладом може служити обожнювання давньоєгипетських фараонів). Влада деспота визнавалася необмеженою, хоча фактично він приймав рішення, нерідко враховуючи інтереси представників знаті.

Поліс – місто-держава – форма організації суспільства і держави в античному світі. Поліс утворювали вільні громадяни (члени громади), володіли правом на земельну власність (в самому місті або навколо нього) і політичними правами. Частина населення міста в поліс не входила і не мала цивільних прав (вільновідпущеники, раби, чужоземці).

Давньогрецький поліс – це не просто місто-держава, це спосіб суспільного устрою, коли вся територія полісу належить його громадянам. Усі без винятку громадяни можуть керувати полісом, брати участь у вирішенні його проблем, приймати закони, вирішувати питання про війну та мир і багато іншого. Самі греки ніколи не говорили, наприклад, «поліс Афіни», але говорили «поліс афінян», наголошуючи на цьому важливість людей, які живуть у місті, а не місто саме по собі. Одне місто-поліс розташовувалося на площі 100-200 квадратних кілометрів, але зустрічалися й зовсім маленькі поліси, що займали територію трохи більше 70 квадратних кілометрів. У місті знаходилися найважливіші святині та храми найбільш шанованих богів, урядові та судові установи.

У середині 7 ст. до н. е. через нестачу своїх земель греки почали засновувати колонії на півдні Італії, Сицилії, Причорномор'ї,

фінікійському узбережжі. На нових місцях вони намагалися збудувати міста-поліси на кшталт тих, звідки самі приїхали. Рідний поліс почали називати метрополією. Мешканці метрополії в колоніях користувалися особливою пошаною та повагою, новостворені поліси користувалися заступництвом метрополії, але якщо вона зраджувала їх, то зрікалися і будували власну державу. До середини 6 в. до н. е. у колоніях мешкало вже близько 2 мільйонів греків. Традиційне визначення поліса як «міста-держави» не може вважатися цілком задовільним, оскільки поліс не завжди мав один міський центр і не завжди був державою.

Суворішим може вважатися визначення поліса як громадянської громади античного типу. Головним для полісу було не наявність території (у виняткових випадках поліс міг існувати і зовсім без території), а наявність колективу громадян. Поняття громадянства, участі в управлінні, військової повинності та земельної власності у полісі були нерозривно пов'язані. Полісна державність не передбачала особливих органів влади, відірваних від народу. Вищу владу в полісі (реально чи номінально) здійснював сам громадянський колектив у вигляді народних зборів.

Громадяни протиставлялися іншому населенню, яке жило на території полісу, але не входило до складу громадянської громади (метекам, рабам тощо). Громадяни вважалися рівноправними і мали брати участь у полісному ополченні. За таких умов грецький поліс міг бути лише дуже невеликим за територією та чисельністю населення. Середній поліс мав територію, що не перевищувала 100-200 км², і населення – 5-10 тисяч осіб. (Іноді обидва показники були ще нижче. Отже, головне для грецької моделі – це існування величезної кількості невеликих політичних організацій. Населення у грецьких полісах теж було досить обмеженим. Таке місто як Афіни у другій половині V століття до зв. е. налічувало приблизно 35-36 тисяч громадян. Зазвичай населення навіть найбільших полісів, включаючи дітей, жінок, неповноправні категорії населення, яких у Греції зазвичай називали метеками, а також рабів, не перевищувало двісті тисяч осіб). «Поліси-гіганти», такі як Спарта або Афіни, завжди

залишалися винятками. Найчастіше поліс включав міський центр і його сільську округу (хору). Місто було центром полісу. Там знаходилися основні громадські будівлі, храми, функціонували органи полісного управління та проживало до половини (іноді й більше) населення.

У полісах, що розвивалися повільними темпами, з явним переважанням сільського господарства в економіці, здебільшого консервувався аристократичний (олігархічний) устрій. У полісах, які найбільш динамічно розвивалися і де значну роль грали торгово-ремісничі структури, виникала тенденція до складання демократії (найяскравіший приклад – Афіни). Однак обов'язкових взаємозв'язків економічних та політичних факторів не наголошувалось.

На відміну від класичних давньогрецьких держав-полісів політичний устрій та культура стародавнього Риму формувалася у контексті жорстких традицій, громадянської відповідальності, протиставлення двох основних прошарків суспільства – патриціїв та плебеїв. Відповідно політичні режими давньоримської державності мали в собі ці елементи. Вони існували і в царський, і в республіканський, і в імперський період.

Римська рання республіканська політична система дуже нагадувала грецьку систему полісної демократії. Після царського періоду, в якому, втім, мали місце і рада старійшин, і народні збори, що становили монархічну політичну систему, в період республіки (IV-I ст. до н. е.) за римською традицією замість двох царів щорічно обиралися два консули. Народні збори в цей час стали справді вирішальним законодавчим інститутом. Сенат, продовжуючи залишатися становим органом, як і інші державні інституції, функціонував на демократичному принципі колегіальності. Народні збори в республіканському Римі збиралися за коміціями.

Загалом у республіканському Римі було 35 триб (4 міські та 31 сільська). За центуріатною ознакою населення ранньореспубліканського Риму складалося з п'яти класів. За законом Сервія Тулія I клас виставляв 80 центурій (800 воїнів у повному озброєнні), II, III, IV класи – по 20, V клас – 30 центурій. Крім того, римське військо

включало 18 центурій вершників, 4 центурії ремісників і музикантів і одну центурію пролетарів, які не належали до жодного класу, що мали майно нижче цензу в 12,5 тисяч сестерцій. Римська республіка не знала поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Закони приймалися на коміціях, але вони не мали законодавчої ініціативи. Усією нинішньою політикою, державним управлінням заправляли виборні посадові особи – магістрати. Вищі магістрати мали імперій (права, що включають управління військом, юридичну владу, скликання сенату та народних зборів, видання указів). Повний імперій мали два консули, які обираються на один рік. Претори теж отримували імперій на рік, але переважно керували судочинством.

Римський сенат формувався з вищих магістратів, які відслужили свій термін, і формально вважався консультативним органом діючих магістратур, але фактично (з огляду на щорічну зміну магістратів) перетворився на уряд. Сенатори переважно займалися розподілом фінансів, зовнішньою політикою, військовим будівництвом та справами релігії. Сенат виступав також арбітром у суперечках між магістратами, вирішував деякі судові справи. Він складався приблизно із 300 сенаторів. У період розвиненої республіки з погляду повноти прав населення Риму ділилося на три категорії: сенатори, вершники, плебеї. Станова приналежність, крім становища раба, не успадковувалася. Суспільний статус визначався цензовим (майновим) становищем і, що суттєво, займаною державною посадою.

У Римі, як і в Афінах, кожен закон мав свого ініціатора, тільки тут ініціатором міг бути тільки консул, претор, цензор або диктатор, навіть сенат не мав права законодавчої ініціативи. Тільки наприкінці сюди додалися плебейські трибуни – Гракхі, будучи плебейськими трибунами, також вносили свої закони. Єдине, у чому повноваження центуріатних та трибутних коміцій були чітко поділені – це проведення виборів. Вищі магістрати – консули, претори тощо – вибираються в центуріатних коміціях, а нижчі – плебейські трибуни, едили, квестори – в трибутних коміціях.

Епоха Середніх віків становить умовно виділений світовий період історії. Початок цього періоду пов'язаний з розпадом та

падінням Римської імперії, а кінцева грань епохи розтяглася для різних народів Європи на кілька століть. Єдність епосі Середніх віків надає панування феодалізму в соціальних та політичних відносинах. Феодалізм означав не тільки особливу форму соціально-економічних зв'язків, пов'язану з вотчинним господарством, але існування особливих особисто-службових відносин, які підпорядковують собі багато інших сторін життя, пронизливих все суспільство: від королів до останніх за рівнем соціального середовища залежних селян. Феодальні політичні режими саме позначилися радикальною ізоляцією різних верств населення від інших за професійною спрямованістю. Володіння землею тільки підкріплювало статус, професійне «спрямування» майновим рівнем. Епоха Середніх віків не сформувала свого, тільки їй властивого типу державності. Державна організація на ранньому етапі набувала вигляду ранньофеодальної або феодально-ленної монархії.

Вона набувала вигляду станової монархії в період розквіту станової незалежності або навіть спеціальних самоврядних республік, однак, далеких від навіть обмеженої античної демократії. У цю епоху почалося формування державності абсолютної монархії, яка стане чи не класичною – з політичних та правових принципів – формою держави на переході від Середньовіччя до Нового часу. Епоха Середньовіччя була епохою значної, іноді домінуючої участі церкви в державній організації. Церква брала активну участь у різноманітній – від законодавчої до судової – державній діяльності. Вона приносила у політичні ідеали країн і право релігійні ідеали і принципи, які заново включалися у загальну правову культуру.

Запитання

1. Порівняйте особливості конституювання політичного режиму у стародавніх державах Сходу та державах-полісах Давньої Греції і Риму. Визначте сутність та явище східного та західного типу політогенезу.
2. У чому виявлялася соціальна обмеженість античної демократії? Чи можна вважати афінську політію ідеальною формою демократії?

3. Що представляє собою «демократія власників» згідно Д. Локку, Ж.-Ж. Руссо?
4. Розкрийте сутність консервативної та ліберальної концепції: в теорії та практичній реалізації. Чи змінювалися політичні режими XVIII – XIX ст. під впливом даних концепцій?
5. Які сутнісні аспекти заклали ідеологічні системи XVIII – XIX ст. для подальшої трансформації існуючих політичних режимів?

Реферати

1. Східна деспотія як форма політичного режиму.
2. Поліс як форма державної організації.
3. Політичні режими Середньовіччя та Нового часу.
4. Політичні режими XIX ст: сутність та особливості.

Список літератури

1. Боннар А. Греческая цивилизация: в 3 т. – М. 1992 – Т. 2.
2. Гаджиев К. С. Политическая наука / К. С. Гаджиев. – М., 1995.
3. Гуторов В. А. Античная социальная утопия. Вопросы истории и теории. Л., 1989.
4. Макиавелли Н. Государь. М., 1990.
5. Борисов Л. П. Краткие очерки истории политических учений. Древний мир. Эпоха просвещения / Л. П. Борисов. – М., 1996
6. Громько А. Л. Политические режимы: сущность, исторические формы и реальная практика. – М.: Прометей, 2003

Тема 3. Політична влада як стрижень політичного режиму

Основні поняття

Влада, кратологія, структура влади, політична влада, державна влада, легітимність, легальність, ресурси влади, методи влади, принцип поділу гілок влади.

План

1. Поняття, походження влади, її ресурси й види, суб'єкти.
2. Функції влади, форми й методи її здійснення.
3. Специфіка політичної влади та особливості державної влади.

4. Політичний режим як система методів і засобів здійснення політичної (державної) влади.

Владний дискурс у соціальних науках є найбільш розповсюдженим, популярним та всеохоплюючим. Важко знайти дослідження в соціальних науках (історії, соціології, психології, культурології та політології), яке б прямо чи опосередковано не стосувалося б цього феномену. Влада є абсолютним втіленням прогресивного руху людського суспільства, Проте, водночас, вона зберігає ряд яскравих анахронізмів, і тому, дуже часто репрезентує «несправедливі» соціально-політичні системи й відповідну побудову ієрархій. Влада – це соціально-психологічний феномен, який характеризує якості людини у взаємодії з суспільством.

Влада – це можливість нав'язати свою волю іншим людям, навіть усупереч їхньому опору. Сутнісно влада представлена як дуже диференційований феномен. Власне вона може бути політичною, державною, економічною, монопольною, системною, законодавчою, виконавчою, судовою, центральною та місцевою тощо.

Головна риса влади – це «асиметричність», тобто нерівномірність розподілу повноважень та впливу. Така асиметричність продукує створення як природніх, так і штучних ієрархій у суспільстві. Також домінують ті форми владної організації, які безпосередньо дозволяють спільноті нормально функціонувати у достатньо жорсткому зовнішньому середовищі.

Ресурси влади – це всі ті кошти, використання яких забезпечує вплив суб'єкта на об'єкт влади. Ресурси можуть застосовуватися для заохочення, покарання або переконання. Ресурси влади так само різноманітні, як і багатоманітні засоби задоволення різних потреб та інтересів людей. Різні ресурси влади домінують у різні історичні епохи. Принципово важливим ресурсом в епоху становлення перших архаїчних держав був силовий ресурс. З розвитком економічних запитів більш значущим ставали ресурси матеріальні або утилітарні (вони обумовлювали олігархічний шлях у політогенезі людства).

Для виділення різних видів влади широко застосовується класифікація її ресурсів відповідно до найважливіших сфер життєдіяльності:

Економічні ресурси – це матеріальні цінності, необхідні для громадського і особистого виробництва і споживання, гроші, техніка, родючі землі, корисні копалини та ін.

Соціальні ресурси – це здатність підвищення або зниження соціального статусу або рангу, місця в соціальній ієрархії. Вони часто співпадають з економічними ресурсами.

Культурно-інформаційні ресурси – це знання та інформація, засоби їх отримання та розповсюдження: інститути науки, освіти, ЗМІ та ін. В ході суспільного розвитку саме ці ресурси стають найбільш ефективними, приходячи на зміну традиційним ресурсам влади, таким як багатство й сила.

Примусові ресурси – це зброя, інститути фізичного примусу і спеціально підготовлені для цього люди. В державі їх ядро складають армія, органи МВС, суди, служби безпеки. Ці ресурси традиційно визнаються найефективнішими, оскільки їх використання здатне позбавити людину життя, свободи і майна – вищих цінностей.

Різні ресурси влади зазвичай застосовуються її суб'єктами в комплексі, особливо політичним інститутом, який наділений відповідними повноваженнями, тобто «державою», і більшою чи меншою мірою володіє всіма видами ресурсів. Ресурси влади можуть використовуватися для покарання, для заохочення, для переконання і для примусу. Покарання, заохочення, переконання, примус – це методи здійснення влади. Методи здійснення влади можуть варіювати в залежності від багатьох чинників, а саме: охоплення народонаселення, характеру здійснення влади (традиційна влада більш схильна спиратися на покарання у разі порушення настанов суспільством й окремими його членами тощо).

Демографічні ресурси – це сама людина. Люди – універсальний, багатофункціональний ресурс, який виробляє інші ресурси. Особистість виступає ресурсом влади, будучи використаною як засіб реалізації чужої волі, досягнення чужих цілей. В цілому ж людина –

не тільки ресурс влади, вона її суб'єкт і об'єкт. В умовах сучасності демографічні ресурси надають безпрецедентні можливості країнам-лідерам у народжуваності (КНР, Індія, Індонезія та ін.).

Політична влада – це феномен, який повністю відображає глибинні риси та спрямованість політичного режиму, його внутрішній потенціал. Політична влада іманентна кожному суспільству, його системі організації, субординації та упорядкуванню.

Загалом, політична влада – це асиметричні соціально-політичні відносини, які виражають специфіку розподілу ресурсів і статусів у суспільстві. Принципово виокремлювати суто політичну й державну владу. Остання стосується, передусім, діяльності держави як базового політичного інституту. Держава виконує дві найважливіші політичні функції, а саме: застосування легітимного (визнаного) насилля в межах простору свого впливу та збір податків, які забезпечують вправне функціонування істеблішменту та державного апарату. У свою чергу «державна влада» входить у більш широке поняття «політична влада».

Проблематика легітимності влади багатомірна і, як правило, розглядається більшістю гуманітарних дисциплін у визначеному ступені природної диференціації. М. Вебер вивів поняття легітимності з вузько-юридичного розуміння законності. Вчений поставив легітимність у залежність від відчуттів більшості або меншості, від віри й права керувати [3]. Легітимність можна набути або втратити в результаті невірних дій.

Таке трактування легітимності все ж не стало остаточною крапкою у проблематиці співвідношення легітимності та легальності влади. Два даних явища сьогодні фактично розмежовуються та виражають різні сторони функціонування політичних режимів. До проблематики легітимності також зверталися такі вчені як Д. Істон, С. Ліпсет, Ч. Міллз, Ж. Л. Шабо, Т. Лукман та П. Бергер.

У вітчизняній і зарубіжній практиці повноцінної теорії, що зачіпає даний аспект знання повною мірою, просто не існує. Більшість доробків носять, на думку автора дослідження,

фрагментарний характер і не претендують на універсальність. Таке поняття має вияв у кратології як єдиному концептуальному погляді на владу у різних вимірах [5]. Кратологія, як міждисциплінарний напрямок має історичні, філософські, юридичні та соціально-політичні інтерпретації.

Легітимність – явище соціокультурного характеру, що включає в себе ціннісний (аксеологічний) аспект політичного буття. Під легітимністю слід розуміти визнання влади, виправдання її механізмів, рівень довіри до владних інституцій та політичної еліти (так званого істеблішменту) – реальних суб'єктів влади [4]. Фактично від рівня легітимності влади великою мірою залежить ефективність політичного управління. Легітимність не обмежується лише довірою до системи влади чи персоналізованого її представника. Даний феномен демонструє шляхи встановлення взаємовідносин між владними представниками й народом на довготривалих засадах загальної вигоди.

Легітимність формує структуру та визначає специфіку політичного режиму. Легітимність стосується як політичного режиму, у тому числі форми правління, так і конкретних персональних суб'єктів влади. В умовах зовнішнього впливу глобалізаційних детермінант легітимність підтверджується владою на локальному рівні. Істеблішмент підтримує або певним чином заперечує глобальні тенденції впливу на політичний режим. Владна еліта продукує зміни на різноманітних рівнях соціальної та політичної систем. Еліти реформують системи згідно з викликами, що надходять ззовні. Еліта, що не в змозі відповісти на «виклик», втрачає власні позиції в країні, передаючи управління революційним елітам. Подібний шлях характеризує виникнення та перебіг політичних революцій, які спрямовують протестну активність проти еліти поза політичною легітимністю.

Легітимність політичної влади – це стан, коли правочинність даної влади визнають суспільство і міжнародне співтовариство; це форма підтримки народом дій та політичної поведінки влади. Часто така підтримка спирається лише на довіру з урахуванням окремих

«прогалин» у діях представників режиму. Легітимність означає визнання населенням даної влади, її права управляти. Легітимна влада приймається масами та не заперечується у контексті встановлення власного політичного режиму в перспективі. Щодо класифікації легітимності влади у контексті режимної політики, то найбільш дієвою є тріада: традиційна, харизматична та раціонально-легальна легітимність. Це пояснюється укоріненням даної тріади у системах влади та панування.

Традиційна легітимність найстійкіша, оскільки сталими є самі традиції і звичаї. Це найдавніший тип легітимності влади. Він ґрунтується на звичаях і глибоко вкорінених культурних традиціях. Такий тип у рафінованому вигляді притаманний суспільствам з недостатнім рівнем розвитку демократії та правових гарантій громадянам.

Харизма як джерело легітимності стосується передусім політичних лідерів. Харизматичний лідер стає легітимованим індивідами та суспільством у цілому. Він несе в собі цілісний образ світу, ціннісну систему та правила поведінки. З лідером ототожнюють політичний режим, державу. Авторитарні вождістські та персоналістські режими цілком тримаються в межах харизматичного (особистісного) поля політичної легітимності або знаходять вихід у поєднанні можливостей бюрократичного апарату з дієвістю політичного керівництва. Соціальна роль в цьому випадку демонструє виключно право на участь у політичному процесі, яке приймається та легітимується суспільством. Персона керманіча держави й політичного режиму частково сакралізується, набуваючи рис, притаманних своєрідній «квазімонархії». Наявні приклади африканських диктаторів у ХХ столітті, які намагалися власну персональну харизму поєднати з псевдосакралізацією свого образу. Такими були Роберт Мугабе (Зімбабве), Гнассінгбе Єйадема (Того), Ібрагім Бабангіда (Нігерія), Сані Абача (Нігерія), Іді Амін (Уганда), Ах'я Джамме (Гамбія), Хайле Селассіє (Ефіопія), Жан – Бендель Бокасса (Центральноафриканська республіка), Мсваті III (Свазіленд), Мобуту Сесе Секо (Демократична Республіка Конго) та ін.

Персоналізацію можливо розглядати як закріплений елемент або, на противагу, як такий, що потребує легітимації, тобто проходження через політичні вибори. У той самий час соціальну роль потрібно закріпити політично, тобто особа повинна отримати частку офіційної влади та простір її поширення. В іншому разі без отримання політичних преференцій людина, зволікаючи на власне нестабільне положення, буде сприяти лише регресивним тенденціям. У свою чергу політичні преференції можуть мати різну природу та цілком залежати від соціально-політичних інститутів. Сила харизматичного типу панування особливо яскраво проявляється в традиційному суспільстві, позбавленому динамізму.

Раціонально-легальний тип легітимності політичного панування базується на переконанні підвладних у законності (легальності) й доцільності (раціональності) встановлених порядків та існуючої влади. За цього типу легітимності органи влади та їхні керівники обираються через демократичні процедури й відповідальні перед виборцями.

Легітимність формує своєрідні «поля» власного поширення. Вона породжує сприйняття політичного режиму в контексті можливих потенційних змін. Так, у якості поля політичної легітимності можуть виступати наступні елементи: традиція, релігія, ідеологія, політичний міф, технології влади. Тобто, формуються традиційне, релігійне, ідеологічне, міфологічне, інституційне та технологічне поля легітимності політичного режиму. Через них відбувається процес його легітимації (утвердження).

Умовне поле легітимності може формуватися завдяки визнанню дієвості інституту політичних виборів у демократичних суспільствах. Так, електоральна легітимність (виборче «поле» легітимності) виділяється як підтримка громадянами політичної позиції чи політика під час виборчого процесу. Плебісцитарна легітимність є єдиним видом обґрунтування державності, який міг би бути загальноновизнаний.

Окремо слід відокремити економічні засоби легітимації, які фактично визначають існування влади та її представників за наявності певного ресурсного забезпечення. Західні ліберальні

демократії легітимуються завдяки реформуванню ринкових механізмів. У глобальному вимірі цивілізаційних викликів вони тримаються двох базових принципів у власній легітимації: мажоритарного принципу (право більшості) та правового принципу, що відтворює рівність перед законом всіх без винятку. Дійсно такі принципи досить варіативно виконуються у кожному окремому демократичному суспільстві.

Східна модель репрезентує інші інваріанти в економічному полі легітимності. Феномен влади-власності можна вважати іманентно специфічною сутністю, квінтесенцією всіх неєвропейських (незахідних за походженням) товариств в історії. Незважаючи на те, що з часом розвивалися державні утворення Сходу, аж до великих його імперій, в результаті процесу приватизації з'являлася і де інколи грала навіть важливу роль приватна власність, вона завжди була обмежена у своїх можливостях і суворо контролювалася державою. Система влади-власності там завжди домінувала. Вона мала різні форми, включаючи радянсько-соціалістичну. Але суть її незмінно була однією і тією ж: приватна власність підпорядкована владі і безсила перед свавіллям адміністрації» [2, с. 100-101].

Якщо більш комплексно оцінити дане явище, то слід зважити на зв'язок між ним та явищем так званого трибалізму або неотрибалізму в сучасних умовах. Такі параметри мають більшість політичних режимів в межах Екваторіальної Африки, де існують чіткі поля легітимності, засновані на родинних та племінних принципах етносу.

Поле політичної легітимності або поле легітимності влади створює умови підтримання стабільності політичного режиму та його закономірного відтворення. Сучасний стан характеризується перманентною кризою у системі встановлення параметрів та меж легітимності влади. Виключення не становлять так звані розвинуті демократії Заходу, де протягом останнього часу активно пролонгуються нетипові політичні явища та формуються особливі інституції, які корегують взаємовідносини «індивід – політична система» та «індивід – держава».

Тим більше, що фактично створюється кризова ситуація на рівні глобальної політичної взаємодії, яка, власне, є відлунням більш глибокого процесу зіткнення просторів існування різних цивілізаційних формувань, тобто в тому числі і різних за приналежністю політично-активних індивідів. Сходження територій-просторів, синтез їх складових елементів призводить до загальної зміни вектора розвитку політичних процесів, дестабілізації, відсутності впорядкованості, властивої для західного взірця побудови прийняттого політичного співіснування між індивідами та легітимності існуючої влади.

Такі зміни провокують відповідні зміни полів легітимності влади: сучасний політичний режим знаходиться у стані перманентного «пошуку» нових форматів власної легітимації. Він закономірно поєднує різні за змістом та функціональним наповненням (функціональним потенціалом) поля легітимності.

Сучасний режим створює еклектику таких полів, синтезуючи історичну ретроспективу в політичному розвитку, повернення до «золотого віку» та легендарних епох процвітання держави. Звичайно такі дії проявляються лише на рівні пропаганди та пролонгування міфологем. Зокрема, реінкарнація радянських політичних та ідеологічних трендів у поєднанні з правилами гри олігархів-монополістів у політичних режимах пострадянського простору.

Запитання

1. Чи можлива абсолютна легітимність влади в стабільних демократичних суспільствах?
2. Який принцип поділу влади є більш ефективним – соціально-правовий чи організаційно-правовий?
3. Які системні та позасистемні проблеми супроводжують сучасний процес зміни влади (політичного режиму)?
4. Яким чином співвідносяться між собою державна та політична влада в межах сучасного суспільства?

Реферати

1. Концепція влади М. Вебера.

2. Держава як носій політичної влади.
3. Проблеми легітимності політичної влади.
4. Конфліктна природа владних відносин.
5. Проблеми демократизації влади в Україні.

Список літератури

1. Болл Т. Власть / Т. Болл // Полис. 1991. № 5
2. Халипов В. Ф. Кратология – наука о власти: Концепция / В. Ф. Халипов; Рос. Муниц. Академия. - М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002 – 367 с.
3. Фетисов А. С. Разделение властей – критерий демократического государства / А. С. Фетисов // Социально-политический журнал.
4. Энтин Л. М. Разделение властей опыт современных государств / Л. М. Энтин. – М. 1995.
5. Ильин М. В., Мельвиль А. Ю. Власть / М. В. Ильин, А. Ю. Мельвиль // Полис. – 1998. – № 1.

Тема 4. Структура та особливості функціонування політичного режиму

Основні поняття

Структура політичного режиму, держава, політичні партії, групи інтересів, групи тиску, неурядові організації.

План

1. Структура політичного режиму.
2. Особливості функціонування політичного режиму.
3. Інституційна інфраструктура політичних режимів (держава, політичні партії, групи інтересів, групи тиску, неурядові організації).
4. Політичні партії: сутність та роль у взаємодії з політичним режимом.
5. Політична поведінка правлячого режиму. Засоби щодо підтримки стабільності та уникнення конфронтації.

Політичний режим – це, перш за все, функціональне вираження існуючого дискурсу влади, як державної, так і політичної в цілому. Будь-який політичний режим визначається трьома основними чинниками: 1) процедурами і способами організації владних інститутів та безпосереднім здійсненням влади; 2) стилем ухвалення суспільно-політичних рішень; 3) відносинами між владою та громадянами в межах певної політичної системи, країни тощо.

Сучасний політичний режим спирається на існування політичного та ідеологічного плюралізму. Загалом наявність ідеологічного плюралізму передбачає свободу світоглядних та ідеологічних позицій громадян в межах політичної системи.

Політичний режим – це явище, яке наділене особливостями власної структури. Існує декілька поглядів на ймовірну структуру політичного режиму. По-перше, структура політичного режиму розглядається як синтез елементів взаємодії держави та громадянського суспільства або взаємодії та комунікації істеблішменту та політичної опозиції. Такий погляд редукований системними аспектами в аналітиці політичного режиму, оскільки проявляє суто функціонально-процесуальний вимір політичного режиму.

Інституційний вимір залишається фактично не проаналізованим, він не охоплений у більш складному уявленні щодо політико-режимної проблематики в цілому. Саме інституційний вимір охоплює думки експертів щодо так би мовити, «інституційної структури» політичного режиму, тобто поділу його на соціальні, політичні, економічні інституції, які розкриваються у функціональному вимірі.

І якщо політична система конкретизує елементи інституційної будови, то політичний режим розкриває «функціональний» спектр проявів інституційної складової. Структура політичного режиму детермінована безліччю чинників впливу. Вона постійно знаходиться у динаміці. Один і той самий політичний режим на різних етапах свого функціонування може змінювати структурні компоненти.

Інша справа, інфраструктура політичного режиму на сучасному етапі, яка включає компоненти політичного режимного утворення,

можливі системи інтеракцій між ними та «логістичні» принципи мобільності в діючій системі владно-політичного середовища.

Найбільш дієвим в аналітичній роботі щодо політичного режиму є використання системного підходу. В дослідженнях політичної системи виділяють три відносно самостійних компоненти режиму та відповідно три рівні його наукового розгляду.

Перший рівень (об'єктивний) своїм предметом має фактичну наявність інституціональних структур режиму в усіх сферах суспільства. Сутність полягає у виявленні різноманіття зв'язків і відносин, що мають місце як усередині держави (системи), так і в її взаєминах із зовнішнім оточенням (іншими політичними інститутами усередині країни, іншими державами). Тому значна увага повинна приділятися теоретичним методам дослідження.

Другий рівень (функціональний) відомий розглядом процесів функціонування та взаємодії різних компонент режиму. Дослідження даного рівня можливе у контексті динаміки політичних процесів, перш за все, виборчого процесу, який демонструє загальний потенціал режиму до демократичних трансформацій. Тут доречне використання соціологічних методів дослідження, зокрема, сполучення кількісних та якісних методів щодо визначення стану певних сфер соціуму.

Третій рівень (суб'єктивний) своїм предметом акумулює свідомість громадян стосовно дій влади, тобто агентів політичного дійства. Третій рівень детерміновано шляхами й механізмами соціалізації (первинної та вторинної) та політичної соціалізації.

Зазначимо, що усі три рівні дослідження тісно пов'язані між собою, але тільки їхня сукупність може дати адекватну картину розвитку політичного режиму в певній країні в конкретний історичний період її розвитку.

Сучасний політичний режим спирається на існування політичного та ідеологічного плюралізму. Загалом наявність ідеологічного плюралізму передбачає свободу світоглядних та ідеологічних позицій громадян в межах політичної системи.

В цілому режим «копіює» складові політичної системи. Безумовно основними серед них є дві: партійна та виборча система, що породжують функціональний потенціал саме політичного режиму на противагу режиму державному, який спирається на функціональність та ефективність бюрократичного апарату і визначається взаємодією трьох гілок влади: законодавчої, виконавчої та судової. Політичний режим формується у вимірі безпосередньої взаємодії держави та громадянського суспільства. Домінування одного з цих компонентів закономірно призводить до зміни типу політичного режиму. Так, пріоритет держави у даних відносинах, відкриває можливості для процесів етатизації, тобто більшого проникнення державних інтересів та відповідних служб у суспільне життя. Такі процеси призводять до авторитарних тенденцій у політичному режимі. На противагу, лібералізація суспільно-політичних відносин у контексті домінування інституцій й організацій громадянського суспільства, надає імпульс до спектру політичних режимів від демократичного до ліберально-демократичного, а потенційно може призвести до абсолютного послаблення держави як базової політичної інституції, наслідком чого може стати анархічні прояви у суспільно-політичному спектрі.

Держава як основний інститут суспільної організації пройшла довгий і складний шлях трансформації. У цьому контексті виникнення владних інституцій, публічної політики відбулося раніше, ніж виникли перші архаїчні держави. Процес генези форм політичного життя, публічної політики, політичних практик у науковий вжиток увійшов як «політогенез». Процес виникнення держави, її оформлення й розвитку як єдиного суспільно-політичного «організму» дістав назву «стейтогенез». У вимірі цього аналітичного розгляду можна виокремити два цивілізаційні вектори оформлення держави й владних інституцій – східний, з домінуванням традиції й позиції «сильної держави», колективізмом у суспільному сенсі, та західний – з паритетом держави та громадянських спільнот, розвитком політичного індивідуалізму, інститутом приватної власності тощо.

Власне держава – це єдина політична організація всього суспільства. Вона виконує найбільш важливі функції управління та контролю щодо суспільних благ. Держава формує внутрішню політичну структуру суспільства, його владну ієрархію.

До ознак держави прийнято відносити: 1) наявність публічної політичної влади, котра володіє спеціальним апаратом управління і примусу; 2) територіальну організацію населення; 3) державний суверенітет; 4) всеосяжний, загальнообов'язковий характер актів держави; 5) наявність державної скарбниці, що пов'язано з оподаткуванням і справлянням податків та інших коштів на утримання державного апарату і різноманітні потреби держави. Функції держави дуже численні й варіативні. Основні з них були притаманні вже давнім державам, інші виникали в міру розвитку цивілізації. Функції держави поділяються на внутрішні і зовнішні.

До основних внутрішніх функцій держави відносяться: встановлення та підтримання режиму законності і правопорядку в суспільстві; організація економічного життя, грошового обігу в країні; здійснення суспільно-значимих робіт (будівництво доріг, мостів, систем зрошення і т. п.); соціальна функція – організація в суспільстві тих чи інших систем охорони здоров'я, освіти, допомоги незаможним і інвалідам і т. п.

До головних зовнішніх функцій держави відносяться: захист кордонів і оборона країни при нападі ззовні; зовнішньополітична діяльність – представлення країни у відносинах з іншими країнами; організація економічних зв'язків з іншими країнами тощо. Вони надають політико-юридичну характеристику держави. На думку М. М. Бичкова, викладену у статті «Співвідношення громадянського суспільства і держави в системі соціальних трансформацій» слід акцентувати: «Громадянське суспільство являє собою систему, яка самоорганізовується і саморозвивається. Разом з тим, його розвиток буде проходити більш успішно, якщо держава буде створювати для цього необхідні умови.

Громадянське суспільство є саме тією соціальною підсистемою, в якій найбільш повно реалізується більшість прав і свобод громадян

та їх об'єднань. Високий рівень розвитку громадянського суспільства неможливий без розвинутої правової держави. Так само як і без громадянського суспільства держава не може бути ні правовою, ні соціальною. Отже, їх розвиток зумовлений їх взаємовпливом» [1, с. 306]. Одна із відмінностей держави від громадянського суспільства полягає в її здатності приймати закони та інші нормативно-правові акти і можливості застосовувати заходи державного примусу на підставах, передбачених законом. Держава створює необхідні об'єктивні закони, які забезпечують єдність (спільність) громадянського суспільства.

Громадянське суспільство – сфера самовиявлення вільних громадян і добровільно сформованих асоціацій та організацій, обмежених відповідними законами від безпосереднього втручання та довічної регламентації діяльності громадян і організацій з боку державної влади. Громадянське суспільство включає широкий спектр різних гравців та організацій, політична наука в їх оцінці часто не охоплює весь представлений спектр, концентруючи дослідницьку увагу лише на найбільш політично активних акторах та відтворюючи логіку безпосереднього впливу на політичний процес.

Так, широкий резонанс в останні роки отримав феномен волонтерства як організаційна форма та своєрідний механізм продуктивного впливу суспільних сегментів на широкий спектр проблемних питань модернізації. Волонтерство не має релігійних, етнічних, вікових, політичних і географічних обмежень. Брати участь у добровольчих діях може кожний. В Україні волонтерській рух – одна з найефективніших форм роботи з різними категоріями клієнтів. Він є невичерпним джерелом набуття громадянської освіти, дає людині можливість реалізувати себе у служінні суспільству.

Унікальність саме партійної системи в контексті розгляду політичного режиму полягає в універсальності політичної партії як виразника інтересів та цінностей населення. Власне створення й становлення політичної партії має прямий вплив на характеристику існуючого політичного режиму.

Партія є ланкою вертикального зв'язку громадянського суспільства з державою і виступає як механізм розподілу і перерозподілу в суспільстві владних статусів. Головні функції партії: 1) завоювання і використання політичної влади в інтересах соціальної групи, що їх підтримує; 2) електоральна функція (формування суспільної думки), забезпечення виборців інформацією про програми і можливості кандидатів, стимулювання вільного вибору і згуртування електорату на певній ідеологічній основі (в структуруванні суспільної думки і врахуванні її стану, в її синтезі з владою виявляється функція партії як посередника між суспільством і політичною сферою); 3) політичне рекрутування як функція партії по забезпеченню процесу циркуляції еліт і створення нових еліт. У відповідності з функціями політичної партії майже кожна партія намагається визначити проблемні питання зі своєї точки зору і пропонує свою програму для здійснення її на державному, урядовому рівні.

Слід зазначити, що несформована партійна система загалом ускладнює повноцінне функціонування політичного режиму, перш за все, на сучасних демократичних засадах. В країнах однопартійних, з наявністю однієї, а саме правлячої партії, основною функцією політичної партії є підбір і підготовка кандидатів для управлінської діяльності і організації роботи уряду та законодавчого органу влади. Адже кандидати, яких партія висунула для балотування в законодавчі і виконавчі органи, автоматично виграють на виборах, оскільки опозиційні кандидати відсутні.

Так було в радянській державі. Подібне нині, наприклад, проявляється в Китаї, де правлячою є Компартія, вона й підбирає своїх підготовлених для цієї діяльності людей в управлінський апарат держави. І, як твердять фахівці – політологи, економісти, дипломати, журналісти, – комуністичне управління Китаєм досить ефективне, і є поєднанням ринкових і суто соціалістичних елементів.

Сучасний світовий порядок зазнає постійного руйнуючого впливу з боку різноманітних режимних утворень. Найбільш деформуючим такий вплив нових форм деструкції, а саме політичних

режимів терористичного типу, які головною метою власного існування визнають насилля та цілий спектр неконвенціональних методів ведення політичної боротьби. Принципово, що терор у різних його проявах та тероризм як такий є найбільш руйнівним елементом для інфраструктури політичного режиму поза залежністю від цивілізаційної чи географічної приналежності.

Причиною виникнення таких утворень є, перш за все, криза соціокультурного виміру взаємовідносин між сучасними державами. У витоках поширення тероризму лежать численні соціальні, економічні і політичні протиріччя сучасного світу глобалізаційних проектів та трендів, в тому числі економічна нерівність країн, бідність і безробіття у країнах, слабка духовно-моральна сумісність духовних цінностей Заходу і Сходу, релігійна нетерпимість, яка виражається у відкритих протистояннях між цілими народами.

Слово «терор» від латинського слова (*terror*) означає страх, жах. Безпосередньо тероризм втілюється у вигляді вчинення терористичного акту, здійснення злочину терористичного характеру, що є завершальним етапом терористичної операції. Протягом ХІХ ст. тероризм залишався переважно внутрішнім явищем, мав безпосередній вплив на дестабілізацію політичного процесу та фактично був персоніфікований, тобто його організаційні форми не еволюціонували до охоплення всього державного механізму. У ХХ ст. міжнародний тероризм сягнув загрозливих масштабів, чітко було виокремлено його різновиди, структуру та основні технології поширення. У ХХІ ст. тероризм набув принципово нових форм та значення.

Цілий перелік сучасних держав вдається до жорстких методів боротьби з різноманітними проявами терористичної діяльності, проте, головна загроза втілюється саме у продукуванні організаційних проявів тероризму, що інтегруються у державний апарат та структури в цілому, перетворюючи їх на засіб прямого здійснення актів беззаконня та насилля. Крім того, відтворюються ідеї держави, побудованої на засадах терористичної діяльності (ІДІЛ).

Серед дослідників різноманітних аспектів тероризму слід виділити У. Лакера, П. Уілкінса, Б. Дженкінса, Б. Хофмана, Р. Холмса, Л. В. Гевелінга та ін. Серед українських дослідників помітними є наукові доробки П. М. Ткачова, А. М. Черницького, М. В. Супотницького, Ф. Н. Ільясова, В. Ємельянова, В. Глушкова, Я. Кондратьєва, В. Ліпкана та ін. Історичне минуле України та її сучасне становище спонукає до більш глибокого осмислення проблеми тероризму, гібридної війни та феномену сучасного терористичного режиму. Наприклад, у роботі «В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні» Л. Якубова і Я. Примаченко розкривають сутнісні риси терору більшовиків у 30-ті рр., надаючи відповіді на актуальні проблеми сучасної пострадянської доби: «Вигадливість більшовицької влади у розробці нових методів масового ідеологічного обробляння народу без розрізнення етнічної приналежності не мала історичних аналогів. Сполучення повсякденності планомірної агентурної обробки найширших верств населення зі створенням іміджу влади, що завжди стоїть на варті інтересів трударя, спричиняла некеровані дисплазійні процеси в масовій свідомості.

У 1934-1935 рр. Україною прокотилася хвиля процесів, які мали на меті показати: попередні дії місцевих органів влади, їхнє знуцання над селянами та Голодомор не мають нічого спільного з Кремлем та світлою комуністичною мрією. Комуністичний режим не лише ламав життя невинних людей, він довільно змішував їх у рамках міфічних підпільних організацій, ба більше – він перетворював страждання своїх бранців на публічне шоу» [6, с. 392].

Аналіз проблематики терористичних політичних режимів є частиною дослідницькому дискурсу, що присвячений міжнародному тероризму. Так, міжнародний тероризм може бути здійснений двома суб'єктами: терористичними державами (державами, що підтримують тероризм) і міжнародними терористичними організаціями.

Український дослідник проблем тероризму В. Ф. Ткач відмічає наступне: «Міжнародний тероризм – явище багатогранне й складне, про що може свідчити відсутність будь-якого єдиного понятійного

підходу на міжнародному рівні» [5, с. 13]. Відсутність єдиного погляду та неможливість чітко вирізнити політичні режими саме теророристичного типу, звужують проблемне поле аналізу та поглиблюють різноманітні дослідницькі протиріччя.

Також наявним є дефіцит наукового спектру робіт з даної тематики. Виокремлення терористичного політичного режиму як одиниці наукового аналізу можливе лише за умови чіткої диференціації всього спектру форм та проявів (навіть потенційних при врахуванні динаміки розвитку в межах глобального простору поширення та інтеракції). В. В. Мокляк констатує: «Головна (генеральна, стратегічна, кінцева) мета тероризму полягає у досягненні певних політичних, релігійних чи інших соціальних змін. Вона формується ідеологією терористів, публічно оголошується як конкретна вимога, визначає суб'єктів впливу, а також контингент осіб, які можуть бути залучені до терористичної діяльності. Потрібно відзначити одну важливу особливість генеральної мети терористичної діяльності. Ця мета має незаконний характер і у груповій свідомості терористів є недосяжною інакшим шляхом, ніж через застосування небезпечного насильства для залякування населення та представників влади» [4, с. 151]. Державний тероризм (або державний терор) передбачає терористичну діяльність самої держави проти внутрішніх політичних супротивників і щодо іноземних держав для розв'язання внутрішньополітичних і зовнішньополітичних завдань. Суб'єктом даного виду терору виступають держави та їх різні структури. Внутрішній державний тероризм властивий диктаторським, фашистським, комуністичним і релігійно-фундаменталістським режимам.

Структурно-терористичний політичний режим представлено як сукупність декількох складових – бюрократичного апарату, силового блоку та ідеологічної складової. Терористичні режими можуть бути оформлені у квазідержавні утворення (сепаратистські квазідержавні утворення ДНР і ЛНР).

О. В. Глазов акцентує: «одним із загрозливих проявів міжнародного тероризму стає інформаційний тероризм, в основі

якого – маніпуляція свідомістю мас, розповсюдження інформаційно-емоційного ефекту, на який розраховано більшість терористичних актів, залучення прихильників серед членів суспільства, вплив на владні структури, які приймають політичні рішення. Осмислення в цьому відношенні феномену інформаційного тероризму є передумовою формування більш чітких уявлень щодо сутності сучасного міжнародного тероризму, запобігання загроз, здатних зруйнувати державні інститути, основи державної стабільності, як і основи національної безпеки демократичних країн взагалі» [2, с. 78]. Отже, на сучасному етапі інформаційний тероризм розширює загальну типологію феномену міжнародного тероризму [1].

Визнаний авторитет у проблемах світового порядку Г. Кіссінджер підкреслює, що «небезпека посилюється правдоподібним запереченням власної причетності підозрюваних у таких діях осіб, а також відсутністю міжнародних осіб. Та навіть якщо угоди буде досягнуто, бракує системи її правозастосування. Ноутбук може спровокувати глобальні наслідки. Одиниця з достатньою обчислювальною потужністю може отримати доступ до кібердомену, щоб від'єднати та потенційно знищити критично важливу інфраструктуру, перебуваючи в повній анонімності. Електричні мережі та електростанції можна відімкнути, постійно діючи за межами фізичної національної території (принаймні в традиційному розумінні терміна «територія»). Один підпільний хакерський синдикат здатний проникати в урядові мережі та поширювати секретну інформацію в масштабі, достатньому, аби вплинути на дипломатичну поведінку» [3, с. 276].

Власне використання інформаційних компонентів – елемент гібридної терористичної війни. У сучасних умовах ведення такого типу війни окреслює держави, де панує саме терористичний політичний режим. Гібридна війна виступає маркером наявності у певному регіоні відповідного утворення держави з терористичним політичним режимом. Причому реальну гібридну війну даний режим проводить також проти власного населення шляхом поєднання пропагандистських засобів та політичних вбивств інакодумців. Тобто,

гібридну війну терористичного режиму можна поділити умовно на зовнішню та суто внутрішню. Остання виступає механізмом своєрідної непрямой легітимізації.

Тероризм вже придбав міжнародний, глобальний характер. Принципово розрізняють державний і «приватний» тероризм. Проте у реаліях сьогодення ця дихотомія досить умовно окреслена. Її можна розглядати як більш концептуалізуючу, що лише продукує два різновиди явища або аналітичні моделі, які можуть бути опрацьовані теоретично. На практиці і державний, і приватний тероризм часто синтезовані у єдиний феномен – терористичний політичний режим, який представлений у незвичній формі та має нетрадиційний «функціонал», використовує неконвенційні засоби боротьби з опонентами. Історично такий режим складається або на певному етапі трансформації авторитарного режиму, коли утверджуються нові тоталітарні, сектантські за суттю ідейні настанови, що їх можна реалізувати лише насильницьким шляхом (комуністичні диктатури минулого або анахронічний тоталітарний режим КНДР з власним шляхом розвитку «чучхе»), або утвердження відповідного режиму йде за сценарієм поступового перетворення терористичної організації у терористичну державу. Прикладом такого режиму є ісламська організація ІДІЛ.

Сучасний терористичний режим уявляє собою деформований організаційний, структурний та функціональний гібрид, який складається з держави та розвиненої терористичної мережі. Даний «гібрид» продукується ідеологічними настановами правлячої еліти, яка виступає в якості стрижня системи влади та центру поширення ідеологічного впливу. Виключно сектантський характер терористичного режиму створює передумови для сакралізації політичного спектру проблем (ісламський фундаменталізм, комуністичний месіанізм). Головною загрозою існування терористичних режимів у наш час є ядерний тероризм та екологічні катастрофи, які потенційно можуть бути спричинені діями терористичних об'єднань, держав-спонсорів тероризму та держав-терористів.

Список літератури

1. Гаврилов Ю. В. Современный терроризм: сущность, типология, проблемы противодействия / Ю. В. Гаврилов, Л. В. Смирнов. – М.: ЮИ МВД РФ, 2003. – 66 с.
2. Глазов О. В. Міжнародний інформаційний тероризм в контексті загроз національній безпеці / О. В. Глазов // Наукові праці. Політологія. - 2012 -. Вип. 185. Том 197.
3. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті / пер. з англ. Надія Коваль. - К.: Наш формат, 2017. - 320 с.
4. Мокляк В. В. Сучасний тероризм як соціальне явище: сутність та форми прояву / В. В. Мокляк В. В. // Кримінальне право та кримінологія. Кримінально - виконавче право. - 2016. С. 147 - 156

Запитання

1. Обґрунтувати закономірності структурного розподілу політичного режиму.
2. Обґрунтувати місце держави та її вплив на сучасний політичний режим.
3. Розкрийте сутнісні риси та функціональні особливості феномену громадянського суспільства в межах політичного режиму (режимів).
4. Охарактеризуйте політичну партію як частину інфраструктури сучасного політичного режиму.

Реферати

1. Структура та функціонування сучасного політичного режиму.
2. Політичний режим та партійні системи сучасності.
3. Корпоративні інтереси та лобізм.

Список літератури

1. Батенко Т. Королі СНД: Портрети дванадцяти президентів (тенденції та закономірності розвитку в пострадянському просторі) / Т. Батенко. - Львів: Кальварія, 2000. - 216 с.
2. Васильев Л. С. Феномен власти-собственности. К проблеме типологии докапиталистических структур. / Л. С. Васильев / Типы общественных отношений на Востоке в средние века. – М., 1982. – С. 60-99.

3. Вебер М. Соціологія. Загально-історичні аналізи. Політика / Макс Вебер ; [пер. Олександр Погорілий]. – К. : Основи, 1998. – 534 с.
4. Дащаківська О. Проблема легітимності політичної влади: основні концептуальні підходи / О. Дащаківська // Вісник Львівського університету. Вип. 9: Філософські науки. Львів. – 2006. – С. 240 – 249.
5. Халипов В. Ф. Кратология – наука о власти: Концепция / В. Ф. Халипов; Рос. Муниц. Академия. - М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002 – 367 с.

Тема 5. Культурно-ідеологічна складова у функціонуванні політичного режиму

Основні поняття: політична культура, політична ідеологія, політична міфологія, політична свідомість, політичний стереотип, маніпулювання, політичний символ, аномія, символічний інтеракціонізм.

План

1. Політична культура: чинники впливу на політичний режим.
2. Ідеологічні чинники впливу на сучасний політичний режим. Сучасні ідеології у впливі на політичні режими.
3. Сучасний політичний режим та ЗМІ: особливості розподілу інформації та комунікація.

Політичний режим розкривається у системі культурних та цивілізаційних детермінант. Політична культура наповнює його необхідними для впливу на масову свідомість «сенсами». Власне, політична культура – це особливий набір орієнтацій на певну систему соціально-політичних цінностей та уявлень. Політична культура культивується державними інституціями й громадянськими ініціативами. Політична культура відіграє надважливу роль при конституюванні політичного режиму.

У цьому аспекті політико-культурними компонентами зберігається баланс системних компонентів діючого режиму. У випадку демократичних перетворень відкриваються можливості для

активізації громадянського суспільства, намагань об'єднати маси навколо ліберально-демократичної парадигми. У випадку авторитарних (антидемократичних) трансформацій відбувається злам інституційних запобіжників політичного режиму, влада концентрується навколо однієї людини або групи людей, що нав'язують культурні патерни, створюють передумови для афективного сприйняття ідеологем, посилюють перманентний вплив на населення в ірраціональній площині сприйняття. Фактично у цьому векторі посилюється і популізм, і відповідні прояви представників влади, які намагаються замінити реальні суспільні цілі вдаваними.

Явище політичної культури представлено на трьох рівнях реалізації:

1. політична культура суспільства в цілому;
2. політична культура соціальних спільнот, класів;
3. політична культура особи.

Окремо слід наголосити на наявності політичних вимірів субкультур та контркультур. Політична культура розкриває вектор сприйняття режиму. Таке сприйняття може бути ціннісним. Політична культура надає громадянам ціннісне сприйняття суспільства, держави, реалізації влади та її механізмів.

Політико-культурні настанови, на які спирається політичний режим, можуть впроваджуватися у досить агресивний спосіб, можуть мати більш помірковані вектори у потенційному впровадженні. Варто зауважити, що без явної політико-культурної платформи політичному режиму й новій владній еліті не вдасться повністю встановити високий рівень підтримки та довіри до власних дій.

Основні риси сучасної демократичної політичної культури: традиціоналізм у вигляді архаїчних елементів, успадкованих від минулої політичної культури (лояльність, шанобливість до влади, законослухняність та ін); моралізм, який виражає прихильність до загальнолюдських моральних цінностей; індивідуалізм, що стоїть на позиціях того, що основна цінність політичної культури є приватні інтереси, на відміну від колективних; тяжіння до відносин, заснованих на довірчих особистих контактах та зобов'язаннях;

політичний активізм, який полягає у переконанні, що діяльна участь у всіх сферах життя може принести особистий успіх. В останні десятиліття під впливом різних альтернативних рухів (антивоєнних, феміністських, молодіжних, екологічних та ін.) демократична політична культура увібрала в себе нові цінності: терпимість до інакодумства, громадянську згоду, падіння авторитету ієрархічної влади та ін.

Автократичний тип політичної культури переважно представлений двома різновидами: авторитарною і тоталітарною політичними культурами.

Ідеал автократичної політичної культури – держава із сильною та неконтрольованою владою, яка майже виключає права та свободи громадян. Авторитаризм відображає незадоволену потребу у стабільності, опорі та об'єднує всіх тих, хто побоюється соціально-політичних та економічних змін незалежно від свого соціального статусу. Сутність авторитарної політичної культури – безмежне злиття суспільної свідомості із суб'єктом влади – лідером політичної партії чи монархом з сильним вольовим характером.

Кожному суспільству відповідає свій тип політичної культури, що зумовлений історичними особливостями. Виділяють три типи політичної культури: *патріархальний*, коли у населення відсутній інтерес до своєї політичної системи та у патріархальних громадах політична орієнтація на племінних вождів не відокремлена від своїх релігійних, соціально-економічних та інших орієнтацій; *підданський*, який відрізняється сильною орієнтацією на політичну систему, але слабкою участю людей у його функціонуванні. Тут існують спеціалізовані політичні інститути, ними орієнтуються члени суспільства, виявляючи свої різні почуття (від гордості до ворожості) і сприймаючи їх як законні чи незаконні; *активістський*, в рамках якого людей цікавить не лише те, що політична система дає їм, а й те, чи можуть вони грати активну роль у цій системі, виконувати свої громадянські права та обов'язки.

Крім того, існують інші критерії типологізації політичних культур:

- по відношенню до політичної системи виділяють політичну культуру панівну та контркультуру;
- за статусом носіїв політичної культури – елітарну та масову;
- по відношенню до правлячого режиму – лояльну та опозиційну;
- по відношенню до держави – етатистську та анархістську;
- за ідеологічною спрямованістю – консервативну та ліберальну;
- за типом суспільства – доіндустріальну, індустріальну і постіндустріальну.

Для так би мовити, «закріплення» політико-культурних складових у суспільстві та подальшому впливі на режим, необхідно загадати щодо фундаментальних аспектів такого явища, як «політична поведінка». Політична поведінка – це будь-яка форма участі у здійсненні влади чи протидії їй. Вона може охоплювати участь у формальних організаціях чи рухах, включеність до різних елементів політичної системи чи свідоме відсторонення від них.

Суб'єктами політичної поведінки можуть бути індивіди та їх об'єднання. До колективних суб'єктів відносяться: електорат, громадські рухи, натовп, маса, народ. Соціальні групи – територіальні спільноти, городяни.

Безумовною умовою для утвердження політичного режиму є наявність політичної ідеології, як компоненти політичної культури. Політична ідеологія – чітко сформована система цінностей, орієнтована на вираження політичних інтересів, підстава для формулювання цілей політичних дій.

Виникнення складних політико-ідеологічних систем пов'язують з масштабними трансформаціями суспільств та держав у ХІХ столітті.

У цей період виникли або остаточно сформувалися три загально-суспільні ідеологічні системи, які мали безпосередній вплив на свідомість населення на цьому історичному етапі розвитку: 1. Консерватизм (фр. *Conservatisme*, від лат. *Conservo* – зберігаю) – сукупна ідеологічна прихильність традиційним цінностям і порядкам, соціальним або релігійним доктринам. У політиці – напрямок, що

відстоює цінність державного і громадського порядку, неприйняття «радикальних» реформ і екстремізму. У зовнішній політиці – ставка на зміцнення безпеки, застосування військової сили, підтримку традиційних союзників, у зовнішньоекономічних відносинах – протекціонізм, 2. Лібералізм – філософська, політична та економічна концепція, а також суцільна ідеологія, яка виходить з положення про те, що індивідуальні свободи людини є правовим базисом суспільства та економічного ладу, 3. Соціалізм – це ідеологічна система, адепти якої вістоюють соціальне значення рівності, справедливості у економічних та соціально-політичних відносинах, колективізм має більше значення, ніж індивідуальна ініціатива. Політична сфера євросоюзу знову поляризує уздовж класичної лінії фронту – протистояння капіталізму і соціалізму. У країнах з двопартійною політичною системою (Великобританія, США, Німеччина) ця тенденція помітна в самому центрі політичного простору. У багатопартійних західних демократіях (Франція, Іспанія) вона швидше периферійна для цього простору, але не менш центральна в громадській полеміці. Що б це могло означати в перспективі?

Консерватизм, а також лібералізм справедливо вважаються перевіреними у всіляких випробуваннях і змістовно розвиненими політичними ідеологіями. Дихотомію ліберальних і консервативних цінностей і їх загальну боротьбу з європейським соціалізмом без перебільшення можна вважати віссю європейської політичної традиції [1]. Три ідеологічні системи стали пролонгаторами більшості трендів у поширенні певного типу політичного режиму. Важливо акцентувати увагу на визначальній ролі соціалізму, як ідеології у конституюванні двох тоталітарних режимів першої половини ХХ століття – СРСР та Третього Рейху.

Для класифікації політичних ідеологій використовується створення моделей (наприклад, шкала політичного спектра), які дозволяють упорядкувати і порівняти ідеології / партії, що спираються на них. Ліворадикальні течії (анархізм, марксизм і такі окремі його різновиди як маоїзм, троцькізм і т. д.). Віддають перевагу

швидким і різким способом досягнення соціальної рівності та соціальної справедливості.

Праворадикальні течії (фашизм, неофашизм, крайні форми націоналізму і релігійної нетерпимості, расизм) ґрунтуються на уявленнях про перевагу будь-якої групи (расової, національної, соціальної, релігійної) над усіма іншими і прагнуть будь-якими законними і незаконними способами закріпити привілейоване становище такої групи. В умовах сучасних політичних режимів праворадикальні настрої можуть використовуватися владою, проте повністю надавати статус державницької подібним ідеологічним доктринам, сучасні еліти не мають намірів.

Запитання

1. Як політична культура впливає на сучасний політичний режим?
2. Охарактеризуйте рівні поширення та реалізації політичної культури? До яких наслідків призводить домінування певних ідеологем у системі соціально-політичних відносин?
3. Назвіть шляхи впливу політичної культури на особливості політичної поведінки?
3. Назвіть та охарактеризуйте механізми контролю політичним режимом інформаційних потоків у сучасному суспільстві?
4. Які культурні сенси репрезентуються сучасними ЗМІ у політичній сфері?

Реферати

1. Політична культура як чинник формування та зміни владного дискурсу.
2. Політична культура та ідеологічні системи: лінії співвідношення.
3. Сучасний консерватизм: теорія та практика.
4. Сучасний лібералізм та його еволюція як чинник впливу на політичні режими сучасності.
5. Лівий та правий радикалізм в житті суспільства.

Список літератури

1. Гусев В. Консервативные идеологии / В. Гусев // Социс. 1994. № 11.

2. Даль Р. Введение в теорию демократии. - М. 1992.
3. Ольшанский Д. В. Массовые настроения в политике / Д. В. Ольшанский. – М. 1995.
4. Сокольская И. Б. Консерватизм: идея или метод? / И. Б. Сокольская // Полис. – 1998 - № 5.

Тема 6. Демократичний режим: сутність, концепція та прояви

Основні поняття

Демократія, принцип більшості, представництво, плюралізм, багатопартійність, ринкова економіка, електоральна демократія, ліберальна демократія, соціалістична демократія, співсуспільна демократія, демократичний транзит, теорія «хвиль демократизації», плюралізація суспільного життя.

План

1. Поняття та історичні витоки демократії
2. Основні ознаки демократичного політичного режиму
3. Основні сучасні моделі демократії.
4. Перехідні режими та демократичний транзит.

Демократія (ін. - грец. Δημοκρατία «народовладдя» від δῆμος «народ» + κράτος «влада») – система управління, яка характеризується рівним доступом громадян до прийняття важливих для суспільства рішень. Демократія є укоріненою в суспільний розвиток сукупністю методів колективної співпраці у різноманітних сферах соціального функціонування.

Політика не є виключенням, саме в політичній царині демократичні принципи стають найбільш явними та такими, що актуалізують найбільш значущі для кожної людини цінності: свободу, братерство, соціальну справедливість, доступ до благ та ресурсів. З давніх часів демократичні цінності та механізми виникали та

укріплювалися в процесі еволюційного розвитку суспільства в цілому. Безумовно, першим типом реальної демократії стала так звана «пряма демократія», тобто устрій, який спирався на безпосереднє правління більшості, без посередників та надмірного управлінсько-чиновницького апарату.

Подібний устрій мав місце у містах-державках стародавньої Греції або «полісах». Тут виникли та утвердилися перші зразки аристократичної демократії, «демократії виключно для громадян міста». У давньогрецькій мові був відсутній навіть термін "держава". Для позначення цього поняття вживалося слово "поліс" (місто). З точки зору еллінів це було одне й те саме. У невеликій за розмірами Греції таких міст-держав існувало близько трьохсот. Вільні громадяни кожного з них легко могли зібратися на одній площі. (Однак, у більшості полісів демократія закінчувалася приходом тиранів – довічних диктаторів-популістів. Тільки в Афінах близько 400 років, за винятком короткого правління тирана Пісістрата, влада незмінно належала народним зборам.)

В сучасному політологічному дискурсі демократія представлена як цінність, форма правління та політичного режиму, відповідна політична система, яка відрізняється балансом державних та недержавних інституцій. Важливими для розвитку теорії демократії є класичні напрацювання А. Де Токвіля, Е. Форнера, А. Кауфмана, Дж. Дьюї, Р. Уестбрука, П. Фрейре, Р. Ейслера, Аль Хабера, М. Хаубена. Серед зарубіжних досліджень слід виділити концепції демократичного режиму Р. Даля та А. Лейпхарта, Й. Шумпетера, Г. О'Доннела, Ф. Шмітттера, Л. Вайтхеда та ін.

Демократична практика виступає у двох формах: політичній (як спосіб організації та здійснення державної влади й управління) та соціальній (як залученість громадян до вирішення суспільних справ, їхнє самоврядування та вплив на державну політику). Сукупність дій соціальних акторів в обох цих сферах, що спрямована на здобуття чи втримання влади та на втілення курсу демократичної політики, становить демократичний процес.

Йдеться про виявлення й задоволення потреб та інтересів, урегулювання конфліктів, подолання криз, реформування певних суспільних відносин, здійснення державної політики за участю і під контролем народу. Зведення демократії до електорального процесу загалом характерне для олігархічних режимів, цивілізацій торговельного типу, світовим «законодавцем» яких нині є США. Концепція демократії як народовладдя не могла не викликати критику самостійно мислячих вчених та правознавців.

Своєрідним є класичний підхід до демократії А. Лейпхарта, фахівця в галузі порівняльних політичних досліджень, який, аналізуючи відмінності у структурах суспільства і поведінці еліт, вивів чотири сучасні типи демократій: деполітизований, центробіжний, доцентровий та співгромадянський. Перший тип демократії ще можна назвати лібералізмом груп інтересів, за якого у процесі прийняття політичних рішень задіяні усі зацікавлені групи.

Другий тип вирізняється крайньою нестабільністю, третій – ґрунтується на постулаті "уряд проти опозиції". Останній четвертий тип демократії виникає у строкатих суспільствах, які вирізняються етнічною, релігійною, мовною гетерогенністю та загрозою потенційно можливих конфліктів. А. Лейпхарт вважає, що безпосередня демократія означає не лише участь у формуванні права (через законодавчу ініціативу, а відтак прийняття чи відхилення законопроектів), але також і можливість прийняття персональних рішень (поза „обов’язковим” вибором парламентаріїв). Згідно з такою точкою зору до сфери безпосередньої демократії відносять:

- вибори глави виконавчої влади загальним голосуванням (США, V Республіка у Франції, Португалія, Фінляндія, Ісландія, Австрія, Ірландія);

- так звані „праймвибори”, які означають обмеження політичних партій стосовно виборців в номінації своїх кандидатів на публічні посади (США);

- інституції відкликання депутатів, діяльність яких не відповідає симпатіям груп виборців (США, Швейцарія) [28].

На тлі усвідомлення низки нерозв'язаних проблем як традиційної партисипаторної демократії, так і її сучасних трансформацій, набуває найвищих оцінок модель деліберативної демократії, передусім, у версії Ю. Габермаса. Фактично вона спирається на процес масових консультацій із суспільно значущих проблем, який, на думку Ю. Габермаса та його прихильників, здатний забезпечити справжнє демократичне врядування. Ця модель нібито поєднує в собі ліберальну увагу до окремого індивіда або до малих груп, ліберальну справедливість та комунітаристське прагнення до інтеграції, взаємопорозуміння, рівності, солідарності.

Проте й вона не є бездоганною, адже концентрується навколо забезпечення процедури вільного та неупередженого обговорення політичних рішень, залишаючи поза увагою питання політичної культури. Подібна концентрація уваги на проблематиці прийняття політичного рішення звичайно обумовлює цікавість до деліберативної демократії у більш широкому сенсі та даному феномену в контексті тренду демократії участі.

Виступаючи у ролі третьої сторони у дебатах між комунітаристами та лібералами, Ю. Габермас розробляє модель деліберативної політики, яка протиставляється як ліберальній, так і республіканській позиції.

В умовах переходу від тоталітарного суспільства до демократичного відбуваються певні зміни в ціннісних орієнтаціях громадян. Окреслилася тенденція до позитивного сприйняття ліберальних і демократичних цінностей. Однак, незворотною вона може стати лише за умови зростання середнього класу і становлення правової держави. Тільки на такому підґрунті можуть зрости масові ідеали громадянської гідності, самоповаги, демократичні форми взаємодії людини і влади. Важливим кроком на шляху впровадження елементів партисипаторної демократії є руйнування так званої «вертикалі влади».

Сучасний демократичний режим репрезентує в достатній мірі різнобічні моделі у власній практичній реалізації. Проблематика демократії та демократичного політичного режиму продуктивно

розробляється на вітчизняному ґрунті. Відповідно інтерес до аналізу демократії та демократичних трансформацій обумовлений практичною необхідністю застосування демократичного досвіду, поширенні даного досвіду у сфери наукового осмислення та практичної реалізації. Так, наявним є досвід англо-американської моделі або європейської континентальної, виходячи з прийнятої градації політичних систем. Крім того, цілком можливо вести мову про сучасну «азійську» модель демократичного режиму, оскільки Японія та «азійські тигри» демонструють загальні високі темпи політичного та особливо економічного розвитку.

У сучасній політичній науці існує цілий перелік концепцій демократії: ліберальна, консоціальна, партиципаторна, іденттарна, плебісцитарна тощо. Концепція партисипаторної (від англ. participate – брати участь), учасницької демократії – найнаближеніша до уявлень про демократію як владу народу, що здійснюється ним безпосередньо, яка отримала широке розповсюдження в 60-70-ті рр. Дослідженням теорії демократії участі займалися такі науковці, як Дж. Вольф, Т. Фотопулос, М. Вегеш, К. Макферсон, Дж. Менсбридж, Г. Маршал, І. Янг, Ю. Бегунов, А. Лукашев, А. Понеделко, О. Скакун. Концепція теорії «демократія участі» набула поширення наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. завдяки дослідженням багатьох зарубіжних науковців, які привернули увагу до нової теорії та можливостям, які вона надає. Прихильники цієї концепції протиставляють її іншим теоріям демократії, вважаючи за своє завдання досягнення більшої свободи та рівності, ніж це записано в демократичних концепціях. Теорія демократії участі відкидає тезу про нездатність мас до конструктивних політичних дій, пропонуючи стимулювати політичну активність різних верств населення шляхом підняття освітнього рівня, залучення до політичної культури та шляхом підвищення активності у політичному процесі. Власне зацікавленість у розвитку політичного процесу на Заході стала фактично початком становлення даної форми демократії.

Партисипаторна демократія обмежує права і свободи особистості в області приватного життя і в підприємстві. Автори

цієї концепції переоцінюють можливість залучення більшості громадян до участі в політиці без примусу, тобто без порушення їх свободи, адже відомо, що основна маса населення добровільно не бажає займатися політикою. Політика не може бути сенсом життя всіх людей, універсальним способом організації не тільки суспільних, але і особистих відносин, приватного життя. Така участь передбачає відволікання їх від основної професійної діяльності, так само як і від інших соціальних аспектів життя, в тому числі сімейного.

Демократична участь виконує чотири функції: 1) захищає громадян від нав'язаних зверху рішень, протипоставляючи демократичну ініціативу «знизу» участі держави та її інституцій «зверху», при цьому закономірно відкриваються нові можливості для розвитку політичних процесів; 2) є механізмом самовдосконалення та оновлення людини: участь стимулює процеси політичної соціалізації, тобто перш за все, це стосується так званої вторинної соціалізації; 3) розвиває та пролонгує політичну комунікацію між громадянами та державою в цілому, що покращує та взагалі стимулює громадянські ініціативи; 4) продукує інновації на всіх рівнях розвитку політичного та управлінського процесів у політичній системі.

Перша функція характеризує взаємодію (інтерацію) між державою та інституціями громадянського суспільства. Друга функція фактично репрезентує шлях політичної соціалізації та закріплення власної громадянської позиції у перспективі. Третя функція характеризує встановлення систем зв'язків та впливу між громадянським суспільством та інституціями держави. Четверта функція визначає тренди оновлення політичного процесу, зокрема, у контексті поширення електронних технологій.

Слід зауважити, що реальний політичний режим може поєднувати у своєму функціонуванні декілька компонентів різних «демократій» на різних рівнях врядування. Демократія – така форма організації і здійснення належної народу політичної влади, що заснована на рівноправній участі громадян у формуванні органів держави і контролі над їхньою діяльністю. Таке твердження утворює системну основу аналітичних моделей демократії в досить різних

трансформаційних умовах. Збереження високого рівня участі населення в політичному процесі відкриває можливості для подальших перетворень. В межах європейських демократій відбувається збільшення частки громадян, які голосують не за своєю соціально приналежністю, а на підставі індивідуальних характеристик [2]. Водночас, відчуженість від рівноправної участі детермінує найбільш суттєву деформацію демократичної системи врядування в будь-якому соціокультурному ареалі.

Український аналітик проблем політичних режимів Г. Шипунов зокрема зазначає, що «феномен демократії потребує як нормативної (чим вона повинна бути в ідеалі), так і процедурної (чим вона є фактично) дефініції. Остання виконує функцію операціоналізації нормативних визначень демократії, конвертуючи її визначення на кшталт «влада народу, яка здійснюється народом заради народу» в чіткий каталог індикаторів (критеріїв) демократичного політичного режиму. Звернення до цього каталогу дає змогу фіксувати в контексті порівняльних досліджень відмінності між різними типами демократичних режимів, визначаючи ступінь їхньої відповідності демократичному ідеалу (нормативній дефініції демократії), та ідентифікувати належність того чи іншого режиму до розряду демократичних» [7, с. 116].

Так, М. В. Шаповаленко визначає: «У будь-якому випадку політична демократія потребує лібералізації і в сукупності вони утворюють подвійну хвилю {double stream}, що може мати як роздільні, так і пересічні потоки. Лібералізація завжди є більш виразною, й саме з її показників можна починати вивчення деструкції деспотичного режиму, хоча це може бути і показником переривання транзиту. Водночас у процесі лібералізації й демократизації режиму завжди зберігається небезпека, що їхні ініціатори в середовищі правлячої еліти перервуть їх, або сама демократизація активізує нейтралізуючу енергію в середовищі опозиції. Це є неминучість для перехідного періоду взагалі й для демократичного транзиту особливо» [6, с. 21].

Н. А. Латигіна підкреслює, що «серйозну загрозу стабільності демократії містять криза управління й занепад соціальної сфери. Саме

від ефективного управління багато в чому залежать легітимність влади і суспільна безпека. Поява в умовах демократизації нових політичних акторів, активізація неурядових громадських організацій та приватного сектора, виникнення альтернативних соціальних рухів – усе це ускладнює управління, ставить перед урядами важке завдання узгодження різноспрямованих суспільних інтересів, створює передумови кризи управління. Ця криза особливо гостро вражає країни, що реалізують політику макроекономічної стабілізації і розв'язують дилему сталого розвитку та внутрішньої безпеки» [3, с. 34].

Безумовно, слід зауважити, що характерною особливістю демократичного політичного режиму є децентралізація, розосередження влади між громадянами держави з метою надання їм можливості рівномірного впливу на функціонування владних органів. Сучасний демократичний режим більшою мірою інкорпорує в себе елементи партисипаторної демократії (демократії участі). Серед інших механізмів партисипаторної демократії можна виділити різноманітні форми реалізації громадянських ініціатив (в тому числі законодавчої) як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях та можливість відзивати депутата або достроково припиняти повноваження широкого кола виборних посадових осіб [4].

До інших конкретних форм партисипаторної демократії слід відносити інститут громадських слухань, громадську експертизу за діяльністю органів влади та політичних рішень, громадське лобювання тощо. Таким чином, створюється система найвищої відповідальності лідерів перед рядовими членами суспільства, механізм прямого управління громадян соціальними і політичними інститутами.

Політичний режим в Україні пройшов досить довгий трансформаційний шлях. Проте, і в сучасних умовах він має яскраво виражений перехідний характер. Сутнісно можна визначити політичний режим в Україні як транзитивний демократичний режим з делегативною характеристикою. Подолання «радянських» та «пострадянських» елементів у системі влади та суспільно-політичних відносинах – це головна практична потреба українського суспільства

у трансформаційному вимірі. Тобто, демократизація залишається відкритою проблемою у перетворенні існуючих політичних структур.

Сучасна демократія потребує переосмислення саме на рівні аналітичного розгляду системних трансформацій. Слід врахувати багатозначність та непередбачуваність різких трансформаційних змін політичного режиму та особливості його функціонування у періоди нестабільності та часткової дисфункціональності окремих важливих структур та інституцій під час революцій, криз, військових протистоянь та інших соціально-політичних та економічних катаклізмів.

Рівень демократизації політичного режиму можна визначити за критеріями легітимності, що характеризує ступінь та мотиви публічної підтримки існуючих методів політичного керівництва; дистрибуцією, що визначає ступінь рівності при суспільному розподілу цінностей та ресурсів; ідентичністю, яка характеризує ступінь і характер розвитку політичної культури особи; політично-активною участю, що демонструє ступінь перетворення політично-пасивної більшості в активну завдяки її участі у виборах. Основною характеристикою тоталітарного режиму поза залежністю від форми його існування, є надзвичайна жорсткість його структури, що практично ускладнює його трансформацію під впливом внутрішніх факторів розвитку (політичний режим Північної Кореї). В той самий час закономірним є виникнення авторитарного політичного режиму в ситуаціях переходу від традиційних станів суспільства до індустріального його рівня, а також в періоди політичних макрореформувань та криз, соціально-політичних періорієнтацій (політичні режими країн Африки).

Демократичний режим має і власні недоліки. У демократичний простір вриваються націлені на боротьбу за владу групові і кланові інтереси, оскільки активність у сфері демократії так чи інакше зачіпає владу і за законами логіки політичних відносин набуває форми боротьби за владу [9]. Вся демократична технологія іманентно пов'язана з формуванням і втриманням влади, а виборчі баталії на основі демократичних процедур зовсім не виключають інших,

навколо демократичних засобів ціледосягнення. Через демократичні форми правління утверджують своє панування економічно потужні організації і групи за рахунок соціальних аутсайдерів. Прихід до влади неминуче пов'язаний з фінансовими можливостями її претендентів.

Транзитологи стверджують, що, враховуючи хвилеподібне наростання демократії, її припливи та відпливи, ніхто не може з упевненістю прогнозувати, якими будуть наслідки переходу в кожному окремому суспільстві. Так, в окремих випадках процеси демократизації можуть призвести до формування системи фасадної демократії, фактично за наявності двох рівнів функціонування – офіційних інституцій, які носять запозичений характер та неофіційних тіньових структур, які розвинені на даному соціокультурному ґрунті, мають укорінений ментально характер.

Запитання

1. Пояснити поняття «демократія». Які головні ознаки демократії?
2. Назвати основні проблеми утвердження демократичного режиму.
3. Розкрийте сутність системних трактовок демократії.

Реферати

1. Демократичний режим: історичні витоки та форми.
2. Сучасний демократичний режим: сутнісна характеристика.
3. Сучасні теоретичні моделі демократії.
4. Концепція «хвиль демократизації» у контексті функціонування сучасного політичного режиму.

Список літератури

1. Даль Р. О демократии. / Пер. с англ. А. С. Богдановского; под ред. О. А. Алякинського. - М.: Аспект пресс, 2000. - 208 с.
2. Лейпхарт А. Многосоставные общества и демократические режимы / А. Лейпхарт // Полис.- 1992. - № 1-2, 3, 4.
3. Латигіна Н. А. Українська демократія сьогодні: спроби і помилки / Н. А. Латигіна // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. - 2008. - Вип. 34. - С. 53-62.

4. Ковлер А. И. Исторические формы демократии: проблемы политико-правовой теории / А. И. Ковлер. – М. 1990.
5. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. - М., 2003.
6. Шаповаленко М. В. Посттоталітаризм, посткомунізм... що далі? / М. В. Шаповаленко // Наукові записки. – 2001. Т. 9. С. 17 – 22.
7. Мельвиль А. Ю. Демократические транзиты (теоретико-методологические и прикладные аспекты) / А. Ю. Мельвиль. - М., 1999.
8. Харитонова О. Г. Генезис демократии (Попытка реконструкции логики транзитологических моделей) / О. Г. Харитонова // Полис. – 1996. - № 5.
9. O'Donnell, G., Schmitter, Ph. Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1993, p. 13.

Тема 7. Авторитарний режим: сутність, концепція та прояви

Основні поняття

Авторитаризм, автократія, керована демократія, імітаційна демократія, кланово – олігархічна система, авторитарна особистість, патронажні відносини, диктатура, персональна тиранія, популізм, абсолютистська монархія, етнократія, переворот.

План

1. Теоретичні засади авторитаризму.
2. Витоки, історичні форми та типологія авторитарних режимів.
3. Умови функціонування авторитарного режиму.
4. Авторитарні режими сучасності: тенденції до самозбереження.

Сучасні політичні режими поділяються на два великих типи: демократичні та антидемократичні або демократії та автократії. Така дихотомія дозволяє концептуально підійти до проблематики та систематизувати два найвагоміших вектора поділу. Проблематика авторитарних політичних режимів утворює окремий сегмент наукового інтересу політології. Теоретичний ракурс та емпірична

складова окресленої проблеми у фаховій літературі представлена вагомо та всебічно. У західній (Л. Деймонд, Г. О'Доннел, В. Меркель, А. Круасан, Р. Даль, Л. Горовіц, М. Драфт, М. Кертис, К. Фрідріх, З. Бжезинський, Р. Арон та ін.) і російській (Т. Лебедева, Ю. Кудрявцев, А. Циганков) політичній науці досить давно досліджуються різні аспекти сучасних політичних режимів у поліваріативності їх динаміки структурування та розвитку. Серед українських авторів дану проблематику предметно розкривають Ю. В. Мацієвський, О. А. Фісун, Т. Кузьо, Г. В. Шипунов та ін.

Поміж переліку існуючих політичних режимів у глобальній системі авторитарні часто аналізують у двох ракурсах – як перехідні форми між тоталітаризмом та демократією та як окремі форми політико-режимної реалізації. Перехідний характер авторитаризму по відношенню до демократії на сучасному етапі ставиться під сумнів. Авторитаризм – система «сильної влади», при якій продукуються жорсткі методи в управлінні та контролі над населенням, системні алгоритми володарювання, які засновані на елементах примусу, традиції, довіри, популізмі та ієрархічних принципах у побудові суспільно-політичної структури. Чітко виокремлена так звана елітарна частина. Вона концентрує навколо себе більшість ресурсів країни. Сам авторитарний політичний режим є складноструктурним комплексом політичних відносин, що вимагають глибинного вивчення у всіх його проявах. Авторитаризм як явище в сучасному світі продовжує розширюватися у всіх сферах та в нових формах, що зумовлено низьким рівнем політичної культури, психосоціальними та психополітичними факторами реакційного характеру, які притаманні населенню більшості країн. Авторитаризм, його наявність та фактичне встановлення у різних країнах обумовлює як внутрішню політику країни, так і регіональну політику залежно від економічного чи політичного ресурсу держави. Так, умови перехідної економіки та нестабільності, серйозної поляризації політичних сил, розпаду системи централізованого управління за відсутності механізмів ринкового регулювання, стали основним фундаментом подальшого закріплення авторитаризму в пострадянському просторі.

Авторитарний політичний режим представлений у вигляді як моносуб'єктного, так і полісуб'єктного. У першому випадку на чолі держави стоїть «вождь», керманіч, лідер, який концентрує у своїх руках всю владу. У другому випадку маємо справу з керуванням групи людей, де вождізм не проявляється в такому явному сенсі. Така група може об'єднувати військових, чиновників, партократів, проте, з чітким політичним меседжем відносно розподілу між собою реальних обов'язків.

Авторитаризм – це форма державної влади, яка заснована на безумовному або уявному авторитеті правлячого суб'єкта і обумовлена відповідною формою політичної свідомості на основі ставлення до авторитету взагалі і до авторитету влади, зокрема. Політичний режим, що відповідає принципам авторитарності, істотно обмежує або повністю виключає інститути представницької і виборної демократії, політичні свободи і громадську участь в питаннях управління державою.

Авторитаризм часто поєднується з диктатурою окремої особистості (або групи, організації, наприклад, партократії або олігархії), яка в окремих випадках трансформується в найбільш виражену форму авторитарної влади – автократію. Для авторитарності в управлінні характерна широка та радикальна персоналізація влади. Така персоналізація надає досить широкі повноваження лідеру країни, проте, часто це стає прямим шляхом до тотальної диктатури й створення так званого «культу особистості».

До загальних ознак авторитарних політичних режимів можна віднести: 1. Концентрацію влади в руках однієї людини або групи (кліки, хунти); 2. Обмеження та імітацію функціонування демократичних політичних інституцій; 3. Обмеження принципу поділу влади; 4. Домінуюча роль командних, адмінтративних та силових методів, прояви насильства й насильницьких методів у політичній боротьбі на різноманітних організаційно-політичних рівнях; 5. Відсутність гарантій безпеки для людини, забезпечення її прав та свобод; 6. Поєднання елементів ринкової економіки та так званого державного капіталізму (контроль над економікою з боку

держави та правлячої еліти, державна банківська система тощо); 7. Паритетні відносини між правлячою елітою та офіційною церквою, релігійно-традиційна платформа для діяльності влади; 8. Відсутність реальної політичної опозиції у парламенті та поза ним, імітація опозиційності зі сторони підконтрольних політичних сил; 9. Слабке та деформоване громадянське суспільство; 9. Вождізм та культ особистості.

Американський політолог Д. Белл наводить приклад функціонування авторитарного режиму меритократичного типу: «Сингапур має демократичні вибори, однак, вони сильно обмежені: бюлетені пронумеровані (отже, виборець може непокоїтися через можливість ідентифікації після голосування), засоби масової інформації далекі від вільних, відкритих і збалансованих, існують прямі обмеження на свободу асоціацій, виборцям загрожують репресії (наприклад, уповільнення процесу забезпечення державним житлом в опозиційних районах» [1, с. 39].

На думку української дослідниці Н. Данилюк, викладеній у статті «Визначальні риси авторитарного політичного режиму: роль «авторитарних послідовників», авторитаризм не претендує на політичний контроль за всіма сферами життя суспільства. Забезпечуючи будь-яким шляхом, у тому числі й насильством, політичну владу, авторитарний режим не втручається в ті сфери, що не пов'язані прямо та безпосередньо з політичним процесом [2]. Для нього характерне деєтатизація (своєрідна «лібералізація») економіки, культури, соціальної сфери. Власне держава може активно впливати на стратегію економічного розвитку і проводити досить активну соціальну політику, однак принциповим є те, що механізми ринкового саморегулювання при цьому не руйнуються. Часто такі механізми мають залишковий характер присутніми «традиційними» елементами. Також авторка відмічає характерну для авторитарних режимів відсутність конкретної ідеології [2].

Будь-який авторитарний режим спирається на власних «послідовників» конститuentів, специфічну соціальну платформу. «Авторитарні послідовники» є як лівокрилі, що підтримують

авторитарних лідерів-революціонерів і ідею перевороту існуючого ладу, так і правокрили, що сповідують ідею «сильної влади», «персоналізованої влади», покори існуючому ладу, державі, певному харизматичному лідеру тощо [2]. Загалом влада при авторитарному політичному режимі займається у першу чергу питаннями забезпечення власної безпеки, громадського порядку, оборони і зовнішньої політики, хоча вона може впливати на стратегію економічного розвитку, здійснювати структурні перетворення, не руйнуючи при цьому механізм ринкового саморегулювання, проводити достатньо активну соціальну політику [5].

Саме соціальна політика виступає базовою стратегією легітимації авторитарних режимів в умовах глобалізації. Високі соціальні гарантії, часто за рахунок залежності від «ресурсної голки», забезпечують визнання та підтримку режиму серед певних суспільних верств. Подолання залежності від ресурсів – це принципове завдання політичного режиму. Проте, лише окремим політичним режимам вдається це здійснити та частково відійти від існування лише за рахунок «нафтових долларів». Поняття, що відображає такий формат ресурсної залежності отримав назву «петрократія» (від англ. petroleum – нафта + грец. κράτος – влада, держава) – це владні структури, що спираються на володіння або розпорядження нафтою, або держава, один із основних доходів якої складає прибуток від продажу цієї сировини (петродержава). Іноді поняття петрократії розширюють на режими, які отримують основний дохід від продажу газу або нафти та газу сумарно.

Так, Арабські Емірати почали активно диверсифікувати економіку, вкладаючи гроші в інноваційні проекти й туризм, що дійсно в подальшому може посприяти зміні політичного режиму, частковій демократизації через економічну сферу.

Авторитарні режими мають, як правило, консервативний характер, спрямовані на збереження традиційних цінностей, що фактично виступають у якості особливої «платформи підтримки» балансу в суспільних відносинах. При цьому консерватизм авторитарного режиму може бути реалізований за допомогою як

традиційної легітимності, так і легітимності харизматичної. Відкритим залишається важливе питання щодо суспільного консенсусу відносно дій авторитарної еліти або вождя. Суспільство на першому та другому етапах інкорпорування елементів «сильної влади» може підтримувати зміни, а потім виражати все більше інертні чи опозиційні настрої. Фактично може розпочатися процес збільшення рівня насильницьких дій на третьому етапі суспільно-політичних перетворень, яких прагне авторитарний лідер.

Власне авторитарний режим фактично має, на наш погляд, «балансуючий» характер у всіх соціальних сферах. Для підтримки постійного балансу використання сили замало для ефективного управління державою та спрямування громадських ініціатив у необхідному напрямку. Перехід від авторитаризму до демократії здійснюється в кілька етапів: криза авторитарного режиму; лібералізація його; встановлення демократії (демократичного політичного (державного) режиму, форми правління).

Найбільш наявним є кризовий період. Показовим є приклад класичних авторитарних режимів або так званих «фасадних» демократій. Криза інститутів авторитарної держави пов'язана передусім із недосконалістю механізму передачі влади та владних повноважень. Ослаблення чи розвал правлячого альянсу також належить до внутрішніх кризових процесів авторитарного режиму. Також принциповим моментом у функціонування режимів даного типу є реальна відсутність можливості для «передачі влади» без певних кризових проявів у системному управлінні політикою та суспільними сегментами. Фрагментація інтересів і ослаблення здатності лідера-диктатора підтримувати баланс в авторитарному блоці можуть викликати зворотні тенденції.

Суттєвою ознакою його ослаблення є наростання явних і прихованих політичних конфліктів усередині правлячого клану. Наостанок сукупність конфліктів призводить до наростання фрустраційних аспектів у політичному процесі в межах авторитарного за формою політичного режиму. Подолання кризи та перехід до демократії у такому випадку залежить від декількох

компонентів: по-перше, стабілізації політичних відносин, по-друге, інституціоналізації опозиції, по-третє, підкріплення позитивних системних зрушень ззовні. Водночас, вихід з кризового процесу залежить від прямої інтеракції між державою та структурами громадянського суспільства.

Автократичному політичному режиму притаманні: по-перше, обмеженість кола осіб, що здійснюють найвищу політичну владу, й відповідно відокремленість абсолютної більшості народу від процесу її здійснення; існування єдиного центру реальної політичної влади. Автократичний політичний режим встановлює абсолютний контроль над двома сферами – політикою та економікою. Більш того, автократичний політичний режим спрямований на системні утиски населення.

Даному режиму загалом властиві такі основні характеристики:

1. Суб'єкти влади представлені у невеликій кількості людей (військова хунта, олігархічний клас) або в особі однієї людини (монарха, диктатора, президента).
2. Можливий прояв культу особистості та «ідеологічна» сакралізація правителя.
3. Влада спирається на силу (так звана «сильна влада»). Необов'язково ця сила має проявлятися у вигляді придушення чи насильства, проте у разі будь-якої загрози вона може бути застосована.
4. Закони та інші нормативні правові акти приймаються на основі одноосібного розсуду.
5. Влада непідконтрольна населенню.
6. Відсутність опозиції та політичної конкуренції. Основні завдання держави – управління справами у сфері державної безпеки, оборони та зовнішньої політики. Проте, економічні та соціальні питання йдуть із тотального контролю.
7. У соціумі панує державна ідеологія, проте допускаються й інші ідейні течії, які збігаються з інтересами правлячої еліти.
8. Наявність цензури у державних засобах масової інформації та над видавничою діяльністю.
9. Внутрішні війська та державні спецслужби працюють з метою охорони правопорядку, але використовуються разом із армією для захисту влади при існуванні загрози.
10. Спираючись на ці ознаки, можна визначити, чи панує в державі автократія чи ні.

Історичні дані вказують на те, що перші прояви автократії зафіксовані в Стародавньому Сході, такий політичний устрій був схожий на монархію. Тоталітарна автократія мала місце у Візантії та Римській імперії. Якщо говорити про пізніший час, яскравим прикладом прояву автократії є нацизм у Німеччині за часів Гітлера, тоталітаризм за часів Радянського Союзу, а також режим Муссоліні в Італії.

Для аналітичного розгляду перспективною є проблематика етнократії як політичного режиму авторитарного спрямування. Безумовно такий режим також можна віднести до політичних режимів гібридного формату й відповідного розповсюдження.

Етнократичний режим багатомірно проявляє власну феноменальність. Під ним розуміють владу частини народу, що володіє етнічними ознаками та соціально-політичними привілеями, які детерміновані інституційно, тобто закріплені державою. Етнократія є авторитарним політичним режимом за сутнісними ознаками, проте може мати умовний демократичний фасад для зовнішньої легітимації. У сучасній політичній нації виокремлюють три основні підходи до етнократії як феномену: 1) відповідно до елітарного підходу, етнократія передбачає панування в державі політичної еліти, що представляє собою інтереси лише домінуючої етнічної спільноти та сформована з її представників; 2) ідеологічний підхід акцентує увагу, що мета етнократичних режимів – формування повноцінної нації, побудова «справжньої» національної держави, забезпечення расової чистоти, знищення «неповноцінних» етнічних спільнот, формування «справжньої» демократії; 3) колективістський підхід розглядає етнократію та етнократичний політичний (державний) режим як, насамперед, безумовне домінування колективних прав та інтересів етнічної (расової) спільноти над правами та інтересами особи (тобто індивідуальними правами). Резюмуючи, слід акцентувати на тому факті, що етнократія є особливим типом владних відносин, за якого один народ займає привілейоване становище і живе за рахунок інших народів.

При цьому етнократія не являється владою усього етносу, а лише частини його представників, які проводять свою політику від імені певної етнічної групи. Цей тип владних взаємовідносин ґрунтується на нівелюванні раціонального узгодження та збалансованого співіснування різних народів. Відповідно етнократія створює прецедент особливого типу володарювання від імені певної етнічної спільноти в умовах відсутності демократії як цінності та механізму. Якщо розглядати етнократію у більш розширеному ракурсі, то слід підкреслити наявність її елементів (етнократичного наповнення) у недемократичних режимах, тобто підкреслити взаємозв'язок етнократії та недемократичних режимів, яка визначається так: в усіх етнократичних державах панують тоталітарні та авторитарні режими, не всі країни (держави) з недемократичним політичним режимом є етнократіями.

Сучасна етнократія має низку характерних ознак: 1) поєднання засад домінування від імені певної етнічної спільноти з недемократичним характером володарювання загалом; 2) реалізація на практиці асиміляційної (у найрадикальнішому її варіанті) та расистської моделі етнополітики (остання використовується частіше); 3) домінування представників певної етнічної спільноти в усіх без винятку сферах суспільного життя; 4) застосування політики сегрегації (від лат. *segregatio* – відокремлення, від *segrego* – розділяю) – один з проявів політики й практики расової дискримінації, що полягає в примусовому відокремленні «кольорового» населення від «білого». Сегрегацію зазнають негри в деяких штатах США, араби в Ізраїлі. Сучасне міжнародне право відносить сегрегацію до найтяжчих злочинів, зокрема, це відбито у Декларації про раси й расові упередження, що була прийнята на XX сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО (1978 р.); 5) формування політичної еліти винятково з представників домінуючої етнічної спільноти; 6) гіперболізація колективних прав домінуючої спільноти, переважання колективних прав над індивідуальними правами; 7) позбавлення представників непанівних етнічних груп права на легальні форми боротьби та покращення свого становища у державі.

Класичними прикладами етнократичних політичних режимів є нацистський режим у Німеччині та режим апартеїду в Південно-Африканській Республіці (ПАР). Залежно від ознак, покладених в основу етнократій, існують різні типології етнократичних режимів. 1) Зважаючи на кількісне співвідношення домінуючої та непанівних етнічних спільнот, виокремлюють два основні типи етнократичних («етнічно обмежених») режимів: етнократичний режим із панівною більшістю та етнократичний режим із панівною меншістю. У першому випадку домінуюча етнічна спільнота складає більшість населення, правляча верхівка панує від імені більшості. У другому випадку етнократія спирається на меншість населення, що, незважаючи на кількісне співвідношення, є домінуючою етнічною спільнотою. 2) Етнократію (етнократичний політичний режим) класифікують на: людиноненавистницькі, внутрішньо суперечливі та латентні. Перший тип ґрунтується на людиноненавистницькій міжнаціональній та етнічній неприязні й охоплює такі різновиди, як расизм, що може виступати у вигляді фашизму, та шовінізм. Останній є більш м'якшим варіантом, його можна охарактеризувати як надмірний патріотизм з акцентом на військовій силі, ультра націоналізм з елементами авторитаризму. До внутрішньо-суперечливих типів належать: націоналізм, сепаратизм, сецесія як форма сепаратизму, культурний імперіалізм, суттю якого є визнання культури домінуючої нації великою культурою, а культур етнічних меншин – примітивними та застарілими, фундаменталізм – крайньо консервативна течія, в якій тісно переплелися націоналістичні та конфесійні домогання.

В етнократії роздільного проживання усю реальну повноту влади мають представники домінуючої етнічної (расової) спільноти, натомість усі інші піддаються різноманітним формам дискримінації. У такій державі існує чітка ієрархія етнічних та расових груп, їх реальні права залежать від місця в ієрархічній драбині. Характерною особливістю етнократії роздільного проживання є широке застосування політики юридичної та територіальної сегрегації. Прикладом такої етнократії є режим апартеїду в ПАР. Керівники

ПАР, реалізуючи подібну політику, прагнули довести міжнародній спільноті, що апартеїд – цілком гуманна форма співіснування етнічних і расових груп. Розділення не означає дискримінації, а є найоптимальнішим шляхом забезпечення права на автономне існування кожної групи. Асиміляційний етнократичний режим характеризується домінуванням представників однієї етнічної спільноти.

Етнічні меншини зазнають різноманітних форм дискримінації, їх представники позбавлені можливості захищати власні права легальним шляхом. Демократичні процедури в умовах цього режиму можуть бути задекларовані, однак, фактично вони не діють. На офіційному рівні існування етнічних меншин не визнається взагалі або розглядається як потенційна загроза для цілісності держави. На відміну від попередніх типів, такий політичний режим прагне до формування єдиної нації шляхом насильницької асиміляції представників непанівних етнічних груп (або частини з них).

Аналізуючи авторитарний персоналістський режим О. Г. Лукашенко у Білорусі, Г. В. Шипунов зазначає, що це «спроби культивувати певний тип ментальності, свого роду «спільний інтерес» нації та держави, навколо якого повинні об'єднатись усі політичні сили та суспільство загалом, щось на кшталт національної ідеї, яка б обґрунтовувала як легітимність існуючого стану політичних речей всередині Білорусі, так і її зовнішньополітичну доктрину» [6, с. 97].

Авторитаризм у багатоманітних його проявах не слід оцінювати лише негативно. Звичайно, традиційна оцінка авторитарних режимів є суто негативною та має лише один вимір й аналітичну стратегію. Програмно організовані соціальні спільноти з правлінням мудрих на благо більшості нерідко вводили і вводять у суспільне життя ті чи інші компоненти автократії. Приклади Сінгапуру та Кувейту тут є одними з найяскравіших, відповідно, не дивлячись на економічні здобутки даних політичних режимів.

Висновки. Авторитаризм можна визначити як недемократичний політичний режим, який передбачає концентрацію влади в руках

окремої особи (диктатура) або групи осіб (хунта). В умовах глобальних трансформацій авторитарний політичний режим зазнає неминучих кардинальних змін. «Чисті типи» авторитарних режимів у реальному суспільному житті зустрічаються нечасто. Як правило, формуються ті чи інші різновиди «змішаних» режимів, які існують у власному унікальному середовищі. На сучасному етапі суспільно-політичного розвитку превалюють так звані «гібридні режими», що поєднують в собі демократичні та авторитарні елементи. Авторитарній елементи домінують, демократичні часто репрезентують «фасад». Гібридні політичні режими можливо розглядати як в якості транзитних (перехідних), так і в контексті особливих форм синтезу владних принципів, векторів розвитку, функціонального наповнення. Отже, сучасний авторитарний режим трансформується в глобальній системі та набуває характеристик синтетичного, відтворюючи логіку збереження «сильної влади» перед зовнішніми викликами демократичної спільноти.

Список літератури

1. Белл Д. Китайська модель. Політична меритократія та межі демократії / Деніел Белл; пер. з англ. Олександр Дем'янчук. - К.: Наш формат, 2017. - 312 с.
2. Данилюк Н. Визначальні риси авторитарного політичного режиму: роль «авторитарних послідовників» у його підтримці / Н. Данилюк // Освіта регіону. - 2009. - № 4.
3. Павловський М. Криза демократії – основа для розвитку авторитаризму / М. Павловський // Віче. – 2000. – № 4.
4. Фадеев Д. А. От авторитаризма к демократии / Д. А. Фадеев // Полис. - 1992. - № 1 - 2. С. 121 – 122.
5. Цыганков А. П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика / Учебное пособие. – М.: Интерпракс, 1995. – 96 с.
6. Шипунов Г. В. Авторитарний режим у Білорусі: історія становлення / Грані // - 2014. - № 9 (113). С. 92 – 99.

Запитання

1. Назвіть основні соціально-економічні причини, що сприяють авторитарним тенденціям сучасного політичного режиму.

2. Які ознаки виділяють для характеристики політичного режиму «керованої демократії» у Росії?
3. Охарактеризуйте причини «довголіття» авторитарних режимів Латинської Америки.
4. Назвіть «сильні» та «слабкі» сторони авторитаризму.
5. Які визначальні риси має пострадянський авторитаризм?
6. Охарактеризуйте основні різновиди “пострадянських” авторитарних політичних режимів.
7. Які тенденції сприяли утвердженню авторитаризму у різні історичні періоди державотворення в Україні?

Реферати

1. Феномен авторитарного режиму.
2. Теократія як різновид авторитарного політичного режиму.
3. Виборчий процес як об’єкт маніпулювання в умовах сучасного авторитарного режиму.
4. Авторитарні режими СНД.

Тема 8. Тоталітарний режим: сутність, концепція та прояви

Основні поняття

Тоталітаризм, однопартійність, центризм, вождізм, диктатура, партократія, автократія, мобілізаційний режим, фашизм, корпоративізм, націонал-соціалізм, євгеніка, сталінізм, етатизм, антитоталітарна революція.

План

1. Теоретичні засади тоталітаризму.
2. Витоки, історичні форми та типологія тоталітарних режимів.
3. Умови функціонування тоталітарного режиму.
4. Сучасність та «тоталітарний синдром».

Тоталітаризм – теоретичний та практичний феномен у суспільно-політичному житті, який характеризується всеохоплюючими процесами домінування держави, державного апарату, партократичної еліти. Тоталітаризм представлений у контексті тоталітарної свідомості, тоталітарного світобачення, відповідного політичного режиму та ідеології. У практичному вимірі тоталітаризм проявляється як феномен ХХ століття.

В цілому такий тип політичного режиму виникає та функціонує як влада «масового суспільства», «маленької людини». (Народовладдя, як це не парадоксально, тісніше пов'язане з тоталітарним режимом, ніж із демократичним. Народні збори та інші демократичні інститути не тільки не обмежують владу елітарних груп, але навпаки, активно використовуються ними для утвердження свого панування. Оскільки соціальні еліти в силу їх успішності є еталоном для обивателів, то типовим для них є прагнення наблизитися до еліт і зайняти більш високий щабель у соціальній ієрархії).

Тоталітарна влада заявила себе як така, що контролює кожен аспект життя людини. Характерні риси тоталітарного політичного режиму можуть різнитись у кожному окремому випадку. Це може залежати від безлічі факторів, але є деякі основні симптоми або ознаки, які свідчать про наявність в країні подібного режиму влади. Термін "тоталітаризм" (від латинського totus – весь, цілий, повний) був введений в політичний обіг ідеологом італійського фашизму Дж. Джентіле на початку ХХ ст. Тоталітарна модель була довгий час предметом вивчення з боку істориків і політологів і при цьому вплинула на інші сучасні їй концепції.

Концепція тоталітаризму була розвинена в працях Х. Арндт, Т. Адорно, З. Бжезинського, Д. Дьюї, Д. Джентіле, Е. Канетті, І. Лінца, Г. Маркузе, Дж. Оруелла, К. Поппера, Е. Фромма, К. Фрідріха, Ф. Хайєка, С. Хаффнер, Л. Шапіроа, К. Шмідта, К. Ясперса та ін. Принципово, що «переплетення родових і видових рис дає картину історичних форм тоталітаризму. Деякі вчені вважають, що тоталітаризм – результат розвитку всієї людської

історії, починаючи з появи деспотичних режимів давнини, абсолютистських монархічних держав середньовіччя; інші ж стверджують, що він – продукт тільки капіталістичної формації і промислової епохи» [с. 15]. Теорія та практика тоталітарного політичного режиму мають принципові розбіжності в аспектах політичного плюралізму, впровадження ідеологічних принципів у життя суспільства на різних етапах монополізації влади в ньому, також проблемі наслідування влади у тоталітарних спільнотах, де культ вождя стає найголовнішим аспектом рішення багатьох викликів ззовні, проте, неможливо практично реалізувати передачу влади в самій системі в межах одного клану (сім'ї). Відносини тоталітарного керманіча та режиму в цілому до населення часто зводяться до створення ефекту багатовиразних соціальних та політичних фобій. Суто політична фобія – це страх перед конкретним політичним явищем або ситуацією. У цьому сенсі відмова від участі в електоральному процесі може глибинно спиратися на фобію власної відповідальності за долю країни, неможливість зробити вибір серед політиків, які висувають власні кандидатури. Політичні фобії можуть проявлятися і у професійних політиків та державних діячів.

Проявом політичних фобій є ізоляція більшості диктаторів від власного народу, велика кількість різноманітних запобіжних заходів під час діалогу з опонентами й конкурентами, страх втрати популярності, який підштовхує політиків до необдуманих кроків. У більш широкому сенсі явище політичного популізму цілком спирається на страхи народу перед майбутнім, непередбачуваністю власної долі, необхідністю “простих” рішень й рішучих дій. Влада вдається до моделювання можливостей не тільки подолати політичні фобії але й об'єктивно підтримати окремі з них.

Дійсно, в умовах сучасності фактично останній класичний тип тоталітарного політичного режиму, а саме Північна Корея або КНДР, має проблеми з наслідуванням влади, однак вирішує її у стилі та форматі скоріше давніх східних азіатських деспотій, тобто вища ланка влади передається у спадок. Замкнутість подібної системи фактично нівелює можливості безпосереднього впливу на

наступників. Влада тоталітарного режиму та його елтарні групи створюють свою власну «субкультуру», свої власні правила політичної гри.

Ретроспективно розрізняють два основні варіанти тоталітарного режиму: праворадикальний (німецький націонал-соціалізм) і ліворадикальний (радянський комунізм). Між ними чималі відмінності в ідеології, багато родинних рис. Тоталітарні індикатори – це показники, маркери тоталітарних соціальних (політичних) практик в сучасному політичному режимі і суспільстві в цілому. Такі маркери умовно можна диференціювати на два основних типи: зовнішні і внутрішні. Зовнішні індикатори тоталітаризму зачіпають аспекти міжнародних відносин госудраства, особливості «брендингу» країни, геополітичний вектор розвитку. Внутрішні індикатори: рівень ідеологізації та політизації суспільства, наявність привілейованої соціальної групи (або груп), уніфікація соціального та політичного життя, етатизація і особливе становище держави, наявність репресивного апарату і широке поширення специфічного державного терору, мілітаризація, наявність умовного «ворога» всередині суспільства («п'ятої колони»). Ідеологія, яку визначає політичний лідер, включає серію міфів (про керівну роль робітничого класу, про перевагу арійської раси і т. п.). Тоталітарне суспільство веде широку ідеологічну обробку населення; крайня нетерпимість до будь-якого інакомислення, заборона будь-яких інших ідеологій, демагогія і догматизм.

Основним показником тоталітаризму є суспільно-політичний рух, ядро якого представлено політичною партією тоталітарного типу. На сучасному етапі саме рух тоталітарного типу є опорою недемократичних режимів. Влада за допомогою даних формувань легітимізує свої позиції, усуває політичних опонентів, і так само демонструє «загальнонародну» підтримку. Подібні рухи використовуються в скоєнні політичних вбивств, терактів проти політичних опонентів. У тоталітарній державі зміцнення матеріальних позицій і соціального статусу певних груп відбувається за рахунок обмеження інтересів інших груп, в силу чого вона ніколи

не може привести до створення цілком уніфікованого суспільства. Неодмінною умовою спроб сформувати тоталітарну державу з масових рухів служить розчинення особистості або в натовпі, або в масовій організації.

Сучасний тоталітаризм – не тільки модель недемократичного режиму, але і широкоформатна система соціально-політичних практик. Відкрите питання про тоталітарні тенденції обумовлене потужними деформаціями феномена в сучасну епоху глобальної інформатизації. Сьогодні абсолютно відкрито можливо включити в перелік тоталітарних проявів інформаційний і релігійний тоталітаризм. Також на сучасному етапі присутній «капілярний» тоталітаризм, тобто прояв безпрецедентної підтримки тоталітарних методів та форм організації у цілих соціальних прошарків, рухів, страт тощо.

На сучасному етапі теоретичний погляд Дж. Талмона на тоталітарну демократію виражається на практиці в існуванні такого типу політичного режиму як імітаційна демократія. Поява імітаційних демократій – не результат псування демократій неімітаційних. Імітаційна демократія (керована демократія, англ. Guided democracy. Маніпульована демократія. Декоративна демократія. Квазідемократія. Псевдодемократія) – форма влаштування політичної системи держави, при якій, незважаючи на формально демократичне законодавство і формальне дотримання всіх виборних процедур, фактична участь громадянського суспільства в управлінні державою і вплив суспільства на владу (зворотний зв'язок) незначні або мінімальні

Імітаційна демократія, як правило, має політичну систему з домінуючою партією. При такій «демократії» може з'явитися прихована диктатура. Також така демократія може бути в маріонетковій державі або державі, яка не має реального геополітичного статусу, тобто є скоріше об'єктом по відношенню до регіональних держав, часто є частково визнаною державою, яка стала жертвою сепаратистських тенденцій та руйнівної за сутністю підтримки ззовні. Терористичні сепаратистські республіки, які

виникли на території України також є прикладом саме тоталітарних демократій, де не має та не може бути реальної свободи для громадянина.

Запитання

1. Дати визначення поняттю «тоталітаризм». Охарактеризуйте ознаки тоталітарного політичного режиму.
2. Порівняти тоталітарний і авторитарний режими. Виділити спільні і відмінні риси.
3. Чому азійські деспотії не є різновидами тоталітарного режиму? Охарактеризуйте погляди на східні (азійські) деспотії у вимірі тоталітарного політичного режиму.
4. З яких причин будь-яка ідеологія може одержати тоталітарне тлумачення?
5. У чому полягають мобілізаційні можливості тоталітарних режимів?

Реферати

1. Витоки й особливості тоталітарних режимів.
2. Насильство як атрибут влади в умовах тоталітарного політичного режиму.
3. Тоталітаризм в умовах глобалізаційних змін.

Сисок літератури

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Арендт; пер. з англ. – К.: Дух і літера. 2002. – 539.
2. Гаджиев К. С. Тоталитаризм как феномен XX века / К. С. Гаджиев // Вопросы философии. - 1992. - № 2. - С. 3.
3. Зиновьев А. А. Коммунизм как реальность/ Александр Александрович Зиновьев. – М.: Центрполиграф. 1994. – 495 с.
4. Лифтон Р. Дж. Технологии «промывки мозгов». Психология тоталитаризма [пер. с англ.]. - Х.: Виват, 2015. - 416 с.
5. Олсон М. Влада і процвітання. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур / М. Олсон; пер. з англ. А. Іщенко. – К.: Вид. дім «Києво – Могилянська академія», 2007. -174 с.

6. Сумбатян Ю. Г. Тоталитаризм как категория политической социологии / Ю. Г. Сумбатян // Социол. исслед. — 1994. — № 1. — С. 13 - 16.

Тема 9. Багатоманітність політичних режимів. Гібридний режим

Основні поняття

Військовий режим, теократичний режим, мобілізаційний режим, персоналістський режим, тандемократія, міжнародний політичний режим, глобалізація.

План

1. Причини багатоманітності політичних режимів.
2. «Рефлексивні» та «не рефлексивні» політичні режими.
3. Мобілізаційні та персоналістські режими.
4. Гібридний режим – основні прояви та способи реформування

Політичний режим – механізм організації влади. Власне сучасний політичний режим уявляє собою сукупність інституційних, нормативних та навіть силових методів утримання політичної (державної) влади. Основними компонентами політичного режиму є: принцип легітимності (законності), структура соціальних та політичних інститутів, система політичних партій і рухів, і, нарешті, форма і роль держави у здійсненні влади (так званий державний режим).

Кожний компонент має власний рівень автономності та важливості. З усього переліку компонентів лише держава має високий рівень автономності та перманентно впливає на всі інші. Сила або слабкість держава як єдиної політичної організації, що представляє все суспільство загалом, визначає тип політичного режиму та характер політичної взаємодії між окремими суб'єктами. Найбільш вагомую функцією політичного режиму є регуляція відносин між державними інституціями та інституціями громадянського суспільства. Здатність до подібного налагодження визначає здатність

режиму до відтворення та забезпечує політичній еліті (істеблішменту) легітимізацію власних дій та рішень.

Наукове обґрунтування феномену рефлексії було здійснено класичними філософами (Р. Декарт, І. Кант, Дж. Локк, Б. Спіноза). Аристотель трактував рефлексію як «мислення про мислення» [4]. В працях Джона Локка рефлексія трактується як спостереження-свідомість стану власної душі [4]. Термін «рефлексія» з латинської мови перекладається, як «віддзеркалення» або «відображення». Рефлексивна свідомість проявляється в осмисленні і переживанні як окремої дії, вчинку, так і смислу буття. Виникнення у людини здатності до рефлексії свідчить про високий рівень її самосвідомості [6]. Слід акцентувати увагу на природному зв'язку між рефлексією та саморозвитком [7]. Проте, здійснювати рефлексію можуть також соціальні групи, класи, суспільство загалом. Тим самим підкріплюються позиції та права певної політичної еліти на режимну систему управління й відповідний контроль.

Аналіз зарубіжних та вітчизняних наукових робіт, присвячених вивченню рефлексії, доводить, що вона досліджується в чотирьох основних аспектах: кооперативному, комунікативному, особистісному та інтелектуальному. Проте, рефлексія розглядається також і в політологічному вимірі. Слід відзначити вплив цього феномену загалом на управлінські процеси, а саме: «можна змоделювати поняття «рефлексивного управління» як віддзеркалення керівником власної управлінської діяльності, що ґрунтується на двох типах процесів: ратифікації (створенні) та реїфікації (оприлюдненні). При використанні ратифікаційного типу управління державний службовець переводить форму своєї думки в процес формування рішення, а при реїфікації відбувається його презентація та реалізація. Спільне використання цих типів дозволяє керівнику отримати оптимальну картину процесу управління» [3, с. 31].

Слід зазначити, що «управлінська рефлексія – це діяльність, що спрямована на переосмислення теорії і практики управлінського впливу задля досягнення нового знання з метою вдосконалення впливу на об'єкт» [1, с. 56]. Управлінська рефлексія визначає глибинні риси

політичного режиму, його спроможність до підтримки відповідного рівня комунікації між державою та громадянськими інституціями.

Сьогодні маємо змогу вирізнити три основні види рефлексії: ретроспективну, проспективну та інтроспективну [5, с. 32]. Ретроспективна або історична рефлексія спрямована в минуле на переосмислення наявного досвіду. У контексті режимної політики історична рефлексія пов'язує минуле влади та країни з її сьогоденням. В сучасних умовах переосмислення історичної пам'яті надає політичному режиму або шанс на політичний розвиток, або підштовхує до стагнації. Більшість авторитарних політичних режимів спрямовані на пролонгування умовної величі в минулому на політичне сьогодення. Наявними маркерами ретроспективи режиму є вдавання до імперської та мілітарної риторики, вождізм, відкриті форми ксенофобії, шовінізму та релігійної нетерпимості. В умовах такого політичного розуміння вибудовується парадигма реваншизму та квазімесіанства народу.

Прикладом режимів, що спрямовані на «велич минулого» є так звані етнократії, теократичні режими, диктаторські режими тощо. Інтроспективна або поточна рефлексія виконує функцію контролю, узгодження та вдосконалення процесів відповідно до мети. Більшість сучасних демократичних режимів спрямовані на рішення поточних політичних та економічних проблем, вони мають лише ситуативну зацікавленість у певних нарративах соціокультурної сфери та минулого. Такі режими в більшості вже здійснили «переосмислення» власної ролі у минулому. Вони спрямовані на виконання сервісної функції по відношенню до власного населення.

Проспективна рефлексія або рефлексія майбутнього забезпечує планування подій та осмислення їх можливих наслідків. На тлі даного типу режимної рефлексії розміщуються як загалом демократичні, так і недемократичні режими. Тоталітарні режими здійснюють масштабну рефлексію з метою розгляду «нової» людини та «нового» суспільства утопічного типу. Демократичні політичні режими вибудовують рефлексію в контексті осмислення процесів гуманізації, правової та політичної трансформації.

Вся сукупність політичних режимів поділяється на два основні напрямки-форми – це рефлексивні та нерефлексивні режими. Рефлексія— явище, яке сутнісно і структурно виділяє зовсім інше бачення політичного режиму в сучасних умовах перманентних змін на тлі глобальних трансформацій, а так само в контексті історичної ретроспекції.

Рефлексивність політичного режиму детермінована його здатністю до сприйняття потреб населення в цілому (підданих, громадян), а так само кожної конкретної соціально-політичної ситуації (проблеми) окремо. Політичний режим набуває властивостей надчутливої системи влади, яка наголошує на власному політичному курсі та ролі в суспільних змінах, «усвідомлює» свої дії та прогнозує їх на майбутнє. Існують політичні режими, що об'єктивно позбавлені рефлексії. Зокрема, до такого типу політичних режимів належать так звані компрадорські режими, що встановлені в результаті зовнішнього втручання держав. Такі режимні системи позбавлені зацікавленості у позитивній трансформації влади еліти та спрямовані лише на реалізацію певних досить вузьких цілей збагачення.

Рефлексивні режими диференціюються за особливостями власного самоконтролю, його об'єктами та принципами «відстеження». З огляду на це можливо виокремити три базові різновиди рефлексивних режимів, тобто рефлексивні режими з тоталітарною, авторитарною та демократичною перспективою. Тоталітарний тип політичного режиму – це всеохоплюючий репресивний примус громадян до виконання владної волі, цілковитого державного контролю за діяльністю як окремих громадян, так і їх об'єднань, соціальних груп та інституцій. Тоталітарні режими відтворюють рефлексивні процеси з огляду на дотримання ідеологічних принципів, що розгалужено представлені у всіх сферах суспільного життя. Після того, коли комуністична ідеологія втратила вплив та Радянський Союз розвалився, політичні еліти опинилися перед необхідністю «переформатування» політичного курсу в бік демократії. На початку 1990-х років в більшості країн колишнього СРСР були прийняті Конституції

демократичного змісту та навіть мали місце заборони на діяльність комуністичних партій.

Авторитарні режими відтворюють рефлексивні процеси з огляду на дотримання інтересів правлячих груп (кланів) та традицій (релігійних настанов); демократичні політичні режими пролонгують процеси рефлексії з огляду на дотримання базових принципів представництва всього спектру інтересів.

Важливою умовою існування та розвитку рефлексивного режиму демократії залишаються вільні, від обмежень державної цензури ЗМІ. Так, на думку українського дослідника В. В. Волянського: «Однією з моделей відносин ЗМІ й держави (коли останнє прагне захищати інтереси громадян і виключити сторонній тиск на засоби масової інформації, а ЗМІ намагаються забезпечити своєчасність надходження інформації, зберегти її відкритість, правдивість, неупередженість) є система відносин, позначена формулою «вільний ринок ідей». У цьому випадку головним завданням держави стає встановлення гарантій доступу громадян до інформації без попереднього дозволу влади; крім того, передбачаються некараність критики влади з боку ЗМІ; відсутність цензури й обмежень на збір журналістами матеріалів законними засобами; відсутність обмежень на поширення матеріалів масової комунікації через державні кордони; установлення гарантій свободи журналістів усередині ЗМІ» [2, с. 21].

Сучасне суспільство уявляє собою надскладну систему. В умовах постійних та масштабних соціально-політичних, соціокультурних та економічних змін влада має бути націлена на осмислення власної позиції та шляхів розвитку країни. Політичний режим – специфічне явище, що створюється органічним поєднанням трьох політичних інститутів – політичної організації суспільства, системи прав і свобод людини, системи методів і механізму здійснення влади. Політичний режим може розвиватися лише як рефлексивна субстанція.

В сучасній філософській і психологічній літературі термін «рефлексія» досить поширений. Проте, у політологічній царині він

недостатньо розповсюджений через неоднозначність теоретичного та прикладного трактування. Осмислення та аналіз власних звершень, реформ, політичної поведінки є невіддільною прикметою рефлексивного політичного режиму у зв'язку з громадянським суспільством. Прикметою такого режиму є рефлексивне управління.

Український дослідник Ф. Рудич акцентує увагу на тому, що “у політології поширені два основні підходи до визначення політичного режиму – правовий, коли офіційні форми й методи управління спираються на формально-юридичні критерії функціонування влади, і соціологічний, коли політичний режим визначається як особливий соціальний механізм, спосіб управління суспільством” [3, с. 42]. В обох випадках зберігається “технологічний” статус політичного режиму, його укоріненість у соціально-політичне й соціокультурне середовище країни [4]. Дискусійне питання політичного режиму як фундаментальної наукової проблеми відкриває можливості для перегляду низки аналітичних й суто практичних проблем. Перш за все, до таких актуальних проблем відноситься диференціація режимів у відповідності з різними критеріями, що беруться за основу в західній та вітчизняній політологічній традиції. Принциповим моментом у цьому сенсі є виокремлення максимально прийнятних критеріїв. Вони повинні мати за основу найбільш виразні системні характеристики політичних режимів.

Зокрема, “в основі класифікації політичних режимів (відповідно до того, як вона визначається в сучасній політології) лежать принципи поділу влади, багатопартійності, наявність легальної опозиції, взаємовідносини громадянського суспільства й держави” [3, с. 42].

Ця традиція стосується як критеріїв до диференціації політичних режимів у ретроспективному перегляді, так і в сенсі сучасності. Можливо також враховувати прогностичний аспект у диференціації політичних режимів. Тобто, диференціювати їх у вимірі характерних та можливих трансформаційних змін, надати пріоритет так званим “кризовим змінам”, коли система влади зазнає нищівних ударів під впливом економічних, культурних, релігійних, екологічних та, навіть,

епідеміологічних викликів (тенденції до посилення втручання держави у життя громадян під час пандемії COVID-19 у 2020 році, зростання протестних настроїв у країнах Західної Європи).

Виникає потреба до розмежування класичної традиції у диференціації політичних режимів та новітньої (“нелінійної”, “нестабільної”, кризової). Так, важливим критерієм у диференціації класичних авторитарних політичних режимів є ступінь монополізації влади, й власне суб’єкти монополізації в державі та політичній системі в цілому.

У цьому сенсі можна провести градацію авторитарних політичних режимів від персоналістських зі значним ступенем впливу діючого голови держави на політичні й економічні процеси в країні (Республіка Білорусь) до вождіських режимів, де вплив лідера (вождя) охоплює в тому числі соціокультурну сферу, а особистість керманіча трансформується в незаперечний авторитатет та своєрідний «живий ідол» (Туркменістан за правління С. Ніязова або в сучасний період правління Г. Бердимухамедова).

Проте, сучасне тяжіння до тренду нелінійної кризовості призводить до конституювання новітнього (кризового) авторитаризму з наявними елементами гібридності задля підвищення можливості до функціонування у трансформаційних умовах [1]. Загалом авторитарні політичні режими – будь-які політичні режими, до базової класифікаційної характеристики яких входять «закритий» або «виключаючий». Авторитарні режими мають, як правило, консервативний характер, спрямовані на збереження традиційних цінностей, що фактично виступають в якості особливої «платформи підтримки» балансу в суспільних відносинах. Власне авторитарний режим фактично має, на наш погляд, «балансуючий» характер у всіх соціальних сферах. Для підтримки постійного балансу використання сили замало для ефективного управління державою та спрямування громадських ініціатив у необхідному напрямку. Найбільш наявним є кризовий період.

Показовим є приклад класичних авторитарних режимів або так званих «фасадних» демократій. Криза інститутів авторитарної

держави пов'язана передусім із недосконалістю механізму передачі влади та владних повноважень. Ослаблення чи розвал правлячого альянсу також належить до внутрішніх кризових процесів авторитарного режиму. Фрагментація інтересів і ослаблення здатності лідера-диктатора підтримувати баланс в авторитарному блоці можуть викликати зворотні тенденції. Суттєвою ознакою його ослаблення є наростання явних і прихованих політичних конфліктів усередині правлячого клану. Наостанок сукупність конфліктів призводить до наростання фрустраційних аспектів у політичному процесі.

Не менш складною є ситуація з демократичними режимами сучасності. Класичні концепції демократії Р. Даля, Х. Лінца, А. Лейпхарта передбачали розгляд демократії у вимірі бажаного варіанту розвитку політичного режиму, потенційного транзиту тощо [4]. Диференціація демократичних політичних режимів спирається на їх інституційні особливості, політико-культурні тренди (гомогенна чи гетерогенна культура), домінування форми правління (президентська, парламентська або змішана), здатність розвиватися за умов глобальних викликів (наприклад, країни розвиненої демократії).

Також “типологія Б. Барбера передбачає два класи демократичних режимів: представницькі та прямі демократії. Зрозуміло, що представницькі демократії передбачають делегування прав громадян як носіїв влади представницьким органам, які у подальшому і покликані здійснювати суспільно-політичне управління. Прямі форми передбачають неопосередковану участь громадян у виробленні політики, її запровадженні, вдосконаленні і контролі. У своїй типології дослідник пропонує три форми представницької демократії, а саме владну, правову та плюралістичну. До прямих форм демократії він відносить унітарну та сильну. Кожна із вищеназваних форм наділена власними особливостями, які детально прописує вчений” [2, с. 84].

Сучасний політичний дискурс наповнений цілою низкою спроб моделювання на рівні феноменальності та проявів меж диференціації політичних режимів. Вони залишаються поза інтелектуальним

дискурсом аналітиків, їм не приділяється відповідна увага. Системні риси даних феноменів розкриваються повною мірою саме у зіткненні теоретичного та практичного вимірів наукового знання. Прикладом подібної диференціації може бути класичний поділ політичних режимів на три основні різновиди: демократичний, авторитарний та тоталітарний.

Звичайно в умовах індустріального суспільства ХХ ст., коли домінувала ідея масового суспільства та технологій безпосереднього політичного впливу на нього за допомогою технологій влади досить чіткого формату (“поліцетрична” або “моноцентрична” влада, влада “сильної руки”, тотального контролю, централізована або децентралізована), політичні режими відповідали одному з цих різновидів. Різновид влади формує політичний режим, створює умови для його поступового утвердження на функціональному рівні та на рівні сприйняття й інтерпретації.

У сучасних умовах постмодерністського різноманіття типів влади й тотальної гібридизації форм режимів, складно чітко визначити їх приналежність. Більш простим і зрозумілим шляхом стає визначення “перспективи” режиму, тобто напрямку його трансформації. Фактично така дослідницька увага цілком концентрується на аспектах природи режиму, його динамічній сутності, а не на застиглих формах й структурах владної вертикалі, яка може бути однаковою в період функціонування різних, навіть протилежних типів.

Виокремити фундаментальні моделі режиму можливо також з урахуванням системних викликів і стану гібридизації, які дозволяють створити більш сприятливі умови для відтворення певної технології влади (як державної, так і суто політичної, партійної, публічної тощо). Сучасні гібридні політичні режими за власною поширеністю можуть конкурувати з демократіями. Крім того, визначальною рисою таких режимів є імітація власного функціонування безпосередньо на демократичних засадах, так званім “демократичним фасадом”. Таке поєднання забезпечує легітимацію недемократичного режиму, який не користується необхідною підтримкою власних громадян,

застосовує примус, сублімує політичний протест й закономірно спрямовує його проти опозиційних сил. Гібридний режим є системою політичного імітування. Власне дану рису можна вважати домінуючою. Більшість політичних режимів у спектрі процесів гібридизації являються імітаційними демократіями. Вони є прямим режимним наслідком трансформаційних змін й викликів.

Досить поширеним у сучасних реаліях капіталістичної системи є олігархічний тип політичного режиму. Тобто влада (політична та державна) в такому типі режиму належить панівному прошарку заможного класу, країна фактично поділена між групами та кланами підприємців, що монополізують життєво важливі джерела отримання ресурсів: нафти, газу, вугілля, алмазів тощо. Часто контроль встановлюється над найбільшими підприємствами країни. У Катарі олігархічну панівну групу становить правляче сімейство, свого роду розширена монархічна династія або клан чисельністю близько 10 000 членів. Деякі ознаки олігархії має політичний режим в Японії, при тому, що японську політичну систему не можна беззастережно віднести до тоталітарних, все ж треба зауважити, що величезна частина політичних відносин залишається за межами впливу конституції.

Державний апарат, ліберально-демократична партія і керівництво корпорацій утворюють еліту, яка на принципах заступництва, через систему внутрішньопартійних, трудових і службових відносин контролює життя суспільства, засоби масової інформації, підтримує моральні норми. Традиційне підпорядкування японця авторитету, прагнення бути під певним «протекторатом» має більше значення, ніж відповідальність правлячих перед керованим. Область владного регулювання в Японії набагато просторіше, ніж у західних демократіях, ідея прав людини не належить до першорядних цінностей і пріоритетів політики. У цій країні немає більш-менш яскраво вираженого центру повноважної політичної влади. Ліберально-демократична партія формує свої уряди по номенклатурним принципам, кожен партійний бос повинен у знак визнання його заслуг обов'язково хоч трохи посидіти в кріслі

міністра, а то і прем'єра..., кабінет формується на основі досить хиткого балансу між ворогуючими фракціями всередині правлячої партії». З названих ознак випливає, що в політичному режимі Японії зберігається олігархічний елемент впливу.

Сьогодні не існує універсальної класифікації режимів, проте, існує логіка їх класифікації та типологізації як у теоретичному вимірі, так і суто у практичному розгляді. Основою для класифікації або типологізації політичних (державних) режимів слугує: 1) ступінь розвиненості політичної демократії (укоріненості демократичних засад у політичній практиці та громадянській культурі); 2) реальний політико-правовий статус людини (сукупність прав та свобод, притаманних сучасній людині, паритет у відносинах з державою та її окремими інституціями у складній системі взаємовідносин).

Можна виділити такі критерії диференціації існуючих політичних режимів: 1) ступінь участі народу в політичному житті (гарантії легального вираження плюралізму інтересів); 2) соціальна база, групи підтримки режиму (соціальний та політичний капітал) – декларовані і реальні (характер відносин з опозицією, способи розв'язання конфліктних ситуацій); 3) частота, інтенсивність і сфера використання засобів насилля у взаємовідносинах між людиною, суспільством і державою як базовим інститутом політичної системи; 4) форма правління (республіканська або монархічна). Відповідно критерії поділу можуть мати соціальний, політичний, культурно-цивілізаційний та навіть економічний характер. Конституювання політичного режиму знаходиться у прямій залежності від здатності політичних сил до консолідації, створення балансу між різними векторами, тобто політичний режим тотожний встановленому балансу у суспільстві [6].

Сучасні політичні режими поділяються на два великих типи: демократичні та антидемократичні. Така дихотомія дозволяє більш деталізовано підійти до проблематики та систематизувати два вагомих вектора концептуального та практичного поділу. В сучасних умовах у типології політичних режимів домінує тенденція до уніфікації (як продовження методологічної практики синтезу

«ідеальних типів» політичних режимів). Зокрема, традиційно виділяється чотири типи політичних режимів: тоталітаризм, авторитаризм, ліберально-демократичний та демократичний. Кожний політичний режим має свої властивості та ознаки, які складають суть основи їх відмінності один від одного [4].

Розгляд типів та різновидів політичних режимів не слід обмежувати лише протиставленням «демократичні-недемократичні». Це лише одна з можливих систем координат. До інших систем належать такі класифікації (типології) політичних режимів: постійні та тимчасові; нормального та надзвичайного функціонування; конституційні та неконституційні; режими функціонування правової держави, революційної законності та сваволі (відсутності законності); світські, релігійні та атеїстичні; безпартійні, одно-, дво- та багатопартійні; цивільні та військові; режими, що мають досить стабільну і надійну внутрішню опору, та такі, які потребують постійної підтримки ззовні; режими, що спираються лише на національні (тобто не на іноземні) інституції влади, та ті, які підтримуються за допомогою діючих на території даної країни політичних інституцій, котрі представляють закордонні сили; режими, які мають постійною й активною сферою своєї діяльності весь світ, та такі, що обмежені рамками своєї країни й мають лише окремі компоненти власної глобальної (загальнопланетарної) системи забезпечення національних інтересів

Виникають нові форми існування «історичних» типів політичних режимів. Неототалітарні режими, які формально функціонують за наявності багатьох партій, опозиції, періодичних виборів. Влада при цьому зберігається в руках одної партії через різного роду маніпуляції. Такі режими існують у Мексиці й Сирії. Народжуються нові псевдодержави, терористичні за характером та тоталітарні за змістом політичні режими, зокрема, ІДІЛ, що поєднує «державні» інституції на території Іраку та Сирії, одночасно поширюючи глобальну терористичну мережу хаосу. Не існує політичних режимів, що не мають своїх унікальних рис. Процес уніфікації, на нашу думку, відбувається завдяки явищу глобалюції

(так звана революція «ззовні», доручення до певних глобальних стандартів).

Наприклад політичний режим в Україні перманентно долає радянську «спадщину». Системні та радикальні зміни у цьому напрямку стали проявлятися з введенням у дію політики декомунізації, яка стосувалася, перш за все, радянських символів, їх використання тощо. Це стосується як повсякденного життя громадян, так і відповідної символіки у скульптурі та архітектурі. Найбільш суттєвими положеннями є визнання ОУН та УПА борцями за незалежність, засудження комуністичного та нацистського режимів та їх злочинів із заборною пропаганди їхньої символіки, а також необхідність перейменування всіх географічних назв, пов'язаних з діячами комуністичного режиму 1917-1991 років.

На думку Срібної Т. в Україні за часів СРСР було встановлено патримоніальний режим, основними рисами якого є практична відсутність мобілізованого та інституціоналізованого громадянського суспільства [5]. Зміни патримоніалізму на транзитивну демократію відбулися у період Революції Гідності 2014 року.

Запитання

1. Назвіть основні типології політичних режимів сучасності. Розкрийте критерії типологізації політичних режимів сучасності.
2. Охарактеризуйте основні риси сучасного гібридного політичного режиму.
3. Які положення системи теорій та концепцій щодо гібридного політичного режиму Ви вважаєте суперечливими і чому?
4. Чи вразлива на практиці ідея щодо так званої “фасадної” або “імітаційної” демократії?

Реферати

1. Багатоманітність політичних режимів сучасності – причини та наслідки
2. Феномен гібридного політичного режиму.
3. Конкурентний авторитаризм як тип гібридного політичного режиму.

4. Делегативна демократія як політичний режим у концепції Г. О'Доннела

Список літератури

1. Дрозд Р. О. Технологія рефлексії сучасної адміністративної реформи / Р. О. Дрозд // Вісник НАДУ. - 2013. - № 4. С. 55 – 60.
2. Волянський В. В. Залежність моделей медіа політики від політичного режиму / В. В. Волянський // Наукові праці. Політологія. Вип. 170. Том 182. С. 19 – 22.
3. Воронов А. І. Рефлексія як інструмент прийняття рішень у сфері публічного управління / А. І. Воронов // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія. - 2016. - Том 21. Випуск 4 (42). С. 30 – 38.
4. История мировой философии: учеб. пособие / А. И. Алешин, К. В. Бандуровский, В. Д. Губин и др.: под ред. В. Д. Губина и Т. Ю. Сидориной. - М.: Астрель: АСТ: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. - 494 с.
5. Карпов А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / А. В. Карпов. – М. : Изд- во «Институт психологии РАН», 2004. – 450 с.
6. Ладенко И. С. Модели рефлексии / И. С. Ладенко. – Новосибирск: Ин-т философии и права, 1995. – 213 с.
7. Лозовий В. О. Саморозвиток особистості у філософській рефлексії та соціальній практиці. Монографія. - Х.: Право, 2006. - 256 с.
8. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях/ Пер. с англ. Н. Б. Яргомской //Полис. - 2002. - № 2. С. 20–24.
9. Рябов А. ТанDEMократия / А. Рябов // Политическая регионалистика <<http://www.regional-science.ru /2009/03/16/гуаЪоу^ап<Зетокгайа>>>.
10. Цыганков А. П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика / А. П. Цыганков. — М., 1995.

Тема 10. Міський та регіональний політичні режими

Основні поняття

Міський політичний режим, урбанізація, субурбанізація, ресурсна коаліція, середній клас, регіональний політичний режим, місцеві політичні еліти, відносини «центр – периферія».

План

1. Теорія міських політичних режимів. К. Стоун.
2. Структура міського політичного режиму.
3. Місцеві та регіональні політичні еліти.
4. Регіональний політичний режим: сутність та основні характеристики.

Актуальність наукового дослідження місцевого самоврядування, режиму та його політичних особливостей виправдана цілою низкою потреб та тенденцій до децентралізації. Теорія міських політичних коаліцій (режимів) як поглиблення цього процесу є дуже поширеним напрямком у політичній науці. Вона утворює окрему парадигму в осягненні розгалуженої проблематики процесів централізації / децентралізації, визначаючи загальний вектор демократизації та демократичного транзиту. Феномен міста поєднує в собі елементи соціокультурного та політичного значення. Актуальність проблеми концептуалізації міського (локального) політичного режиму в українському суспільстві обумовлює необхідність аналізу стану опрацювання даної теми у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, виділення її ключових аспектів та недостатньо досліджених компонентів. Пожвавлення та розвиток сучасних міських політичних режимів можливо за рахунок тенденцій децентралізації.

Серед дослідників проблематики міського політичного режиму слід виділити зарубіжних авторів, серед яких: К. Стоун, П. Джон, К. Доудінг, Е. Коул, Х. Молотч, Дж. Логан, К. Моссбергер, Г. Стокер, Т. Кларк, В. Ніколлс, М. Кастельс, П. Суандерс, Дж. Лоджкін, І. Хайєс, Дж. О'Коннор, К. Кокберн та ін. Окремі аспекти розвитку міст розглядали такі вчені як М. П. Тодаро, М. Паркінсон, А. Хардінг, А. О'Салліван. Першочергово необхідно визнати вплив напрацювань урбаністики, міської антропології, так званої соціології міста на формування аналітичних моделей політичних режимів на локальному рівні. Так, представники Чиказької школи, серед яких Р. Парк, Л. Вірт, У. Уорнер виокремлювали міський спосіб життя та поняття

міської спільноти. На думку засновника Чиказької школи Р. Парка, місто являє собою ряд спеціалізованих здібностей індивідів, в межах якого діє принцип конкуренції.

Серед українських авторів слід виділити: В. Яремчука, Я. М. Балановського («Теоретико-методологічний потенціал концепції міських політичних коаліцій (режимів)»), О. Мазура («Теоретико-прикладні аспекти дослідження політичних режимів на локальному рівні»), В. Пащенко. Не зважаючи на актуальність проблематики в умовах реформування міського самоуправління в Україні, відсутні комплексні аналітичні роботи та концептуальне бачення. Політика децентралізації інститутів та принципів місцевого самоврядування повинна бути у прямому взаємозв'язку та кореляції зі специфікою міських політичних режимів та їх унікальних рисах на тлі політичної системи всього українського суспільства.

Основою наукового аналізу дослідження виступає міждисциплінарний підхід, який дозволяє оптимізувати процес систематизації та узагальнення концептів міського політичного режиму, його окремих компонентів.

Отже, слід акцентувати увагу на тому, що проблеми впровадження демократії та її принципів на сучасному етапі прямо корелюють з рівнем розвитку саме місцевих політичних режимів та самоврядування локальних спільнот.

Місто виступає в достатній мірі розгалуженим концептом, що має власну ретроспективу та перспективу. Місто потребує постійного оновлення «меморіального» зрізу у ретроспективі та на сучасному етапі існування. Сучасне місто відкриває широкі можливості для розвитку політичних процесів на різних рівнях та відповідні можливості для їх аналізу. Управління містом і участь у ньому громадян – два полюси досліджень міської політики. Сама міська політика поєднує в собі як суто аспекти політичної боротьби й конкуренції, так і перелік економічних, фінансових, господарських, транспортних аспектів, які потребують негайного вирішення.

Особливим полюсом наукового інтересу також є міська ідентифікація (концепт «міського громадянства»). Житель певного

міста завжди мав більше привілеїв та був у змозі їх захистити. Відповідно місто створювало прецедент нівелювання родових, кланових, племенних зв'язків.

Дієвість саме міського способу життя відкривала широкі повноваження. Міський спосіб життя – це специфічний тип соціально значимої життєдіяльності індивідів і їх груп, своєрідність якого формується під впливом міста як особливого соціально-просторового середовища. В емпіричній інтерпретації міський спосіб життя означає типову трудову, суспільно-політичну, сімейно-побутову та культурно-освітню діяльність городян.

Поняття «соціально-культурне середовище» дає змогу визначити якість міського середовища, стан його розвитку. На думку С. Н. Толстенко: «З погляду антропологічного підходу, місто – ідеальне утворення, особливе середовище проживання людини, що характеризується специфічними соціально-комунікативними особливостями його існування. Створення соціо-культурного простору міста відбувається у свідомості людини» [5].

Місто завжди виступало фактором розвитку цивілізації і, водночас, тим джерелом, в якому виникали і поглиблювалися екологічні проблеми. Історично місто розвивалося згідно з двома базовими векторами: місто-держава, як самодостатній суб'єкт політичної волі; місто як частина єдиної цільної держави, яка репрезентувала відносини «центр-периферія» з дещо обмеженими правами міської спільноти щодо вирішення власних стратегічних завдань. Перші міста-держави (приблизно по 40-50 тис. жителів) виникли на рівнинах Південної Месопотамії у другій половині IV тисячоліття до н. е., і впродовж наступного тисячоліття заповнили долину Тигру та Євфрату.

Особливого значення набули стародавні поліси як міста-держави, що стали колискою демократичних інституцій та політогенезу в широкому сенсі. Шляхи політогенезу обумовлювалися принциповими розбіжностями в суспільно-політичних цінностях. В зв'язку з цим фактом можна диференціювати такі форми політогенезу як аристократичний, олігархічний та військовий.

Дослідження сучасного міста здійснюється у багатьох напрямках. Проте, базовими та найбільш пріоритетними є три: соціокультурний, економічний та соціально-політичний. Політичний напрямок поєднує в собі декілька аспектів, де увага науковців концентрується навколо таких принципових проблем як політичні відносини, існування владних коаліцій, проблем співвідношення істеблішменту та бізнесу у довготривалій перспективі. Відкритий характер аналізу багатьох актуальних проблем дає змогу відслідковувати динаміку політичних змін у реальному часі.

Активне вивчення влади на місцевому (локальному) рівні триває з 30-х років ХХ ст. Законодавцем моди у цьому науковому напрямку були і продовжують залишатися США. Саме тут виникли і розвинулись три основні теорії – елітистична, плюралістична і міських політичних режимів, де-факто були розроблені і активно використовувалися репутаційний метод і метод аналізу прийняття рішень.

Многომірною є теорія міських політичних режимів. Початок її концептуалізації припав на 60-ті рр. минулого століття. Проте, остаточний крок у напрямку систематизації та відповіді на закономірне питання «Що таке міський політичний режим?» було поставлено у 80-тих роках. Американська соціальна та політична наука фактично сформувала уявлення щодо теорії міських політичних режимів як таких. Класичною є наукова робота американського політолога Кларенса Стоуна «Режимна політика: правління в Атланті». Такий політичний режим передбачає широкий спектр взаємодій, найважливішу роль відіграють неформальні зв'язки, що забезпечують ефективність взаємодії акторів [7].

Стоун систематизує доробки щодо теорії міських політичних режимів, виокремлює різновиди міських політичних режимів: 1) режим підтримки статус-кво (підтримка досягнутого рівня розвитку); 2) режим розвитку (прагне забезпечити економічне зростання і запобігти стагнації певних міських систем); 3) прогресивний режим середнього класу (орієнтований на захист

довкілля); 4) режим, який здійснює масову мобілізацію громадян з метою розширення можливостей бідних верств населення [6].

Крім того, представлені роботи Д. Джада, П. Кантора, А. Ді Гаetano, Дж. Клеманські, К. Доулінга, П. Джона, Е. Коула, Е. Строма, А. Хардінга, Д. Уеллера та ін. В межах пострадянського простору слід акцентувати увагу на науковому доробку В. Ледяєва «Соціологія влади» [1]. Також міський режим був проаналізований С. Риженковим та В. Гельманом [4].

Міський політичний режим презентує собою сукупність акторів, інститутів, ресурсів, стратегій суто на локальному рівні. На характеристики даного політичного режиму впливають об'єктивні параметри громади, а саме – географічне розташування, кількість жителів, природні, демографічні ресурси, соціально-економічні характеристики. «Західний» варіант політичного режиму міста репрезентує відкритість та постійне зростання індивідуалістських настроїв та цінностей на його теренах. Економічний інститут власності відкриває широкі можливості для демократизації соціально-політичного управління. «Східний» варіант носить більш корпоративний характер та спрямований на реалізацію інтересів спільноти загалом.

Спільною тенденцією є збільшення власне території охоплення політичним режимом та її жорстка структуризація, наявність відповідних рівнів режимного охоплення. Влада персоналізована або зосереджена в руках певного політичного клану, який репрезентує своєю діяльністю «зв'язок» з усіма верствами населення. Влада і народ мисляться як єдине ціле, нероздільне ціле, актуальним стає народ у боротьбі проти потенційних «ворогів». Фактично відсутня політична опозиція.

Важливим для міста є питання стратегічного планування в базових напрямках розвитку. Рішення задач, що стоять перед стратегічним плануванням, фактично виконуються спеціальною системою (системою міського управління). Системність в цьому випадку означає, що управління забезпечено необхідною для прийняття рішень інформацією, інформація аналізується й

приводиться у відповідність з потребами керівництва міста. Власне позиція влади в межах сучасного міста корегується необхідністю вести періодичний діалог з системною опозицією через особливості розподілу впливу. Політичні рішення завжди альтернативні, законодавча процедура чітка й збалансована, а владні функції є допоміжними.

Муніципальна влада фактично має всі характерні ознаки специфічної сервісної служби, спрямованої на задоволення потреби населення у створенні зони комфорту в межах сучасного міста. Важливим є застосування принципу партиципації як способу реалізації зворотнього зв'язку муніципальної влади з населенням.

Політичний плюралізм і багатопартійність передбачають свободу організації і діяльності опозиції, періодичну легальну і легітимну зміну біля керма муніципальної влади представників різних партій і рухів, безперешкодне висловлення думки опозиційних сил з питань міської політики та управління, рішення господарських питань тощо.

Фактично міський політичний режим утворюється як результат співвідношення таких соціальних груп як муніципальна влада, міські бізнес-еліти, актив інститутів громадянського суспільства. Також у подібну структуру можуть входити представники центральної влади, й загальнодержавної політичної, й бізнес-еліти. Вони лобіюють на місцевому рівні власні інтереси, водночас є пролонгаторами рішень центральної влади та бізнесових груп. Ситуація оформлюється у вимірі своєрідної моделі пактування між місцевою та центральною елітами, при цьому дотримується владна вертикаль. Великий вплив мають місцеві політичні партії. Безумовно важливий їх зв'язок з центральними структурами та владними центрами держави. Так, у статті українського дослідника В. Д. Яремчука «Міський політичний режим у Львові: внутрішні і зовнішні чинники формування та еволюції» відзначається, що «реалії політичного життя України, нормативно-правова база дають підстави для твердження, що істотну роль у формуванні і функціонуванні міського політичного режиму на рівні обласного центру, перерозподілу владних повноважень (що

може містити місце для конфлікту, впливати на коаліційну конфігурацію) відіграють, окрім міської громади, передусім, три інституції – міська рада, обласна рада, а також обласна державна адміністрація» [6, С. 91-92].

Автор акцентує увагу на тому факті, що «у формуванні міського політичного режиму у Львові за останні двадцять років значну роль відігравав рівень суспільних відносин, поява феномену локального активізму, який, як форма колективних дій, первинної мобілізації у групах самопомоги (волонтерського руху) набув в Україні значного поширення» [6, с. 104]. Ідея локального політичного активізму, її реалізації у наддинамічних умовах сучасного міста, наявність каналів комунікації активістів й політичних партій на місцевому рівні відкриває нові можливості для конституювання громадянського суспільства як продовження загальнодержавних трендів, також обумовлює більш системну опозиційність у контексті локальних політичних режимів, кожен з яких наділений власною унікальністю.

Патрон – клієнтарна організація міста – це перманентно стримуючий демократичні інновації авторитарний чинник. Існує лише викривлена «демократія» для обраних, так званих «своїх», представників правлячого політичного або бізнес-клану, адміністративної верхівки. Така організація є протиправною за формою та деструктивною в плані реалізації довготривалих політичних, соціальних та економічних стратегій.

Такі мережі проникають в управлінський апарат, підмінюють його цілі, створюючи вигідні умови для «власника» та його «сім'ї». Муніципалітет міста не має змоги ефективно функціонувати за умови тотального поширення патримоніальних мереж, відповідних соціально-політичних практик, кумівства, непотизму, корупції та політичної корупції на досить різних за функціональним призначенням рівнях влади.

Управління містом трансформується у частину родинного бізнесу. існують дві основні групи чинників у формуванні патримоніальної мережі – ендогенні та екзогенні. Сукупність внутрішніх факторів зумовлена соціально-культурними

особливостями конкретної спільноти. Сукупність зовнішніх чинників характеризується цивілізаційними змінами та впливом. Політична та економічна конкуренція великого міста породжує перманентні конфлікти як системне явище. Режимний конфлікт в межах міста характеризується швидким розгортанням, високою динамікою та інтенсивністю. Перетікання конфлікту відбувається від правового поля до вуличних зіткнень.

Отже, будь-які дії та зусилля до передачі владних повноважень на місця та взаємодії з міськими політичними режимами повинні бути вкрай зважені центральною владою. Глибинні зміни можливі лише за умови кардинальної реорганізації управлінської системи в конкретному місті, люстрації чиновників муніципалітету, що сприяли розвитку адміністративного ресурсу та притаманних йому корупційних схем на практиці. У такому разі стають можливими процеси зі знешкодження в межах міських політичних режимів принципів та компонентів неофеодального та патримоніального правління, коли влада міських органів влади трансформується у анклав недемократичного перерозподілу повноважень та ресурсів, зокрема, комунальної власності.

Загалом, враховуючи неоднозначні наслідки регіоналізації в європейських країнах, практичні проблеми і ризики децентралізації та конституювання ефективних міських політичних режимів в Україні можуть бути безпосередньо пов'язані зі зростанням тенденцій до активізації політичної боротьби між місцевими політичними елітами, інерцією у подоланні локального рівня у використанні адміністративного ресурсу, радикалізацією політичних об'єднань, які представляють інтереси різноманітних етнічних та релігійних меншин, осередків тощо.

З розгортанням реформ децентралізації місцеві спільноти стають більш потужними, навіть на рівні ОТГ. Політика децентралізації, ініційована державою, передбачає, перш за все, передачу повноважень й ресурсів (переважно економічних) місцевій владі. Реформа децентралізації реалізується в трьох основних формах: політичній, адміністративній та економічній. Великий вплив у

контексті реалізації даної комплексної реформи мають приклади й досвід таких країн, як Польща, Словаччина та Угорщина. Також показовими прикладами є подібні реформи у скандинавських країнах – Швеції та Данії.

Взаємодія міст на різноматнітному рівні, проекція перманентної інтеракції, певна просторова специфіка створюють передумови для оформлення так званих регіональних політичних режимів як таких, що охоплюють специфіку механізмів та принципів, що їми керується регіональна політична та бізнесова еліта. Така еліта має вплив на практично всі політичні та економічні процеси в регіоні, відтворює логіку відношення до владних й статусних позицій.

Висновки. З точки зору політологічного погляду місто виступає універсальним феноменом у синтезі різноманітних аспектів соціально-політичної взаємодії в специфічних умовах глобальної нестабільності. Будь-яке місто синтезує в собі необхідні владні потенціали та продукує канали їх розповсюдження в перспективі. Унікальний простір міського політичного режиму створюється шляхом конституювання міської влади, що має або централізований, або дискретний характер міського способу в певній області.

Урбаністичний простір великого міста постійно розширюється, продукуються нові осередки «міського способу життя» з його напруженим і надшвидким ритмом та втратою традиційних підстав суспільного життя, родинних та сусідських зв'язків, розширенням меж політичного режиму міста, створюються передумови для вироблення «міського стилю політичної поведінки» на протигагу всім існуючим.

На сучасному етапі дослідження міського політичного режиму та всіх тенденцій, пов'язаних з його контекстним розвитком, популяризовані відповідно в дослідженнях з проблематики місцевого самоврядування, децентралізації влади, державної регіональної політики і регіонального розвитку, напрямків зміцнення управлінського потенціалу, особливостей адміністративно-територіальної організації. Міський політичний режим може бути представлено у масштабі як міста з багатомільйонним населенням,

так і зовсім невеликого поселення. Для оформлення подібного політичного режиму принциповим залишається унікальність поселення, його багатомірна специфіка у порівнянні з іншими. Не кожне місто може сформувати унікальний формат влади (режиму). Складність викликають також налагодження правильних соціально-політичних, соціокультурних та економічних інтеракцій по умовній лінії «центр-периферія». Особливо це стосується функціональних розмежувань між центральною та місцевою владами тощо.

Запитання

1. Визначте концептуально-методологічні засади у розробці актуальної проблематики міських (локальних) політичних режимів.
2. Назвіть американських та західноєвропейських авторів, які сформували теорію міських (локальних) політичних режимів. Чим дана теорія принципово відрізняється від вже класичного розгляду політичних режимів на рівні взаємовідносин держави та суспільства?
3. Назвіть основні характеристики міського політичного режиму. Які з цих характеристик роблять його унікальним у порівнянні з іншими різновидами, типами та моделями?
4. Назвіть риси локальної політичної еліти та механізми впливу на спільноти на цьому рівні.
5. Які складові визначають функціональність та ефективність регіонального політичного режиму?
6. Визначте особливості перебігу електорального процесу на характер міських та регіональних політичних режимів.

Реферати

1. Концепція міського політичного режиму.
2. Сучасна практика функціонування міських (локальних) політичних режимів.
3. Регіональні політичні еліти та взаємодія «центр-периферія».
4. Особливості взаємодії істеблішменту міста та бізнес-структур: базові моделі.

5. Політична урбаністика в погляді на системи владної організації.
6. Актуальні й проблемні питання локальних спільнот у політичних процесах держави.

Список літератури

1. Балановський Я. М. Теоретико-методологічний потенціал концепції міських політичних коаліцій (режимів) / Я. М. Балановський // Вісник Дніпропетровського університету. С 268 – 274.
2. Кузьмин А. С. Региональные политические режимы в постсоветской России: опыт типологизации / А. С. Кузьмин, Н. Дж. Мелвин, В. Д. Нечаев // Политические исследования. - 2002. С. 142–155.
3. Ледяев В. Г. Социология власти. Теория и опыт эмпирического исследования власти в городских сообществах / В. Г. Ледяев: М.: Изд. дом Высшей школы экономики. - 2012. 472 с.
4. Ледяев В. Городские политические режимы: теория и опыт эмпирического исследования / В. Г. Ледяев // Политическая наука. - 2008. - № 3. С. 32–60.
5. Ледяев В. Г. Эмпирическая социология власти: теория «машин роста» // Власть, государство и элиты в современном обществе / Под ред. А. В. Дуки, В. П. Мохова. Пермь: Пермский государственный университет, 2005. С. 5–23.
6. Ледяев В. Г. (2005а) Модели эмпирического исследования власти: западный опыт / В. Г. Ледяев // Власть и элиты в российской трансформации: Сб. научных статей / Под ред. А. В. Дуки. СПб: Интерсоцис, 2005. С. 65-79.
7. Рыженков С. И. Локальные режимы и вертикаль власти / С. Рыженков // Неприкосновенный запас. - 2010. - № 2. С. 63–72.
8. Рыженков С. И. Локальные режимы, городское управление и «вертикаль власти» в современной России / С. И. Рыженков, В. Я. Гельман // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС. - Т. 6. - № 4. С. 130-151
9. Тев Д. Б. Политэкономический подход в анализе местной власти. К вопросу коалиции правящей в Санкт-Петербурге / Д. Б. Тев // ПОЛИТЭКС: Политическая экспертиза. - 2006. - Том 2. № 2. С. 99-121.
10. Толстенко С. Н. Город как социокультурный феномен [Электронный ресурс] // Материалы научной конференции Город. Культура. Цивилизация. 2013 URL: <http://eprints.kname.edu.ua/32368/1/14.pdf> (дата обращения 03.03.16)
11. Яремчук В. Д. Міський політичний режим у Львові: внутрішні і зовнішні чинники формування та еволюції / В. Д. Яремчук // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. - Вип. 1(81). С. 88 - 109

12. Stone C. N. Regime Politics: Governing Atlanta, 1946–1988. Lawrence: University Press of Kansas, 1989.

Тема 11. Шляхи зміни політичного режиму. Соціальна та політична революції

Основні поняття

Революція, соціальна революція, політична революція, режим з домінуючим актором, посттоталітарна революція, економічний фактор, політична стабільність, політична криза, політичний ризик.

План

1. Передумови революційних змін.
2. Соціальна та політична революції.
3. Посткомуністичні революції та демократичний транзит.
4. Шляхи відтворення політичної стабільності режиму.

Політичний режим – це спосіб функціонування та взаємозв'язку основних елементів політичної системи суспільства. Також політичний режим уявляє собою унікальну технологію влади, сукупність засобів здійснення влади в окремому просторово-темпоральному континуумі. Він має неповторні риси, проте, більшість політичних режимів об'єднані також й певними “подібностями”, що відкривають шлях для концептуалізації феномену, розробки його структури та функцій. Політичний режим схильний до різноманітних переходів в інші «стани». Зміна станів існуючого політичного режиму, або кардинальна зміна самого політичного режиму може відбуватися за еволюційним сценарієм, тобто поступово через проведення важливих для суспільства і його розвитку реформ. Також шлях зміни існуючого політичного режиму може відбуватися за революційним сценарієм, який передбачає

радикальні зміни його контенту та тих принципів, на яких тримається вся структура та інфраструктура управління. Зокрема, на подальше революційна зміна влади може ініціювати загальне переформатування суспільних відносин.

Різні аспекти кризовості, трансформації та «революційності» політичних режимів дістали відображення в працях Р. Даля, К. Джаггерса, Д. Епштейна, Х. Лінца, А. Магена, М. Маршала, А. Мельвіля, А. Паддінгтона, А. Степана, Л. Уайтхеда, Дж. Ульфельдера, С. Хантінгтона та ін. Серед вітчизняних дослідників можна виокремити дослідження Ф. Рудича, Ю. Мацієвського, О. Фісуна, Є. Цокур та ін. [5].

Революція – докорінний переворот у житті держави або суспільства, який призводить до комплексних змін всіх або більшості сторін суспільного життя, що зачіпає основи існуючого соціального ладу. В ході революцій масові рухи і частина еліт ставлять практичну задачу зміни системоутворюючих інститутів суспільства (як правило, принципів формування правлячої і майнової еліт). Це відрізняє революцію від інших випадків соціально-політичної дестабілізації: підйому громадського руху, повалення режиму без зміни соціально-політичної системи, зокрема, «помаранчевих революцій».

В ході революції силовим шляхом (але не обов'язково за допомогою кровопролиття) долається існуюча система інститутів, руйнується легітимність. Існуюча модель легітимності зазнає колапсу, створюються нові центри прийняття важливих рішень, які спираються на підтримку широких верств населення та готові бути лояльними до нових системних зрушень, ініційованих революційною елітою. Широкі маси залучаються до соціальної творчості, облаштування власного життя на власний розсуд. Революція закінчується, коли життя входить в рамки нової легітимності.

Таким чином, революцію можна також визначити як загальнонаціональну соціально-політичну конфронтацію з приводу системоутворюючих інститутів суспільства (як правило – принципів формування правлячої і майнової еліти), при якій соціальна творчість долає існуючу легітимність.

Для розуміння політичної та соціальної революції важливим є визнання так званої «політичної ситуації». Політична ситуація є елементом структури революційного процесу. Її врахування дозволяє оптимізувати процес аналітики причини та стану революційної протидії. Політична ситуація може пройти декілька етапів та переформатуватися в революційну ситуацію, зазнавши суттєвої радикалізації та з відповідним різким рівнем зростання насилля. Насилля у цьому сенсі стає частиною кардинальних перетворень системи. Часто воно супроводжує процес на всіх етапах розгортання – від «революційного імпульсу» (певної події тригера) до завершення революційних подій й встановлення нового уряду (політичного режиму іншого типу).

Революційна ситуація – це, передусім, політична обстановка, що передує революції і характеризується масовим революційним збудженням, включенням широких верств в активну боротьбу проти існуючого ладу. Революційна ситуація служить показником зрілості соціально-політичних умов революції, завоювання влади. Революційна ситуація може мати безліч історичних аналогій, навіть поза цивілізаційним або культурним контентом (наприклад, суто економічна платформа). Арабська весна за сукупністю ознак найближча до весни народів 1848 року та її попередниці. Вона також пов'язана зі складною економічною ситуацією та зростанням цін на продовольство і також розігралася протягом короткого відрізка часу. Велику роль у подіях Арабської весни та 1848 року зіграли національні рухи.

Фактично феномен революційної ситуації відрізняють такі основні ознаки: 1) «криза верхів», т. е. неможливість для панівних класів зберегти своє панування у незмінному вигляді. Криза політики панівного класу створює ту тріщину, в яку прориваються невдоволення та обурення пригноблених класів; 2) загострення вище звичайного потреби та лих пригнічених класів. Це загострення може бути викликане погіршенням економічного становища широких верств населення, соціальним безправ'ям і знедоленістю мас, різким поглибленням соціальних антагонізмів та ін.; 3) значне підвищення

політичної активності мас. Бойові настрої стрімко наростають, маси буквально рвуться до політики. Глибинна основа Р. с. – конфлікт між продуктивними силами та виробничими відносинами. Однак цей конфлікт заломлюється через призму складної системи соціально-політичних класових відносин. Суперечності способу виробництва визначають Р. с. лише зрештою. Безпосередньо вона впливає із взаємовідносин класів.

Час виникнення революційної ситуації, її форми та темпи розвитку залежать від усієї системи соціально-політичних відносин: від стану державної машини, міцності позицій пануючого класу, від сили революційного класу, його зв'язків із іншими верствами населення, накопиченого ним політичного досвіду. Можна розрізнити два типи революційної ситуації, а саме: 1. Помірна революційна ситуація, яка характеризує наявність певної погодженості основних суб'єктів революційного процесу та навіть владної еліти, яка бажає часткового збереження власних привілеїв, мирної передачі влади, владного транзиту тощо. 2. Гостра революційна ситуація, яка характеризується жорстким протистоянням всіх суб'єктів революційного процесу та владної еліти, кардинально зростає рівень насилля в суспільстві тощо.

Список літератури

1. Батюк Д. А. Типологія гібридних політичних режимів / Д. А. Батюк, Р. В. Кисленко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2013. – Вип. 6 (І). С. 18 – 23.
2. Печенюк Д. О. Типологія демократичних режимів за Б. Барбером / Д. О. Печенюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. - 2013. - С. 84 – 87.
3. Рудич Ф. М. Політичний режим і народовладдя: спроба політологічного аналізу / Ф. М. Рудич // Політичний менеджмент. - 2010. - № 2. - С. 3-16.
4. Цыганков А. П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика / Учебное пособие. – М.: Интерпракс, 1995.– 296 с.
5. Цокур Є. Г. Типологія політичних режимів у контексті специфіки їх легітимації / Є. Г. Цокур // Наукові праці. - 2010. - Т. 122. - Вип.109.

Реферати

1. Соціальна та політична революції: спільні та відмінні риси.
2. Революційні еліти та шляхи їх утвердження.
3. Революція Гідності: передумови та здобутки.
4. Сучасний стан трансформаційних перетворень у постреволуційному форматі.

Список літератури

1. Доган М. Легитимность режимов и кризис доверия / М. Доган // Социологические исследования. 1994. № 6. С. 147.
2. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе. // Вопросы философии. - 1990. - № 9.
3. Мельвиль А. Ю. Демократические транзиты (теоретико-методологические и прикладные аспекты) / А. Ю. Мельвиль. - М., 1999.
4. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем Західної Європи: інституційний вимір. – Л., 2004.
5. Ситнова И. В. Сравнительный анализ «цветных революций» в странах постсоветского пространства/ И. В. Ситнова // Власть. - № 5 – 2011.

Тема 12. Сучасний політичний режим в Україні

Основні поняття

Авторитаризм, перехідний період, кланово-олігархічні структури, змішаний тип політичного режиму, консолідація демократичних інститутів. «напівдемократична олігархія», владна коаліція.

План

1. Історичні витоки та умови формування політичного режиму в Україні.
2. Теоретичні підходи до визначення української моделі політичного режиму.
3. Проблеми демократичного транзиту в Україні.

4. Політичний режим в Україні: модифікаційні тенденції та перспективи.
5. Політичний режим в Україні на сучасному етапі соціально-політичних та економічних перетворень.

Формування політичного режиму в Україні відбувалося в умовах динамічного процесу націотворення та державотворення в період розпаду СРСР. Слід зауважити, що політичний режим нашої держави складався поетапно у відповідності з історичною обумовленістю тих процесів, які відбувалися в країні. Історично державотворча традиція України має витoki в Київській Русі, Гетьманській державі, державності УНР та ЗУНР, Директорії, Гетьманаті П. Скоропадського. Формування української державності та іманентних політичних режимів відбувалося в умовах поневолення українського народу у період Радянського Союзу. Де-факто можна говорити, про те, що саме «радянський формат» в управлінні та соціально-політичній ментальності став чинником деформації для майбутньої незалежної української держави. Він заклав інституційні деформації та певні патерни політичної поведінки, які загалом можна звести до моделі «радянської» та «пострадянської» людини. Цим було поставлене основне питання перед українською владою та народом, щодо подолання радянської спадщини у соціальній, економічній та, головне, політичній сферах.

Отже, незалежна Україна в період з 1991 по 2021 роки пройшла важкий шлях зміни різних за сутністю політичних режимів. Необхідно відмітити, що важливою умовою позитивних змін в укріпленні держави, а з іншого у процесах демократизації стали елементи політико-інституційних надбань: де-факто наявність двох сильних центрів сили (президента і парламенту з урядом) дозволяє найбільш ефективно демократизувати владу.

Слід визнати фундаментальну роль у становленні середовища політичних режимів в Україні саме першого етапу державотворення. На думку вітчизняного автора В. Томахіва, викладену у статті «Трансформація політичного режиму в незалежній Україні: загальні

тенденції, особливості дефініцій», слід наголосити: «в межах першого періоду трансформації політичного режиму в Україні (кінець 1980-х – 1996 р.) відбувалася руйнація тоталітаризму, зародження деяких демократичних елементів функціонування політичного режиму: відсутність політичних репресій, зародження ідеологічного та політичного плюралізму і поява на цій основі політичних партій, свободи слова, відносно демократичних виборів на різних рівнях влади. Одночасно відбувалося законодавче забезпечення цих змін, яке в цілісному загальному вигляді завершилося прийняттям нової Конституції в 1996 р. Домінуючими тенденціями цього періоду були демократичні, які включали в себе певні елементи охлократичності. Прийняття демократичної Конституції не стало показником того, що в країні повністю утвердився демократичний режим» [6, с. 337].

Крім того, за роки незалежності виокремилися і загальні стратегічні цілі й завдання. Так, український аналітик О. Корнієвський вважає: «Стратегічним завданням системної трансформації українського суспільства є набуття ознак сучасної демократичної, соціальної і правової європейської держави, яка б, синтезувавши кращі національні традиції, адекватно й ефективно відповідала на виклики глобалізації. Соціальність держави, крім багатьох інших індикаторів, вимірюється й результативністю діяльності професійних спілок – важливої складової громадянського суспільства, спрямованої на вдосконалення систем і механізмів соціального захисту людей праці, забезпечення соціальних гарантій і допомоги кожному трудівникові, підвищення ефективності взаємодії з органами влади і роботодавцями. Створення впливових профспілок, спроможних ефективно захищати інтереси працівників, – невід'ємний атрибут цивілізованої держави. Право на утворення професійних спілок внесено до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 рік) і визнано Міжнародною організацією праці.

Варто розглядати етапи становлення політичного режиму в Україні безпосередньо у взаємозв'язку зі становленням інституту президентства. Не зважаючи на певні історичні традиції існування

такого політичного інституту, відлік необхідно починати з отримання Україною незалежності, тобто з моменту не тільки автономізації в умовах Радянського Союзу, але й «повного розриву» єдиних державницьких зв'язків з центром, власне, створення «політичного простору» незалежної української держави.

1. Етап: 1991-1995 рр. У цей період відбулося закладення основ для функціонування напівпрезидентської (президентсько-парламентської) форми правління. Період пов'язаний з правлінням Л. М. Кравчука (У 1991-1994 рр. – Президент України. У 1993 р. погодився на дострокові вибори глави держави (призначені на липень 1994 р.). В першому турі набрав найбільшу кількість голосів серед інших кандидатів, але в другому програв Л. Д. Кучмі). Він пов'язаний з цілим переліком політичних подій та має досить характерні ознаки перехідного політичного режиму на етапі декомунізації.

2. Етап: 1995-1996 рр. Період наближення вітчизняного владного механізму до президентської форми правління відповідно до Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України від 8 червня 1995 року.

3. Етап: 1996-2004 рр. Це період повернення до президентсько-парламентської форми. Конституційний договір, ухвалений у Києві 8 червня 1995 р., завершувався визнанням необхідності прийняття нової Конституції в термін не пізніше одного року з дня підписання цього документу. Верховна Рада ухвалила Конституцію України 28 червня 1996 р.

4. Етап: 2004-2009 рр. Прийняття проекту конституційної реформи, змістом якої є перехід України від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки, що істотно змінює політичний режим, надаючи йому суто парламентарних характеристик. Запроваджена у 2006 р. політична реформа суттєво вплинула на роль і місце інституту президентства у сучасній політичній системі України. Президент став залежним від Верховної Ради щодо визначення кандидатури на посаду Прем'єр-міністра. Тобто, фактично було втрачено прямий вплив голови держави на виконавчу гілку влади. З'явився ще один автономний

політичний центр влади, з власною логікою політичної дії та відповідальності поза залежністю від фігури Президента.

5. Етап: 25 лютого 2010 - 22 лютого 2014. Режим В. Ф. Януковича. Даний політичний режим став проявом неопатримоніальної перспективи, тобто захоплення та централізації влади представниками одного сімейно-кланового угруповання з відповідним заохоченням регіональних еліт до примусового приєднання до єдиного політико-партійного проекту «Партія регіонів». Звісно, для цього процесу склалися відповідні передумови. Виконавча влада є відповідальною перед парламентом. Де-факто, внутрішньополітична ситуація в Україні нестабільна. Парламентські коаліції нестійкі. Відносини між парламентом і президентом часом набувають форми гострого протистояння, як це відбулося, зокрема, навесні 2007 р.

Інститут президентства в Україні перебуває у стані безперервної трансформації, детермінуючи зміст та інтенсивність перебігу політичного життя країни. Вплив даного політичного інституту відчувається навіть після перебігу подій 2013-2014 років, які стали результатом дискредитації інституту президентства в Україні через його персоналізацію та фактичну дисфункцію. Безпосередньою причиною кризи в Україні в кінці 2013 року стала послідовна і демонстративна відмова режиму Януковича від представлення інтересів значної частини суспільства. Крім того, існування консенсусу еліт, олігархічного консенсусу було унеможливлене.

Прихід В. Януковича до керування державою призупинив демократичні тенденції та призвів до відродження авторитаризму та авторитарних тенденцій у взаємовідносинах з суспільством. Початковий етап утвердження диктатури В. Януковича характеризувався скасуванням Конституційної реформи 2004 р. в жовтні 2010-го і повернення до моделі президентсько-парламентської форми правління. Звісно, саме президент у цій системі де-факто йшов до монополізації влади не тільки на рівні контролю над парламентом, але й на безпрецедентному впливі й контролі над органами місцевого самоврядування. Мета цього кроку більш ніж зрозуміла – це

концентрація державної влади, виконавчої вертикалі в одних руках, що є притаманним для авторитаризму.

За три роки перебування при владі В. Януковичу вдалося поставити під контроль не лише судову владу, яка характеризувалася корумпованістю та залежністю від чиновництва, а й законодавчу. Модель авторитарного диктаторського режиму В. Януковича була запозичена зі схожих моделей у Росії та Білорусії. Відповідно запозичення мали й методи керування, зокрема, залякування та тиск на політичну опозицію (перебування Ю. В. Тимошенко за ґратами в період президентства В. Януковича). Також за відповідною моделлю партійного співробітництва сателітом «Партії Регіонів» стала КПУ. Таким чином правляча авторитарна політична сила намагалася перехопити частину електорату у лівих сили загалом. Такий зв'язок умовно не давав можливості назвати правлячу авторитарну політичну силу такою, що централізувала владу навколо політичного клану діючого істеблішмента тощо.

6. Етап: (2014 – 2019 рр.). Політичний режим П. О. Порошенка. За підсумками позачергових виборів 25 травня 2014 року Петра Порошенка було обрано президентом у першому турі, він отримав підтримку 54,7 % виборців. Друге місце посіла лідер партії "Батьківщина" Юлія Тимошенко (12,82 %). Інавгурація Петра Порошенка відбулася 7 червня 2014 року. нова влада проголосила курс на зближення із Заходом, зокрема, на інтеграцію з Євросоюзом та вступ до НАТО.

21 березня 2014 року Україна підписала політичний блог Угоди про асоціацію з ЄС, повністю документ набрав чинності 1 вересня 2017 року. 17 травня 2017 року у Страсбурзі було підписано законодавчий регламент щодо запровадження безвізового режиму ЄС, фактично він почав діяти з 11 червня 2017 року.

7 лютого 2019 року Верховна рада ухвалила ініційований Петром Порошенком законопроект, який закріплює в конституції курс України в ЄС та НАТО (підписаний президентом 19 лютого). У своїй передвиборчій програмі у 2019 році Порошенко пообіцяв, що країна у 2023 році подасть заявку на вступ до Євросоюзу, а також

отримає та почне реалізовувати План дій щодо членства в НАТО. 15 травня 2015 року Петро Порошенко підписав закон про "декомунізацію" українського суспільства, що засуджує комуністичний режим, забороняє пропаганду та символіку радянського періоду.

З 2019 року в президентство В. О. Зеленського політична система сучасної України знаходиться на етапі трансформації та кардинального реформування її основних елементів. Слід зазначити, що саме іманентні характеристики розвитку політичних процесів в таких умовах змінюють контекст поширення та внесення принципів партисипаторної демократії. Проблема політичного балансу та власне стабільності політичних процесів закладають суттєві перешкоди у реалізацію найбільш радикальних реформ у взаємодії владних інституцій та суспільства. Важливим залишається питання специфіки політичної еліти в Україні. Такими реформами є діджиталізація, деолігархізація, відкриття ринку землі тощо. Зберігається проєвропейська та проамериканська геополітична орієнтація тощо.

Головною проблемою становлення політичного режиму являється подолання пострадянського минулого, зокрема, еліти-номенклатури, впливу олігархату та клановості й кумівства, що заважають демократизації та відкритості процесу політичного та державного управління. Наявність тенденцій до явища клановості у впливі на політичний режим пояснюється перехідним характером політичного режиму України. Тобто, клановість може вважатися неминучою частиною стратегії розвитку транзитивних спільнот. Неминучою складовою клановості на пострадянських теренах є певні аспекти ритуалізації та символізації політичних явищ.

Конституція України передбачає участь громадян у всеукраїнському та місцевому референдумах, а також право громадян направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

Трактування 5 Статті Конституції передбачає реалізацію народом України законодавчої ініціативи, проте, зміст даного

положення або жодного іншого в Основному Законі прямо не врегульовує такого права. Таким чином, в чинній редакції Конституції України відсутні засади реалізації такої впливової форми партисипації громадян як народна законодавча ініціатива. Деякі питання громадської участі, а також окремі механізми демократії участі та прямої демократії регулюються іншими законами. Серед головних можна назвати закони України: “Про місцеве самоврядування в Україні”, “Про органи самоорганізації населення”, “Про добровільне об’єднання територіальних громад”, “Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності”, “Про регулювання містобудівної діяльності”, “Про статус депутатів місцевих рад”, “Про звернення громадян” та деякі інші. В цілому законотворча діяльність не охоплює всю повноту інкорпорованих у політичний процес елементів демократії участі.

Український дослідник проблематики політичної участі Д. Коротков підкреслює: «Проблема політичної участі громадян України в процесах демократичного реформування потребує подальшої наукової розробки. Основна увага дослідників зосереджується навколо тлумачення політичної участі та пов’язаних з нею понять; з’ясування чинників політичної участі з урахуванням їх природи, механізму впливу, тривалістю та інтенсивністю дії; аналізу електоральної активності громадян тощо. Нерідко поняття політичної участі громадян зводиться до їх участі на виборах різного рівня, а також у референдумах. Якщо ж визначати політичну участь як один з ключових антропологічних „вимірів людини”, то, на наш погляд, слід проаналізувати політичну участь громадян України крізь призму функціональної інституціоналізації політичних свобод у новітній Україні» [20, с. 73].

Найбільш контекстним вияв механізмів демократії участі є саме для місцевого самоврядування. Починаючи з 2008 р., Рада Європи та Україна активно співпрацюють у напрямі впровадження стандартів доброго врядування на місцевому рівні, зокрема, й розвитку демократії участі (партисипативної демократії). Затвердження Європейської стратегії є надзвичайно важливим кроком у

подальшому розвитку місцевої демократії. Актуальність подібних інтенцій пов'язана, перш за все, з проблемами децентралізації влади (в тому числі на місцях).

В Україні процес децентралізації розпочато 2014 року з прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (01.04.2014), законів України «Про співробітництво територіальних громад» (17.06.2014), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (05.02.2015) та змін до Бюджетного і Податкового кодексів – щодо фінансової децентралізації.

Цей процес дозволив формувати відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування значний дієвий і спроможний інститут місцевого самоврядування на базовому рівні – об'єднані територіальні громади (ОТГ).

Децентралізація як суттєва владна ініціатива надає низку нових можливостей у процесі регулювання взаємовідносин держава-громадянське суспільство та центр-периферія в межах України. Процеси децентралізації, передачі функціональних повноважень та перерозподіл фінансових ресурсів на локальний рівень спричиняють кардинальні перетворення в багатьох сферах суспільства. Впровадження децентралізації в Україні створює передумови для розвитку міських політичних режимів.

Проте, впровадження елементів децентралізації на рівні міського самоврядування в повній мірі є досить передчасним кроком через перехідний характер економіки країни та соціально-політичну нестабільність. Тобто він може спричинити серйозну боротьбу за контроль над економічно привабливими районами. Також місцевому самоврядуванню можуть бути делеговані адміністративні повноваження без відповідних фінансових ресурсів, що потенційно призведе до невідповідності повноважень та реальних можливостей.

Сьогодні перед Україною відкривається справді історичний шанс переходу до демократичної і правової держави. Для цього потрібно лише досягти згоди в межах існуючих демократичних сил, які отримують, без сумніву, підтримку українського народу.

Величезне значення у наш час набуває комбінація сил у Верховній Раді, зокрема, співвідношення позицій пропрезидентської монокоаліції «Слуга народу» та опозиційних сил, які мають різні спектри бачення майбутнього нашої країни. Внутрішній політичний дискурс децентралізації в Україні формується офіційним та неофіційним шляхом.

Офіційний дискурс відзначається активною інформаційно-роз'яснювальною роботою щодо поняття, цілей та механізму децентралізації, організованою українським істеблішментом). Таким чином соціально-комунікаційна діяльність: вертикальна, що надходить від органів влади до громадськості, і горизонтальна, що йде від громадськості в зворотньому напрямку. Оптимальний механізм їх взаємодії є важливим фактором істотних трансформацій на рівні стабілізації місцевих політичних режимів в Україні та їх істотній демократизації.

Неофіційний дискурс пов'язаний з заявами представників несистемної опозиції, які знаходяться під впливом Російської Федерації, а також публікаціями політологів та журналістів у засобах масової інформації. Власне деструктивним чинником дискурсу децентралізації влади в Україні є ідея федералізації, яка досі залишається в політичному дискурсі, щоправда висловлюється вона не ключовими політичними акторами. Часто саме у даному напрямку формуються ключові маніпулятивні «удари» по політичній системі. Неоднозначним чинником дискурсу децентралізації є неофіційний політичний дискурс у соціальних мережах та засобах масової інформації.

Однією з найважливіших передумов успішної децентралізації публічної влади в державі як запоруки демократизму і забезпечення в такій державі народовладдя є визнання, нормативне відображення та впровадження місцевого самоврядування до правової системи держави.

Успіх децентралізації та використання її переваг залежать від виконання певних умов, найважливішими з яких, зокрема, являються: наділення місцевих органів влади повноваженнями, що

дозволятимуть їм реагувати на зміни попиту населення на місцеві суспільні блага та послуги; розподіл повноважень (прав і відповідальності) між центральними та місцевими органами влади, що виключає їх дублювання, враховуючи, що надання прав без відповідальності створює умови для корупції та неефективного використання бюджетних коштів; забезпечення прозорості рішень і діяльності місцевої влади та її підзвітності населенню.

Фактично основними проблемами у реалізації політики децентралізації є розподіл бюджету та політичних обов'язків. В цілому децентралізація – це шлях подолання негативних тенденцій у розвитку демократії. Звичайно слід акцентувати увагу на тому факті, що цей шлях є повністю автентичним. Тобто він фактично не має транзитивний характер, не може бути «перенесеним» у повному обсязі, що порушує закономірності розвитку міських спільнот та режимів. Так, «надлишок» повноважень, переданий місцевим громадам, посилить тенденцію до більшої регіоналізації.

В таких умовах нові лідери місцевих громад мають бути ефективними менеджерами європейського зразка.

Запитання

1. Назвіть критерії соціальної оцінки процесу модернізації політичної системи та режиму України.
2. Назвіть характерні ознаки змішаного політичного режиму в Україні.
3. Які зміни політичного режиму після 2019 року у період каденції В. О. Зеленського Ви вважаєте найбільш продуктивними для подальшого реформування політичної системи в цілому?
4. Наскільки успішним, на Вашу думку стало реформування місцевого самоврядування та політика децентралізації (у порівнянні).

Реферати

1. Історичні форми політичного режиму на теренах України.
2. Шляхи реформування політичного режиму в Україні.

3. Політичний режим та розвиток громадянського суспільства в Україні.
4. Охарактеризуйте революційні та постреволуційні зміни політичного режиму в Україні в період 2014-2021 рр.
5. Поясніть вплив електорального фактору на зміни політичного режиму в Україні?

Список літератури

1. Барков В. Ю. Взаємовідносини держави і суспільства в Україні // Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. — К.: НІСД, 2004. — С. 351 – 451.
2. Бжезинський Зб. Вирішальна роль України на пострадянському просторі. // Політика і час. -1997. - № 9. -С. 24-28.
3. Колодій А. До питання про політичний режим в Україні // Сучасність. 1999. № 7-8. С. 84–96.
4. Корнієвський О. Професійні спілки в умовах соціальних трансформації / О. Корнієвський // Політичний менеджмент. – 2008. - № 6. С. 105 - 110
5. Кудряченко А. Інститут соціального партнерства як чинник демократичного розвитку суспільства: світовий досвід та висновки для України. — <http://www.niss.gov.ua/Monitor/July08/19.htm>
6. Лагутін А Концептуальні засади політичного реформування в Україні: постановка проблеми / А. Лагутін // Політична думка. – 2002. - № 1.
7. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем Західної Європи: інституційний вимір. – Л., 2004.
8. Томахів В. Трансформація політичного режиму в незалежній Україні: загальні тенденції, особливості дефініцій / В. Томахів // Українська наука: минуле сучасне, майбутнє. – 2014. - Вип. 19, ч. 1. С. 336 – 342.
9. Шипунов Г. Гібридні політичні режими як феномен суспільно-політичної трансформації пострадянських країн (на прикладі України, Росії та Білорусі) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.dep.kiev.ua/confer/Conference/Shipunov.html>

ПРИБЛИЗНА ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ ТА ПИТАНЬ

1. Політичний режим як поняття та динамічне явище.
2. Соціологічний підхід до політичного режиму.
3. Інституційний підхід до політичного режиму.
4. Сучасні концепції політичного режиму.
5. Східна деспотія як форма політичного режиму.
6. Поліс як форма державної організації
7. Політичні режими Середньовіччя та Нового часу.
8. Політичні режими XIX ст.: сутність та особливості.
9. Концепція влади М. Вебера.
10. Держава як носій політичної влади.
11. Проблеми легітимності політичної влади.
12. Конфліктна природа владних відносин.
13. Проблеми демократизації влади в Україні.
14. Структура та функціонування сучасного політичного режиму.
15. Політичний режим та партійні системи сучасності.
16. Корпоративні інтереси та лобізм.
17. Сучасний консерватизм: теорія та практика.
18. Сучасний лібералізм та його еволюція як чинник впливу на політичні режими сучасності.
19. Лівий та правий радикалізм в житті суспільства.
20. Демократичний режим: історичні витоки та форми.
21. Сучасний демократичний режим: сутнісна характеристика.
22. Сучасні теоретичні моделі демократії.
23. Концепція «хвиль демократизації» у контексті функціонування сучасного політичного режиму.
24. Феномен авторитарного режиму.
25. Теократія як різновид авторитарного політичного режиму.
26. Виборчий процес як об'єкт маніпулювання в умовах сучасного авторитарного режиму.
27. Авторитарні режими СНД.
28. Витоки й особливості тоталітарних режимів.

29. Насильство як атрибут влади в умовах тоталітарного політичного режиму.
30. Тоталітаризм в умовах глобалізаційних змін.
31. Концепція міського політичного режиму.
32. Історичні витоки політичного режиму в Україні
33. Політичний режим «кучмізму».
34. Революція Гідності: передумови та здобутки.
35. Шляхи реформування політичного режиму в Україні.

Питання до курсу «Сучасні політичні режими»

1. Що відображає поняття «політичний режим»?
2. Дайте визначення політичному режиму. Охарактеризуйте його як категорію та політичне явище.
3. Як співвідносяться поняття «політичний режим» і «політична система»?
4. Поняття, походження влади, її ресурси й види, суб'єкти.
4. Економічні та психологічні фактори влади і традиції.
5. Поліс – додержавне товариство або держава?
6. Східна деспотія як історична форма політичного режиму.
7. Особливості ліберально-демократичної моделі влади на Заході.
8. Консервативний погляд на проблематику функціонування політичного режиму в історичній ретроспективі.
9. Структура політичного режиму
10. Особливості функціонування політичного режиму
11. Інституційна інфраструктура політичних режимів (держава, політичні партії, групи інтересів, групи тиску, неурядові організації).
12. Значення політичної культури та ідеології у функціонуванні політичних режимів.
13. Назвіть та охарактеризуйте механізми контролю політичним режимом інформаційних потоків у сучасному суспільстві.
14. Поняття та історичні витоки демократії.
15. Основні ознаки демократичного політичного режиму.
16. Основні сучасні моделі демократії.
17. Процес переходу до демократії.

18. Хантінгтон С. Хвилі демократизації.
19. Демократичний транзит.
20. Авторитарний режим: сутність, типології, сучасний стан.
21. Політичний режим «керованої демократії» у Росії: сутнісна характеристика та основні прояви.
22. Посткомуністичні режими.
23. Тоталітарний режим: сутнісна характеристика та основні прояви.
24. Історичні форми тоталітарного режиму: італійський фашизм, німецький націонал-соціалізм, сталінізм.
25. Тоталітарний режим та сучасність.
26. Історичні витоки політичного режиму в Україні.
27. Режим Л. М. Кравчука.
28. Режим Л. Д. Кучми.
29. Помаранчева революція та правління В. А. Ющенко.
30. Політичний режим В. Ф. Януковича.
31. Сучасний політичний режим в Україні: сутнісна характеристика та тенденції розвитку.
32. Політичний режим П. О. Порошенко: системні зміни та виклики.
33. Політичний режим В. О. Зеленського у вимірі електоральних вподобань та трансформаційних зрушень.

Термінологічний словник

Авторитаризм – це політичний режим, в основу якого покладено зосередження монопольної влади в руках однієї особи чи групи осіб, що знижує або виключає роль представницьких інституцій влади у суспільстві.

Авторитарний тип особистості – тип особистості, який схильний до позиціонування себе у контексті жорсткого соціального та політичного домінування, побудови ієрархій у різноманітних організаційних формах, нав'язування власної думки та політичної волі нішим.

Анархізм – політична течія, що заперечує необхідність держави і влади для організації життєдіяльності людей, що ставить метою заміну будь-яких форм примусової влади добровільними асоціаціями громадян.

Аномія – відсутність соціальних норм у суспільстві, недієвість соціальних норм в умовах наростаючої кризи.

Артикуляція інтересів – процес формулювання індивідами своїх вимог, що відбивають їх реальні чи уявні інтереси.

Влада – це сукупність асиметричних соціальних зв'язків з виокремленням суб'єкту та об'єкту здійснення впливу.

Вплив – нав'язування власної волі у будь-який доступний спосіб.

Вплив політичний – системне здійснення нав'язування волі та маніпулювання у соціально-політичному процесі.

Гібридний політичний режим – це змішаний тип політичного режиму, що виникає з урахуванням авторитарного внаслідок незавершеного демократичного переходу.

Гласність – демократичний принцип, що передбачає відкритість діяльності органів управління, їх доступність для контролю з боку

суспільства. Г. може проявляти себе у публічно-політичній та інформаційно-комунікативній царинах.

Громадянське суспільство – це історичний тип у розвитку людського суспільства, його конкретна якісна характеристика; це сфера самовиявлення і реалізації потреб та інтересів вільних індивідів через систему відносин (економічних, соціальних, релігійних, національних, духовних, культурних).

Диктатура – необмежена влада однієї особи, групи або класу, спирається на озброєне насильство, зазвичай протиставляється демократії, заснованої на гарантії прав людини.

Демократичний політичний режим – це один з видів політичного режиму, при якому населення бере участь у здійсненні державної влади, приймаючи рішення більшістю з урахуванням інтересів меншості.

Демократія представницька – це опосередкована (через виборних представників) участь громадян в прийнятті політичних рішень.

Демократія постмодерна – теоретична концепція американського дослідника К. Крауча та відповідний політичний режим, який поєднує в собі риси демократичного устрою, ситуативної хаотичності в процесі прийняття політичних рішень та авторитарних тенденцій в управлінні.

Демократія безпосередня (пряма демократія, пряме народовладдя) – це сукупність форм організації державної влади, за якої основні рішення щодо управління справами суспільства й держави схвалюються безпосередньо всіма громадянами на референдумах, зборах тощо. Протилежністю б. д. є демократія представницька.

Демократія дефектна – це ідея та концепція, запропонована політологами Ханс-Юргеном Пухле та Аурелом С. Круассаном на початку 21 століття, щоб уточнити розбіжності між тоталітарним, авторитарним та демократичним політичними режимами. Існує

чотири форми дефектної демократії і те, як кожна нація досягає точки дефекту, варіюється. Одна з повторюваних тем – географічне положення нації, яке включає вплив навколишніх націй у регіоні. Інші причини дефектних демократій включають їх шлях модернізації, рівень модернізації, економічні тенденції, соціальний капітал, громадянське суспільство, політичні інститути та освіти.

Держава – це базовий політичний інститут всього суспільства, який наділений такими важливими функціями, як здійснення легітимного (визнаного суспільством) насилля, збір податків, дипломатія тощо.

Децентралізація – це процес перерозподілу відповідних функцій, повноважень, ресурсів від центрального управління в процесі проведення реформи місцевого самоврядування і територіальної організації влади.

Індоктринація – це нав'язування індивіду або групі цінностей певної ідеології.

Конкурентний авторитаризм – це недемократичний тип політичного режиму, який передбачає наявність працюючих демократичних інститутів (таких як вільні вибори, плюралізм ЗМІ, легальна опозиція), які використовують соціально впливові суб'єкти. Права людини в країні змагального авторитаризму не дотримуються.

Контрреволюція – політичний процес, в якому беруть участь групи, прагнуть до повалення нової еліти і відновлення колишніх порядків.

Культура політична – це цілком типова, інтегральна характеристика індивідуального чи колективного соціального суб'єкта та соціальних інститутів, суспільства в цілому, що фіксує рівень розвитку їхньої політичної свідомості, політичної діяльності та поведінки.

Легітимність (від лат. *legitimus* – законний) – це довіра до владних органів громадян країни, визнання їх права здійснювати управління соціальними процесами.

Легітимність традиційна – це довіра до системи влади у відповідності з існуючими соціокультурними та політичними традиціями.

Легітимність раціонально-легальна – це довіра до існуючої системи влади у відповідності з її ефективністю та функціональністю.

Легітимність харизматична – довіра до існуючої системи влади у відповідності з особливими якостями лідера держави.

Легітимізація – шляхи набуття політичним режимом підтримки та лояльності зі сторони населення.

Легітимація ідеологічна – це такий тип легітимаційних практик, який заснований на впровадженні ідеологем, які спрямовані на електоральну та загалом громадянську підтримку, мають власних прибічників, відповідають вже формованим ціннісним системам.

Легальність – законність системи влади, підпорядкованість її дій існуючому законодавству.

Лояльність політична – прихильне ставлення громадян до політичного режиму, його представників, політичної інфраструктури, політичного курсу тощо. Є особливим проявом довіри, яка може не виражатися у прямій підтримці дій політичного режиму.

Масова культура – це явище та особлива культурна форма (різновид) побуту, розваг та інформації, що переважає у суспільстві. Вона включає такі явища, як засоби масової інформації, спорт, кінематограф, музика, масова література.

Медіакратія – це вплив, влада засобів масової інформації, концептуально означає феномен, коли політичні рішення та дискусії, а також політична комунікація в сучасних демократіях відбуваються не в первинній політичній площині, а на користь ЗМІ.

Мерітократія – це принцип управління, згідно з яким керівні пости повинні займати найбільш здібні люди, незалежно від їхнього соціального походження та фінансового достатку.

Монополізація політична – процес створення передумов для концентрації влади в одного надвпливого суб'єкта (держави, політичної партії, лідера, суспільно-політичного руху тощо).

Неоавторитарний політичний режим – це тип недемократичного політичного режиму, який характеризується більш лояльним відношенням до суспільства, існуванням слабкої політичної опозиції, фактичною незмінністю правлячої верхівки при системних «перезавантаженнях».

Олігархія – тип недемократичного політичного режиму або системи організації суспільно-політичних й економічних відносин, де домінують суб'єкти з надвеликими фінансовими статками та активами, які монополізують політичний, інформаційний та економічний простір.

Олігархічний клан – група економічно потужних та політично впливових осіб, які конкурують з іншими спільнотами за ресурси в межах суспільства й держави.

Охлократія – тип політичного режиму та організації влади, що базується на ситуативних настроях натовпу, може мати, як яскраво виражений ідеологізований та політично-позиційний характер, так і неполітизований, неідеологізований, аполітичний, однак, яскраво деструктивний за проявами.

Патримоніалізм – це форма традиційного панування одного-єдиного володаря, що відрізняється від інших форм існуванням особисто зобов'язаного йому оточення.

Поліархія – форма влади в сучасних розвинених країнах, передбачає її розподіл між центрами впливу (профспілками, бізнесом, фермерами і т. д.) з метою ефективного контролю над елітою.

Поліс – місто-держава, форма організації суспільства і держави в античному світі. Поліс утворювали вільні громадяни (члени громади), володіли правом на земельну власність (в самому місті або навколо

нього) і політичними правами. Частина населення міста в поліс не входила і не мала цивільних прав (вільновідпущеники, раби, чужоземці).

Популістський політичний режим – це система владної організації, яка спирається на використання гучних політичних гасел та електоральних обіцянок, що не виконуються, орієнтується на спрощене та вульгаризоване сприйняття населенням соціально-політичної та економічної систем, може мати персоналістський чи вождістський характер.

Посттоталітаризм – це тип політичного режиму, який характеризується значним послабленням дій репресивного апарату, контролю з боку держави над суспільством та поживлення суспільно-політичної й економічної інтеракції, розвінчання культу попередньої влади (вождя).

Потестарність – додержавний стан розвитку форм політичного життя, політичних практик та процесів.

Революція – це успішна чи близька до успіху спроба повалення існуючого політичного режиму, фундаментального перетворення політичних інститутів та легітимації політичної влади, що здійснювалася чи стимульована елітами та народними масами.

Революція політична – це зміна політичного режиму, яка передбачає в більшості широкомасштабний соціальний протест, зміну елітарного прошарку при владі, проте, політичний режим може не змінитися радикально.

Режим політичний – це сукупність методів та технологій управління суспільством в межах політичної системи. Така сукупність методів прямо залежить від ступеню розвитку суспільства, ключових системних та позасистемних владних центрів тощо.

Режим протополітичний – це система організації влади на етапі додержавного та раннього державного (архаїчного) періоду, яка

характеризується вкрай низьким рівнем інституціоналізації, впорядкування, однак високим ступенем політичного контролю над суспільством, його окремими групами тощо.

Теократія – форма правління, при якій влада належить духівництву або главі церкви безпосередньо.

Тоталітарний політичний режим – це режим, для якого характерні висока концентрація влади і її повний контроль над усіма сферами суспільного життя.

Тоталітарна демократія – це форма устрою політичної системи держави, при якій, незважаючи на формально демократичне законодавство та формальне дотримання всіх виборних процедур, фактична участь громадянського суспільства в управлінні державою та вплив суспільства на владу (зворотний зв'язок) малий чи мінімальний.

Тоталітарна ідеологія – система поглядів та ідей, яка спирається на утопічний погляд на суспільну організацію, створення масштабних проектів майбутнього, які змінять суспільно-політичний устрій, має характер «політичної релігії».

Табу політичне – це жорстка заборона владою, суспільством, окремою соціальною групою певних політичних дій, символів, ритуалів тощо.

Табу соціальне – це жорстка заборона на окремі дії членів первісного та традиційного суспільства, які мають пряме або опосередковане відношення до діючих традицій. Порушення соціальних табу призводить до десакралізації предмету, речі, людини в соціокультурному ареалі.

Тиранія – це форма державної влади, встановлена насильницьким шляхом і заснована на одноосібному правлінні.

Централізація політична – це процес встановлення влади єдиного субєкта в управлінні та прийнятті політичних рішень.

Хунта – це 1) назва громадсько-політичних організацій, об'єднань, зборів тощо в Іспанії та більшості країн Латинської Америки, де розмовляють іспанською мовою; 2) назва військових угруповань. Прихід до влади найбільш реакційних з них призводить до встановлення військової диктатури.

Шовінізм – це ідеологія, суть якої полягає в пропагуванні переваги одного народу (нації) над іншими народами (націями) з метою обґрунтування свого «права» на їхню дискримінацію або пригнічення.

Список додаткової літератури

1. Андрійко О. Академічні дослідження проблем державного управління та адміністративного права: результати і перспективи [Електронний ресурс] / О. Андрійко, В. Полухович // Юридичний журнал. – 2004. – № 5. – Режим доступу: <http://justinian.com.ua/article.php?id=1191>
2. Агаев С. Л. Гитлеризм, сталинизм, тоталитаризм: реальности и понятия / С. Л. Агаев // Полис. - 1995. - С. 94 – 97.
3. Арато А. Концепция гражданского общества восхождение, упадок и воссоздание и направления для дальнейших исследований / А. Арато // Полис. - 1995 - № 3. С. 48 – 57.
4. Арендт Х. Истоки тоталитаризма / Х. Арендт. — М.: ЦентрКом, 1996.
5. Барановський Ф. Спільність внутрішніх та євроінтеграційних потреб удосконалення політичної системи України / Ф. Барановський // Політичний менеджмент. – 2008 – № 4.
6. Безвизконная Е. В. Системно-синергетическая модель политической системы / Е. В. Безвизконная // Полис. Политические исследования. - 2009. - № 3. С. 113-124.
7. Бондарева К. В. Поняття політичних режимів як предмет юридичних досліджень / К. В. Бондарева // Держава і право. — 2012. — Вип. 57. — С. 76-83. — Бібліогр.: 25 назв. — укр.
8. Буроменський М. В. Вплив міжнародного права на політичні режими держав: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.11 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 1998. — 32 с.
9. Білий О. Легітимація і сучасний політичний режим / О. Білий // Наукові записки. ІПІНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. - . - Вип. 1(63). С. 43 – 54.
10. Вебер М. Традиционное господство / М. Вебер // Прогнозис. – 2007. - № 2. С. 150–165.
11. Голосов Г. В. Сравнительная политология./ Г. В. Голосов. - Новосибирск. - 1995. С. 47-72.
12. Даль Р. Полиархия, плюрализм и пространство / Р. Даль // Вопросы философии. - 1994. - N 3.
13. Данилюк Н. Визначальні риси авторитарного політичного режиму: роль «авторитарних послідовників» у його підтримці / Н. Данилюк // Освіта регіону. - 2009. - № 4.
14. Добронравин Н. Туркменистан: великое одиночество / Н. Добронравин // СССР после распада / под ред. О. Л. Маргания, Я. Травина. СПб.: Экономическая школа, 2007. С. 455-476.

15. Доган М. Легитимность режимов и кризис доверия // Социологические исследования. 1994. № 6. С. 147.
16. Дойч М. Разрешение конфликта (Конструктивные и деструктивные процессы) // Социальнополитический журнал. 1997. №1. С. 202—212.
17. Донеллі Д. Права людини у міжнародній політиці / пер. з англ. Тараса Завалія. - Львів: Кальварія, 2004. - 280 с.
18. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже; [пер. с фр.] – М.: Академический Проект, 2000. – 538 с.
19. Игрицкий Ю. И. Тоталитаризм вчера, сегодня, завтра / Ю. И. Игрицкий // Полис. - 1998. - № 4. С. 181.
20. Кардозо Ф. Зависимость и развитие Латинской Америки. Опыт социологической интерпретации / Ф. Кардозо, Э. Фалетто. - 2002.
21. Карпюк С. Г. Роль толпы в политической жизни архаической и классической Греции / С. Г. Карпюк // Вестник древней истории. - 2000. - № 3. - С. 3-15.
22. Краснов Б. И. Власть как явление общественной жизни / Б. И. Краснов // Социально-политические науки. - 2001. - № 11.
23. Крауч К. Постдемократия. М., 2010.
24. Кермонн Ж. Л. Западные политические режимы / Ж. Л. Кермонн // Полис. - 1991. - № 2.
25. Кузьмин А. С. Региональные политические режимы в постсоветской России: опыт типологизации / А. С. Кузьмин, Н. Д. Мелвин, В. Д. Нечаев // Полис. - 2002. - № 3. С. 142.
26. Крап А. Сутність політичної стабільності: індикатори та функції / Андрій Крап // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку / Національний університет "Львівська політехніка". – Львів : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2006. – Випуск 18. – С. 118–124.
27. Ледяев В. Г. Модели эмпирического исследования власти: западный опыт // Власть и элиты в российской трансформации: Сб. научных статей / Под ред. А. В. Дуки. СПб.: Интерсоцис, 2005. С. 65–79.
28. Лейпхарт А. Многосоставные общества и демократические режимы / А. Лейпхарт // Полис. - 1992. - № 1 - 2.
29. Липсет С. М. Роль политической культуры / С. М. Липсет // Пределы власти. — 1994. — № 2 - 3.
30. Мачкув Е. Преобразования коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация / Е. Мачкув // Полис. - 2001. - № 4.

31. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях (I) / В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – № 1. – С. 6-17.
32. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях (II) / В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – №2. – С. 20-30.
28. Олещук П. М. Символічні форми легітимації політичних режимів: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка — К., 2008. — 19 с.
29. Остапенко М. Ідеологічний плюралізм: проблема необхідності розвитку і збереження цілісності демократичного суспільства / М. Остапенко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2010. – Вип. 21. – 346 с.
30. Розов Н. С. Теория трансформации политических режимов и природа неопатримониализма / Н. С. Розов / Полис. - 2015. № 6. С. 157 - 172.
31. Роткопф Д. Суперкласс. Те, кто правит миром. М., 2010.
32. Романюк О. Транзитивні демократії (про визначення характеру режимів перехідних суспільств) / О. Романюк // Людина і політика. – 2004. – №2. – С. 23 - 30.
33. Рудич Ф. Політичний режим і народовладдя: методологічний контекст / Ф. Рудич // Віче. — 2011. — № 17. — С. 42 - 48.
34. Сухонос В. В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризму / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Українська академія банківської справи. Юридичний факультет. — Суми : Університетська книга, 2003. — 336 с.
35. Стоянович С. Посткоммунизм: противоречия между демократией и капитализмом / С. Стоянович // Полис. Политические исследования. - 1996. - № 1.
36. Сухонос В. В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризму / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Українська академія банківської справи. Юридичний факультет. — Суми : Університетська книга, 2003. — 336 с.
37. Тартыгашева Г. В. Классификация определений охлократии в общественных науках / Г. В. Тартыгашева, А. В. Комбаев // Вестник Бурятского государственного университета. - 2015. - №6. С. 96 – 102.
38. Тацій В. Я. Проблеми реалізації Конституції України / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика // Вісник Академії правових наук України. - 2001. - № 2 (21). - С. 27.
39. Талдикін О. В. Теорія влади. Структурно-логічні схеми і таблиці: Навч. посібник / О. В. Талдикін. Дніпро. Дніпропр. держ. універ. внутр. справ, 2020. 164 с.

40. Тимчук О. Л. Політико-правові особливості сучасних авторитарних режимів / О. Л. Тимчук // Вісник Запорізького національного університету. - 2009. - № 2 С. 48 – 54.
41. Тощенко Ж. Г. Социология / Ж. Г. Тощенко. - М.: Прометей, 1994. 384 с.
42. Халипов В. Ф. Власть. Основы кратологии / В. Ф. Халипов. М.: Луч, 1995. 304 с.
43. Хайек Ф. Дорога к рабству / Ф. Хайек. - М., 1992.
44. Цыганков А. П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика / Учебное пособие. – М.: Интерпракс, 1995.– 296 с.
45. Цыганков А. П. Правящий режим в постсоветской России: социальные основания, политическое поведение, варианты эволюции (декабрь 1991 - март 1993). - М., 1993.
46. Цокур Є. Г. Типологія політичних режимів у контексті специфіки їх легітимації / Є. Г. Цокур // Наукові праці. - 2010. - Т. 122. - Вип. 109. С. 10 - 14
47. Цымбурский В. Л. Идея суверенитета в посттоталитарном контексте / В. Л. Цымбурский // Полис. Политические исследования. - 1993. - № 1.
48. Фадеев Д. А. От авторитаризма к демократии / Д. А. Фадеев // Полис. - 1992. - № 1 - 2. С. 121 – 122.
49. Фисун А. А. Постсоветские неопатримониальные режимы: генезис, особенности, типология / А. А. Фисун. - 2007, № 6 (39). С. 8 – 28.
50. Фисун А. А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: Монография. – Харьков: Константа, 2006. – 352 с.
51. Фисун А. А. Постсоветские политические режимы: неопатримониальная интерпретация // Ойкумена: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Вып. 2. Харьков: Константа, 2004. С. 130–140.
52. Яковлева Л. І. Феномен легітимності: між вірою та раціональністю / Л. І. Яковлева // Україна і світ у третьому тисячолітті: політичний, економічний, правовий та культурний виміри: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 13-14 березня 2015 року. У 2 частинах. - Одеса: ДВНЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Міжнародний Вишеградський Фонд, 2015. - Частина I. С. 115 - 117
53. Янов А. Истоки автократии / А. Янов // Октябрь. - 1991. - № 6.
54. Янчук А. О. Форми безпосередньої участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування – основа безпосередньої демократії у системі місцевого самоврядування: поняття та політико-правова природа / Янчук А. О., Батанов О. В., Кравченко В. В. // Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні : Монографія / Антонечко В. О.,

- Баймуратов М. О., Батанов О. В. та ін.; За ред.: В. В. Кравченка, М. О. Баймуратова, О. В. Батанова. – К.: Атіка, 2007. – С. 395-406.
55. Ясинська В. С. Особливості трансформації політичної культури в умовах становлення демократичного політичного режиму: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2004. — 20 с.
56. Bachrach P. The Theory of Democratic Elitism / P. Bachrach. New York, 1967. P. 15.
57. Vick J. Participatory Democracy, Radical Democracy, and the Future of Democracy Theory [Електрон. ресурс] / J. Vik. Режим доступу : <http://wpsa.research.pdx.edu/meet/2012/vick.pdf>.
58. Garretón M. A. "The Political Evolution of the Chilean Military Regime and Problems in the Transition to Democracy" in Guillermo O'Donnell, Philippe Schmitter, and Laurence Whitehead (eds.), *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, pp. 95-122. 1986 с.
59. Karl T.L., Schmitter Ph.C. Democratization around the Globe: Opportunities and Risks. - Klare M.T., Thomas D.C., eds. *World Security. Challenges For a New Century*. N.Y., 1994. P. 48.
60. Linz J.J. *The Breakdown of Democratic Regimes*. Vol. 1. Crisis, Breakdown, & Re-equilibration. Baltimore, L., 1978. P. 5.
62. O'Donnell G. Delegative Democracy / G. O'Donnell. - *Journal of Democracy*, January 1994. № 1.
63. O'Donnell, Guillermo, "On the State, Democratization and Some Conceptual Problems (A Latin American View with Glances at Some Post-Communist Countries)," *World Development* Vol. 21, N° 8 (1993): 1355-70
- 64 .O'Donnell, Guillermo, "State and Alliances in Argentina, 1956-1976," *Journal of Development Studies* Vol. 15, N° 1 (1978): 3-33.

Навчальне видання

Шабанов Михайло Олександрович

**Сучасні політичні режими: концептуальні засади
та практичний вимір**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
для студентів факультету міжнародних відносин,
політології та соціології
спеціальності «Політологія»

В авторській редакції

Підп. до друку 13.04.2022. Формат 60x84/16.
Ум.-друк. арк. 8,19. Наклад 15 пр.
Зам. № 2433.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39, e-mail: druk@onu.edu.ua